

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Απομαγνητοφωνήσεις¹

Συνομιλητής: κ. Μωσής Μάκης, γεννήθηκε στο Βόλο το 1950 και οι γονείς του γεννήθηκαν στη Λάρισα. Είναι καθηγητής Φυσικής σε λύκειο της πόλης, αντιπρόεδρος και ιεραρχός στην Ισραηλιτική κοινότητα Βόλου ενώ είναι παντρεμένος με πολιτικό γάμο, έχει δύο κόρες. Γνωριστήκαμε στο γραφείο της Ισραηλιτικής κοινότητας Βόλου στις 12/7/2016 και ευοδώθηκαν τακτικές συναντήσεις στην Λέσχη και στη συναγωγή της κοινότητας.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση δεν μαγνητοφωνήθηκε τηρώντας την επιθυμία του συνομιλητή, όμως μου επιτράπηκε η καταγραφή σημειώσεων πεδίου. Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε ύστερα από προγραμματισμένη συνάντηση στην καφετέρια Έντεχνο και διήρκεσε τρεις ώρες, 20/8/2016

Ακολουθούν σε μορφή κειμένου τα κυριότερα σημεία της συζήτησης σύμφωνα με τις σημειώσεις πεδίου και χρησιμοποιούνται αυτούσιες με πλάγια γράμματα οι φράσεις που καταγράφηκαν.

Οι γονείς του κατάγονται από την Λάρισα και η μητέρα του ήταν Σεφαραδίτισσα εβραία, ήξερε και μιλούσε τα Λαντίνο. Ο πατέρας του ήξερε εβραϊκά αλλά δεν τα μιλούσε. Στο Βόλο αρκετοί Εβραίοι δεν ξέρουν τα Λαντίνο και παλιότερα αναγνώριζαν τους Σεφαραδίτες από την προφορά. Μόνο όσοι ήρθαν από άλλες πόλεις τα μιλούσαν, εβραϊκά όμως μάθαιναν λίγο πολύ όλοι από τους γονείς.

Στο Βόλο υπογράμμισε πως δεν υπάρχει αντισημιτισμός συγκριτικά με άλλες πόλεις όπως στα Ιωάννινα, ενώ έγινε ανάκληση της ανθρώπινης αλυσίδας που σχημάτισαν οι κάτοικοι των Ιωαννίνων το 2009. Εβραίοι και μη γύρω από το εβραϊκό νεκροταφείο της πόλης έδωσαν ένα μήνυμα ενότητας και συλλογικής εναντίωσης στους βανδαλισμούς που κατά καιρούς έχει υποστεί ο ιερός χώρος. Στη Θεσσαλία χάθηκε το 27% του εβραϊκού πληθυσμού και μέχρι σήμερα υπάρχει ένα ειρηνικό κλίμα. Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος αγκαλιάζει όλες τις κοινότητες και παίρνει θέση σε καίρια θέματα. Η κάθε κοινότητα έχει το δικό της συμβούλιο και στο Κ.Ι.Σ. συμμετέχουν

¹ Στις απομαγνητοφωνήσεις χρησιμοποιούνται: 1) [...]: δηλώνει ότι προηγείται δική μου ερώτηση/αναφώνηση/αίτημα περισσότερης επεξήγησης/άλλα σχόλια που δεν συνδέονται με τη συζήτηση και στις περιπτώσεις που θεωρείται αναγκαίο για την πληρέστερη κατανόηση της ροής του λόγου των συνομιλητών αποδίδεται ολόκληρη η φράση. 2) ...: δηλώνει την μικρή παύση. 3) με πλάγια γράμματα αποδίδεται ο λόγος των συνομιλητών. Οι απομαγνητοφωνήσεις παρατίθενται με χρονολογική σειρά

οι πρόεδροι των τοπικών συμβουλίων. Υπάρχει και η συνέλευση ενώ κάθε τρία χρόνια γίνονται εκλογές και οι γυναίκες μπορούν να θέσουν υποψηφιότητα.

Προπολεμικά υπήρχαν αρκετοί Έλληνες Εβραίοι που είχαν μεταναστεύσει στην Παλαιστίνη (τότε) και την Αμερική ενώ και μεταπολεμικά συνεχίστηκαν προς τις ίδιες κατευθύνσεις με σκοπό ένα καλύτερο τρόπο ζωής. Ο ίδιος δεν έχει σκεφτεί ποτέ την μόνιμη μετεγκατάστασή του στο Ισραήλ ενώ έχει ταξιδέψει εκεί και ξέρει εβραϊκά. Την περίοδο του πολέμου η μητέρα του είχε βρει καταφύγιο στο Πήλιο, στο χωριό Άγιος Λαυρέντιος και έτσι κατάφερε να σωθεί. Ο πατέρας του ήταν στο Αϊδίνι, στις Μικροθήβες -περιοχή κοντά στο Βόλο- σε φυλακές ανηλίκων. Σύμφωνα με τον κύριο Μουσή στην περιοχή υπήρχε αντάρτικο και έτσι κατάφερε να σωθεί και ο πατέρας του.

Η Ισραηλιτική κοινότητα Βόλου αριθμεί σήμερα περίπου 65 άτομα. Στις εορτές στέλνονται προσκλήσεις και σε άλλες Ισραηλιτικές κοινότητες προκειμένου να γιορτάσουν όλοι μαζί και ειδικότερα την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος όπου γίνεται εκτός από εκδήλωση και κατάθεση στεφανιών στο μνημείο του Ολοκαυτώματος της πόλης. Στο Βόλο τελούνται όλες οι γιορτές και ο ίδιος είναι ο ιερουργός. Για να γίνει κάποιος ιερουργός χρειάζεται να ξέρει τη γλώσσα και τον τόνο των ψαλμών. Δεν θεωρείται όμως ραβίνος αφού ραβίνοι είναι όσοι σπουδάζουν για κάποια χρόνια στο Ισραήλ. Οι Κοέν ήταν οι αρχιερείς στο Ναό του Σολομώντα και ήταν οι μόνοι που έμπαιναν στα Άγια των Αγίων. «Κοέν» είναι οικογενειακό όνομα που έδειχνε την ιερατική ιδιότητα. Οι Λεβί είχαν βοηθητικό ρόλο στη συναγωγή και όχι θρησκευτικά καθήκοντα ενώ ήταν πάλι οικογενειακό όνομα που προσδιόριζε την ιερατική ιδιότητα. Πλέον υπάρχει μόνο το όνομα και όχι η ιδιότητα, αλλά αν υπάρχει μέσα στη λειτουργία Κοέν και Λεβί ο πρώτος που φωνάζει ο ιερουργός να διαβάσει το Σάββατο και στις γιορτές είναι τον Κοέν, μετά τον Λεβί και μετά τους υπόλοιπους. Τα καθήκοντά τους δεν είναι τα ίδια έχουν όμως τιμητική θέση κατά προτεραιότητα. Στο Βόλο σήμερα δεν υπάρχει ειδικός σφαγέας «Σσοχέτ» και στις μεγάλες γιορτές παραγγέλνουν από την Θεσσαλονίκη κρέας Κόσσερ.

Μια από τις υποχρεώσεις του άνδρα είναι να φοράει «τεφιλίν» στην πρωινή προσευχή. Τα δύο κουτάκια των τεφιλίν έχουν συμβολική σημασία γιατί το ένα τοποθετείται στο κεφάλι εννοώντας την πνευματική ένωση με την Τορά και τον Νόμο και το δεύτερο δένεται στο χέρι και καταλήγει στην αρτηρία που συνδέεται με την καρδιά, άρα την

συναισθηματική ένωση. Η γυναίκες δεν φορούν ποτέ τεφιλίν. Η Μεζουζά είναι ένα φυλαχτό του σπιτιού και τοποθετείται στην πόρτα και υπάρχει και στη συναγωγή.

Το Σάββατο είναι η ιερότερη μέρα. Το Σάββατο απαγορεύεται η εργασία και δεν έχει δικαίωμα να επηρεάσεις το περιβάλλον σου και τη φύση, ούτε τα ζώα δούλευαν. Μέσα στο σπίτι μπορείς να κάνεις διάφορα πράγματα που δεν αποτελούν εργασίες όχι όπως το ξεσκόνισμα, το σκούπισμα, το μαγείρεμα και δεν μπορείς να κάνεις πράγματα και μέσα και έξω από αυτό. Πρέπει να υπάρχει ισορροπία. Να μην αλλάζουμε το περιβάλλον μας, κάτι που το κάνουμε καθημερινά. Η μητέρα του δεν μαγείρευε. Στην Ελλάδα τα μαγαζιά είναι ανοιχτά άρα ο κόσμος δουλεύει. Στο Ισραήλ δεν υπάρχει ούτε συγκοινωνία θεωρείται η πιο σημαντική μέρα. Οι σημαντικότερες εορτές είναι το Ροσ Ασσανά, το Κιπούρ και το Πάσχα. Για κάποιον που τηρεί τον νόμο η μέρα του ξεκινάει με προσευχή, μετά το φαγητό ξανά προσευχή για το πλύσιμο των χεριών ξεχωριστή προσευχή ενώ πριν τη δύση του ηλίου λέει ακόμη μια. Μόλις εμφανιστεί το πρώτο αστέρι στον ουρανό με τη δύση του ηλίου ακολουθεί προσευχή και αρχίζει η νέα μέρα. Όσοι δεν τηρούν τον Νόμο δεν αντιμετωπίζονται διαφορετικά από την κοινότητα, δεν έχει κανείς το δικαίωμα να κρίνει τον άλλο.

Υπάρχουν δύο χρόνοι, ο πολιτικός και ο θρησκευτικός. Στον πολιτικό ως αρχή του χρόνου θεωρείται ο Ιανουάριος ενώ στο θρησκευτικό το Ροσ Ασσανά, περίπου τέλη Σεπτεμβρίου. Χρησιμοποιούμε και τους δύο χρόνους. Ο θρησκευτικός χρόνος σχετίζεται με τον κύκλο της φύσης και τις τέσσερις εποχές ενώ ο πολιτικός με έγγραφα.

Το εθιμοτυπικό δεν έχει πολλές διαφορές, ο κύριος κορμός είναι ίδιος αυτό που αλλάζει είναι ο ψαλμός.

Εντός συναγωγής είναι πατριαρχική η γραμμή εκτός συναγωγής είναι μητριαρχική οικογένεια. Εβραίος θεωρείται όποιος γεννήθηκε από εβραία μητέρα ακόμα κι αν κάνουν ότι θέλουν στη ζωή τους μπορούν να γυρίσουν στον εβραϊσμό.

Συνομιλήτρια: κα. Κονέ Ρούλα, γεννήθηκε στη Λάρισα και παντρεύτηκε με θρησκευτικό γάμο στο Βόλο που ζει μέχρι και σήμερα. Ο άντρας της δε ζει πια και είχε καταγωγή από την Ήπειρο. Έχει δυο κόρες τη Λουίζα που ζει στο Ισραήλ και είναι παντρεμένη με θρησκευτικό γάμο και την Μαίρη που ζει στο Βόλο και είναι παντρεμένη με πολιτικό γάμο.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε στην οικία της συνομιλήτριας ύστερα από προγραμματισμένη συνάντηση και ηχογραφήθηκε με τη συγκατάθεσή της. Γνωριστήκαμε στην Λέσχη της κοινότητας λίγο πριν την έναρξη του Σσαμπάτ στις 19/8/2016 σε ανοιχτή συζήτηση μαζί με άλλους πιστούς που περιμέναν την έναρξη της τελετής. Η συνάντηση διήρκεσε περίπου δύο ώρες, 30/8/2016.

[**συμφωνείτε να γίνει αυτή η ηχογράφηση;**] *Συμφωνώ. [ωραία... πείτε μου τώρα για το φυλαχτό, το έχετε σε όλες τις πόρτες;]* *Είναι σε όλες τις πόρτες ναι, άλλοι το βάζουν σε μία πόρτα στην κεντρική πόρτα και δεν βάζουν στα δωμάτια, εμείς έχουμε σ' όλα τα δωμάτια. Και αυτό είναι... πως το λένε... είναι ένα είδος φυλαχτού, το διάβασες το βιβλιαράκι; [ναι το διάβασα το βιβλιαράκι, ναι αλλά μπαίνει ας πούμε πως να σας πω... μπαίνει σε όλες τις πόρτες του σπιτιού, αν είχατε ένα μαγαζί ας πούμε;]* *Και εκεί... και εκεί προσευχόμαστε! Εκεί δηλαδή άμα θες κάτι ή το πρωί που σηκώνεσαι ή το βράδυ που πέφτεις να κοιμηθείς θα βάλεις το χέρι εσύ εκεί και θα πεις τη προσευχή!* [...] *Λέω αυτό «Σεμά Ισραέλ Αδονάι Ελοέμ Αδονάι» [πως λέγεται αυτή η προσευχή;]* *Αυτή η προσευχή να στο πω ελληνικά; [όχι όχι πως λέγεται η ονομασία]* *Είναι η πιο σοβαρή προσευχή! Η πιο σοβαρή! Αυτό το λέμε και σ' έναν που πρόκειται... που είναι ετοιμοθάνατος πριν την... πριν πεθάνει πάμε από πάνω και τον λέμε «Σσεμά Ισραέλ Αδονάι Ελοέμ Αδονάι Εχάλ», «Θεέ μου» όχι φύλαξέ τον... φύλαξε σε 'μας δηλαδή... αλλά προσευχόμαστε γι' αυτόν να 'χει τη δύναμη να τελειώσ' τη ζωή του κιόλα αυτά. [Ναι... και είναι η Κιντούσς; Αυτή που διάβασα; Όχι...]* *Όχι... το Κιντούσς λέγεται πριν φάμε, στο τραπέζ'. Στο κρασί λέγεται προσευχή Κιντούσς... πριν ξεκινήσεις το φαγητό, δηλαδή τώρα δεν το κάνουμε εμείς, οι πολύ θρήσκοι θα κάνουν Κιντούσς θα πουν την προσευχή πάνω στο κρασί κι ύστερα θα ξεκινήσουν το φαγητό. Και πριν ξεκινήσουν να τρώνε λεν και προσευχή στο ψωμί. [στο ψωμί;!]* *Στο ψωμί... στο ψωμάκι παίρνουν μια μπουκιά ψωμί τη βουτάν στο αλάδ' και λεν την προσευχή. [αυτό κάθε μέρα... σε όλα τα γεύματα ή στο μεσημεριανό;]* *Ναι άμα θες... άμα θέλει... οι πολύ*

θρήσκοι τώρα το λεν και σε κάθε γεύμα... ε εμείς τώρα θα την πούμε την Παρασκευή το βράδυ, το Σάββατο το βράδυ την προσευχή αυτή. **[Ωραία... μπορείτε να μου περιγράψετε τη μέρα σας, σαν Εβραία ας πούμε τι είναι αυτό που δεν το κάνει κάποιος άλλος, ας πούμε θα ξυπνήσετε το πρωί θα πρέπει να πείτε κάποια προσευχή;]** Κοίταξε η ζωή μας όπως έχει εξελιχθεί τώρα και έχει γίνει... και είμαστε εμείς εδώ και ζούμε σε... μαζί με χριστιανούς κι όλα αυτά είναι το ίδιο. Δεν κάνουμε τίποτα το σημαντικό... ότα είναι αυτοί οι πολύ θρήσκοι που μένουν στο Ισραήλ, αυτοί θα σηκωθούν το πρωί θα πούνε προσευχή θα κάτσουνε να φαν το πρωινό και μετά θα μαγειρέψουν και ξανά προσευχή... αυτά τα 'χουμε παραλείψει... δεν ξεχωρίζουμε απ' τους χριστιανούς. Δεν ξεχωρίζουμε στη καθημερινή ζωή! Δεν ξεχωρίζουμε κατάλαβες; Δεν ξεχωρίζουμε... εκτός βέβαια από το μαγείρεμα που δε τρώμε χοιρινό, δε τρώμε κυνήγι **[Δεν επιτρέπεται δηλαδή το...]** όχι δεν τρώμε θα σε πω γιατί δε τρώμε. Όλα είναι για την υγεία που δε τρώμε. Δε τρώμε χοιρινό, δε τρώμε κυνήγι δε τρώμε σκοτωμένο ζώο δηλαδή το κυνήγι είναι σκοτωμένο ζώο [ναι] θα σε πω τώρα πως έγινε... Δε τρώμε αυτά τα... μαλάκια που είναι τς θαλ_ τα θαλασσινά αυτά δε τα τρώμε! Ούτε σουπιές, ούτε καλαμάρια, ούτε τέτοια πράγματα, δε τρώμε τ' απαγορεύει, τ' απαγορεύει;! Δε τ' απαγορεύει... όποιος θέλ' τρώει και χοιρινό, τρώει και... αλλά τι; Τα είχαν βάλει τότε τα παλιά τα χρόνια, τα είχαν βάλει στο... στη θρησκεία για να μη τα τρώει ο άνθρωπος για θέμα **[υγείας;!]** υγείας! Το χοιρινό γιατί είναι πολύ βαρύ κρέας, δε το τρώμε. Το κυνήγι δε το τρώμε γιατί είν' σκοτωμένο το ζώο και το αίμα μένει μέσα κι εμείς δεν τρώμε κρέας ή κρέας μοσχάρι είναι ή πουλερικό είναι χωρίς να τ' αλατίσουμε! Γ' αλατίζουμε... βγαίνει όλο το... το αίμα που υπάρχει και το τρώμε. **[δηλαδή ποια είναι η διαδικασία; Ας πούμε παίρνετε ένα κοτόπουλο τι το κάνετε;]** Θα το αλατίσουμε, θα το δεις θα βγάλει αίμα αυτό που έχει ή παίρνουμε ένα μοσχάρ' θα το αλατίσουμε να βγει το αίμα, τ' αφήνουμε καμιά ώρα στο αλάτ' βγαίνει το αίμα κι ύστερα το μαγειρεύουμε! Κατάλαβες; Όλα αυτά είναι θέμα υγείας, τα πάντα. Δεν τρώμε δηλαδή κρέας με το αίμα! [...] Το αίμα στέκεται βαρύ στον άνθρωπο, κατάλαβες; Ε όλα αυτά ε τα προσέχουμε, όσο μπορούμε τα προσέχουμε και που είμαστε εδώ φροντίζουμε να μην τρώμε χοιρινό να μη τρώμε, αυτό πως το λένε, τα μαλάκια αυτά τα ψαρικά που είναι... **[Δύσκολο κιόλας και στο Βόλο να μην τρώτε τα μαλάκια και τα ψαρικά]** Δεν τρώμε... δεν τρώμε **[Από ψάρια ποια τρώτε;]** Από ψάρια... ότι ψάρι έχει αίμα, ναι αίμα και λέπια «παν ψάρι δίχληλο και διακοπτόμενο δια μαχαίρας» και... και γενικά! Όλα τα ζώα! «Παν ψάρι» κρέας και ψάρι «δίχληλο και διακοπτόμενο δια μαχαίρας», δηλαδή και το ψάρ' ακόμα έχ' αίμα μέσα αλλά πρέπει τέτοιο ψάρι να τρώμε με αίμα, να έχει αίμα και να 'χει λέπια. Όλα είναι θέμα

υγείας [...] και τα 'ριζαν στη θρησκεία για να μη τα τρώει ο κόσμος! Και... δεν μας το απαγορεύει η θρησκεία, τίποτα δε μας απαγορεύει και τα μαλάκια όποιος θέλ' πάει τα τρώει, αλλά θα το δεις θα σε σταθούν βαριά. [...] και το χοιρινό γενικά... τώρα εδώ που είμαστε λίγο πολύ απ' όλα τρώμε αλλά έτσ' αλλά κονήγι δε τρώμε ποτέ! Ποτέ σκοτωμένο ζώο! Και το ζώο που θα φάμε, δηλαδή το μοσχάρι, το αρνί όλα αυτά... τα σφάζει ραβίνος! Το ξέρεις αυτό; [**Ναι για το Κόσερ;! Εδώ στο Βόλο...**] Γιατί το σφάζ' ραβίνος; Γιατί πρώτα πρώτα το σφάζ' με μαχαίρι δεν το σκοτώνει με όπλο! Όλα αυτά τα μοσχάρια και τα αρνιά τα σκοτώνουν με όπλα, τακ τα δίνουν στο κεφάλι αλλά μόν' το αίμα μέσα! Ενώ αυτός θα το σφάξει... θα αφήσει να χυθεί όλο το αίμα κι ύστερα θα το βάλει για Κόσερ. Δηλαδή πρώτα θα εξετάσ' το ζώο πριν το σφάξει αν είναι γερό και δεν έχει σπασμένα πλευρά, αν έχει συκώτι καθαρό και δεν είναι... δεν είναι πειραγμένο, όλα το εξετάζει πρώτα κι αν βρει κάτι δε το... το απορρίπτει! Δε το σφάζ'. [**Υπάρχει εδώ κάποιος κρεοπώλης που να πουλάει Κόσερ ή το παραγγέλνεται;**] Δυστυχώς εδώ που είμαστε τώρα, στο Βόλο και στη Λάρισα... στην Αθήνα υπάρχει πάντα, όποτε θέλουν παν' βρίσκουν και στη Θεσσαλονίκ' εδώ το σφάζουμε όταν έχουμε γιορτές. Τώρα που θα 'ρθουν οι γιορτές θα σφάζουμε και το Πάσχα... αλλιώς στερούμαστε [Δύσκολα... εκτός αν έχει κάποιος δική του φάρμα] Δύσκολο κι αυτό... και έχει φάρμα θα κάτσει αυτός να το σφάξ'; Πρέπει να το σφάξει ειδικός! Που ξέρ' που θα βάλ' το μαχαίρι, έχει πάρει μαθήματα για να κάνει αυτό το πράγμα. [...] Αυτοί όλοι... που κάνουν τη περιτομή, που κάνουνε... όλοι αυτοί οι ραβίνοι που σφάζουν το Κόσερ που κάνουνε, το Κόσερ το κοιτάνε, πηγαίνουν στο Ισραήλ και κάνουν μαθήματα! Δεν είναι άντε έτσ' όπως να 'ναι. [**Μπορεί να πάει όποιος θέλει ή**] Όχι... θα ένας που είναι... είναι... που ξέρει τη Τορά. [**Αυτό εννοώ δηλαδή μπορεί να πάει κάποιος μέλος της κοινότητας**] Ε ό_ δύσκολο! Πάει ένας που είναι ραβίνος! [... **Εσείς γεννηθήκατε στο Βόλο;**] Όχι στη Λάρισα... [**και οι γονείς σας...**] Παντρεύτηκα εδώ! Παντρεύτηκα εδώ... και έφυγα απ' τη Λάρισα είκοσ' ένα χρονών και τώρα είμαι εδώ... [...] εξήντα χρόνια. Φτάνω φέτος εξήντα. [**Σας αρέσει; Ήταν καλύτερα η κοινότητα της Λάρισας;**] Κοίταζε να δεις όταν παντρεύτηκα πρώτα – πρώτα κοίταξα τον άνθρωπο που θα ζήσω μαζί. Και μετά και οικογένεια φυσικά ε και μετά εδώ που λέμε μ' άρεσε καλύτερα ο Βόλος απ' τη Λάρισα δεν μπορώ να πω ότι... είναι καλύτερος ο Βόλος. Αλλά στην αρχή επειδή ήμαν μαθημένη εκεί... είχαμε διαφορετικά ήθη και έθιμα εκεί εμείς. Ε με κακοφάνηκε στην αρχή. [**τι διαφορετικά υπήρχαν;**] Η οικογένεια του άντρα μου ήταν Ρωμανιώτες. [...] Δεν ήτανε Σεφαράντ που ήμασταν στη Λάρισα... κατάγονταν απ' την Ήπειρο και στην Ήπειρο είναι όλοι Ρωμανιώτες. Το έχεις μάθει αυτό; [**ναι ναι βεβαίως, από που απ' την Ήπειρο;**] Η

πεθερά μου δηλαδή έμεινε εκεί και ύστερα ήρθε από 'κει παντρεύτηκε ιδώ και... δεν ήξεραν ισπανικά. Εμείς στη Λάρισα μιλούσαμε ισπανικά [...] αλλά αυτοί δεν ήξεραν τίποτα. **[Μιλούσαν δηλαδή Ρωμανιώτικα – ελληνικά δηλαδή]** ελληνικά – ελληνικά! Ο άντρας μου... εγώ ήξερα λίγα ισπανικά αλλά φεύγοντας απ' τη Λάρισα... τα μιλούσαν οι γονείς μου και τώρα όποιος μιλάει τον καταλαβαίνω τι λέει! Αλλά δεν μπορώ να εκφραστώ, δεν μπορώ να μιλήσω στα ισπανικά **[ε είναι δύσκολο τώρα αν δεν έχετε]** οι γονείς μου μιλούσαν αρκετά ισπανικά... και πολύ καλύτερα μιλούσε η μαμά μου. **[εκείνη σας τα μάθαινε ή πήγατε σε σχολείο;]** Δε... δυστυχώς δεν τα μάθαμε! Γιατί... μας μιλούσαν ισπανικά και εμείς τους απαντούσαμε ελληνικά. Αυτό ήταν σφάλμα αλλά τέλος πάντων και να μιλήσει κάποιος τον καταλαβαίνω τι λέει. **[αυτό είναι πολύ σημαντικό]** Τώρα ο γαμπρός μου αυτός που με πήρε είναι ο άντρας της κόρης μου, μένουν στο Ισραήλ. Αυτός ήρθε απ' την Αργεντινή και μιλάει ισπανικά ωραιότατα αλλά όταν τον ακούω και μιλάει καταλαβαίνω τι λέει. **[...εσείς έχετε πάει στο Ισραήλ;]** Πολλές φορές... είναι η κόρη μ' εκεί. Εκεί μένει η κόρη μ'! **[πως και πήρε την απόφαση...;]** Έφυγε από δω... δεν έδωσε εδώ εξετάσεις, δεκαοχτώ χρονών έφυγε... έλεγε «εγώ θα πάω να σπουδάσω εκεί» και μετά έμεινε, γνώρισε τον άντρα της κι έμεινε. [...] Γνώρισε τον άντρα της που ήταν απ' άλλο κράτος αυτός δεν είχε σκοπό να φύγει, αν δεν... αν δε το γνώριζε και συνέχιζε να σπουδάξει... μπορεί να τελειώσει τις σπουδές και να γύριζε... **[όχι εννοώ ότι δύσκολα φεύγαν τα παιδιά στο εξωτερικό παλιότερα... ότι πλέον φεύγουνε πιο εύκολα, ότι πως; Πως το σκέφτηκε]** Όχι... τότε που έφυγε η κόρη μου είχαν φύγει πολλά παιδιά... για σπουδές αλλά γυρίσαν. [...] Αυτήν είχε την αρχή να μην κάμει παρέα με Έλληνες εκεί γιατί όλο αυτή την κουβέντα λεν λέει «Να τελειώσουν και να φύγουνε... να τελειώνουν και να φύγουνε». [...] Όσο για τις συνήθειές μας γενικά φροντίζουμε... ιγώ έτσι έμαθα απ' τη μαμά μου δεν ξέρω... άλλες δεν το κοιτάνε αυτό. Για το Σάββατο δε μαγειρεύω ποτέ! Δεν μαγειρεύω. Καλά παλιότερα οι παλιές δεν πιάναν φωτιά και φωνάζανε έναν άλλο να τους ανάψει φωτιά και δεν μαγειρεύαν! Εγώ έχω αυτή τη συνήθεια να μη μαγειρεύω το Σάββατο. Να κοιτάω το Σάββατο έτσι δηλαδή... και αυτά είναι οι συνήθειές μας... Βέβαια αν λειτουργούσε η συναγωγή θα έπρεπε να πηγαίνουμε και το Σάββατο στη συναγωγή αλλά δυστυχώς... **[καλά είστε όμως γιατί ανοίγει την Παρασκευή]** είμαστε πολύ λίγοι... είμαστε λίγοι... και για να λειτουργήσει η συναγωγή θέλει δέκα άντρες και δεν... έχουν τα μαγαζιά τους δεν μπορούν να τ' αφήσουν. Άστα – άστα... **[πόσο καιρό συμβαίνει αυτό δηλαδή]** αρκετά χρόνια... αρκετά χρόνια, μπορεί και είκοσ' χρόνια πίσω! Δυστυχώς... στη Λάρισα υπάρχει συναγωγή – γίνεται η λειτουργία το Σάββατο, υπάρχει ραβίνος, υπάρχει περισσότερος κόσμος και τώρα για τις

γιορτές που περιμένουμε λειτουργεί πολύ καλά η συναγωγή εκεί... εδώ μόνο τη παραμονή το Νέον Έτος θα πάμε να κάνουμε όλοι μαζί... **[για το Ροσ Ασσανά τώρα λέτε;]** ναι ναι **[οχτώ μέρες δεν διαρκεί;]** όχι... το Πάσχα διαρκεί οχτώ μέρες όχι το Ροσ Ασσανά δύο μέρες. Την παραμονή το βράδυ πηγαίνουμε στη Λέσχη και τρώμε όλοι μαζί ή ο καθένας στο σπίτι του αλλά λένε ορισμένες προσευχές. Φτιάχνουμε ορισμένα πράγματα εκείνο το βράδυ **[τι μαγειρεύετε για πείτε μου]** δεν μαγειρεύουμε... φτιάχνουμε... πρέπει να κάνουμε προσευχή στο κολοκύθι, πρέπει να κάνουμε προσευχή στο μήλο, πρέπει να κάνουμε προσευχή στο πράσο, στο ρόδι υπάρχει για το καθένα προσευχή! Και σε ποιο άλλο δεν το θυμάμαι... και στο μπαζί, ή μπαζί² ή κοκκινογούλ³, σ' έχω δώσει αυτό το βιβλίο; Το 'χεις πάρει αυτό; [...] Ύστερα είναι το Ροσ Ασσανά αρχίζει το Ροσ Ασσανά και εκεί θα βρεις όλες τις προσευχές που λέμε, όλες αυτές είναι προσευχές που λέμε, για το πράσο, για το κοκκινογούλι, για τους χουρμάδες, για το κάθε ένα και τι συμβολίζει το κάθε ένα... για τα ψάρια... για το κεφάλι του ψαριού... όλα αυτά θα τα βρεις εδώ μέσα! [... όλες αυτές οι γιορτές γίνονται κανονικά εδώ; Δηλαδή παρόλο που η συναγωγή μας πούμε έχει πολύ λίγα μέλη] Ναι... ε γίνονται στη Λέσχη ότι θα γίνουν [... και όλα αυτά τα έθιμα που γράφετε τα κάνετε ακόμη; Δηλαδή... μας πούμε για το Σαβουότ θα_] κάνουμε σκηνή, έχουμε στη συναγωγή! Έχεις δει; [ναι...όχι μου το είπε ο κύριος Μωϋσής γιατί τον ρώτησα εγώ αν το κάνετε] Κάνουμε μια σκηνή γιατί αυτό συμβολίζει τα σαράντα χρόνια που ζήσαν οι Εβραίοι στην έρημο αφού φύγαν απ' την Αίγυπτο και συμβολίζει αυτό! Μείναν μέσα σε σκηνή... υποφέρον... λοιπόν συμβολικό είναι συμβολικό. Στήνουμε μια σκηνή για οχτώ μέρες και κανονικά πρέπ' να τρώμε εκεί μέσα... να τρώμε εκεί μέσα... και τρώμε! Εδώ ορισμένες μέρες όχι όλες... γιατί δεν μπορούν όλοι να 'ρχονται και ο κάθε ένας φέρνει και κάτι και λεν τη προσευχή άλλος θα φέρ' γλυκό άλλος θα φέρ' αλμυρό άλλος έτσι άλλος αλλιώς... θα τα δεις όλα γραμμένα εδώ! Θα σου φύγει η απορία. **[χαίρομαι... μια χαρά, οπότε εσείς όταν ήρθατε εδώ είδατε κάποιες διαφορές όντας ο άντρας σας Ρωμανιώτης και εσείς Σαφαραδίτισσα]** Ναι ναι, ε λιγάκι είμαστε... ήμασταν λίγο διαφορετικοί... όχι προς την θρησκεία ήμασταν το ίδιο, η γλώσσα ήταν και οι Ρωμανιώτες είχαν άλλες συνήθειες εκεί πάνω στην Ήπειρο εμείς είχαμε άλλες συνήθειες εδώ σαν **[με ενδιαφέρουνε ξέρετε αυτές οι συνήθειες γιατί ασχολούμαι και με την κοινότητα των Ιωαννίνων που είναι Ρωμανιώτες, οπότε ό,τι πληροφορία έχετε έτσι για τις διαφορές εμένα θα με**

² σπανάκι

³ σπανάκι

βοηθούσανε. Δηλαδή πέραν της γλώσσας ποια άλλη διαφορά θα βρίσκατε;] *Ναι... άλλο... η πεθερά μου τώρα... δεν ξέρω αν ήταν όλοι Γιαννιώτες και όλοι Ηπειρώτες, ήταν πολύ σχολαστική τις ημέρες του Πέσσαχ. Πάρα πολύ!!! Αυτό μ' είχε κάνει μεγάλη εντύπωση κ' υπέφερα αυτές τις μέρες! Η μάνα μ' δεν ήταν τόσο σχολαστικά. Πρώτα – πρώτα υπάρχουν άλλα... άλλες κατσαρόλες άλλα πιάτα για τις οχτώ μέρες αυτές του Πέσσαχ. [...] Δεν μεταχειρίζονται τα ίδια πιάτα. [εσείς μεταχειρίζεστε τα ίδια;] Εγώ τα ίδια τώρα δεν μπορώ. Αυτή γινόταν χαμός! Τα κατέβαζε όλα να τα πλύν' να τα κάνει... πω πω τι τραβούσα μη συζητάς! Όταν ήρθα εδώ πέρα εγώ στη μαμά μου δεν τα είχαμε αυτά... όχι... δεν ήμασταν τόσο πολύ σχολαστικοί. [η θρησκεία όμως λέει ότι κανονικά πρέπει να μεταχειρίζονται άλλες κατσαρόλες;] *Ναι ναι πρέπει. [είναι διαφορετικά και τα σκεύη; Δηλαδή] όχι τα ίδια σκεύη αλλά τα έχουν απλώς για τις μέρες του Πέσσαχ, αυτά τα κρύβουν μετά... τελειώνει το Πέσσαχ τα κρύβουν και τα βγάζουν ξανά το Πέσσαχ. Έτσι είναι κανονικά... και στο Ισραήλ αυτοί οι πολύ θρήσκοι αυτό κάνουν! [ακούγεται δύσκολο έτσι όπως το...]* *Πολύ δύσκολο εμείς δεν το κάνουμε αυτό. Εκτός απ' το άζυμο που τρώμε και με το άζυμο που φτιάχνουμε διάφορα γλυκά και διάφορα φαγητά, θα τα δεις όλα γραμμένα εκεί τα φαγητά που κάνουμε... [...] Δεν μεταχειριζόμαστε εκείνες τς μέρες αλεύρι... καθόλου δεν μεταχειριζόμαστε ή δε τρώμε κάτι απ' έξω... που να έχει αλεύρι μέσα και να φουσκώνει... κάτι που να φουσκώνει... ε αυτό και κάνεις οχτώ μέρες το κοιτάμε το Πέσσαχ! [...] Α να, υπάρχει και μια άλλη εκδοχή την οποία δε τηρούμε εμείς, οι θρήσκοι την τηρούν αυτή, υπάρχουν άλλα πιάτα άλλες κατσαρόλες για τα κρεατινά κι άλλες για τα τυρινά. Δεν ανακατεύουνε τυρινά πιάτα και κατσαρόλες που μαγειρεύουν τυρινά με τα κρεατινά! Άντε τώρα να καταλάβεις... έχουν δύο νεροχύτες πάντα... ο ένας είναι για τυρινά και ο άλλος... αυτό είναι σε πολύ, η κόρη μ' που μένει (στο Ισραήλ) και δεν κοιτάει αυτά τίποτα. Εκεί στο Ισραήλ είναι οι πολύ θρήσκοι και οι υπόλοιποι είναι πατριώτες... [...] δεν τηρούνε έτσι σε τέτοιο σημείο. Ε το Πέσσαχ δεν τρώνε βέβαια ψωμί κανένα, κανένα! Και στο στρατό ακόμα που είναι άμα το πιάσουν να τρώει κάτι που να μην επιτρέπεται πηγαίν' φυλακή! [αυστηρά!] Αλλά θέλω να σου πω τιμωρείται... ε όλοι το τηρούν, εκείνες τις μέρες οχτώ μέρες όλοι το τηρούμε για τις μέρες αυτές! Να μη φάμε ψωμί... να μη φάμε τέτοια πράματα. Αυτό το βιβλίο έχει τόσο ωραιές συνταγές μου το πήραν και φίλες μου χριστιανές. [Α ωραία... εδώ έρχονται χριστιανοί να παρακολουθήσουνε;] *Ναι όχι αυτό το βιβλίο το διάβασαν πάρα πολύ και το φτιάξαμε και οι τρεις... η κόρη μου έχει κάνει όλα τα σκίτσα αλλά κοπιάσαμε γιατί να μαζέψουμε όλες αυτές τις συνταγές απ' όλες τις κυρίες εδώ απ' το Βόλο, άλλ' έφερε το ένα άλλ' έφερε το άλλο [α είναι τοπικά αυτά τα] ε εδώ***

Θεσσαλιώτικα! [... γιατί ας καταλαβαίνω ότι ανάλογα με την κάθε περιοχή υπάρχουν και παραλλαγές] Όχι - όχι κι όμως το βιβλίο αυτό έχει πολύ μεγάλη απήχηση σ' όλη την Ελλάδα. [...] Σ' όλες τις κοινότητες... γιατί είναι χρήσιμο βιβλίο και περισσότερο για τις νέες που δεν... δε ξέραν να μαγειρέψουν αυτά... τους χρησίμευσε. Το βγάλαμε είναι και δεύτερη έκδοση κίολα. [...] Ήταν μπερδεμένοι στο Βόλο... η κοινότητα του Βόλου έγινε πολύ αργότερα κι απ' τη Λάρισα απ' τη Θεσσαλονίκη κι απ' την Αθήνα και έχουν μπερδευτεί πολύ, ήρθαν και Ρωμανιώτες ήταν και Σεφαραντί ήταν μπερδεμένοι εδώ. [οπότε καταλάβατε αμέσως κάποιες διαφορές όχι προς το τελετουργικό γιατί φαντάζομαι είναι...] τα ίδια ναι [αλλά σε πρακτικά πράγματα... ας πούμε είχα γνωρίσει μια κυρία απ' την Καρδίτσα και μου είχε πει ότι την ημέρα του Κιπούρ μάλλον την παραμονή του Κιπούρ καθρεφτίζονται στο λάδι και μετά αυτό το λάδι το] Και μας και μας... αυτό το λάδι το πηγαίνουν στη συναγωγή ύστερα και καίει το καντηλάκι σ' αυτό το λάδι... και εδώ! [α και εδώ το] Όχ' όλοι όχ' όλοι [ή ότι καντήλες υπήρχαν και για τους άντρες και για τις γυναίκες... ενώ στο Ρωμανιώτικο ας πούμε υπάρχουνε μόνο για τους άντρες, τους άντρες κάθε οικογένειας] Τι καντήλια; Τσ! Όχι λάθος είναι αυτό!⁴ Καταρχήν δεν ξέρω αν ξέρεις ότι Παρασκευή το βράδυ πριν πιαστεί το Σάββατο γιατί πιάνεται οι γιορτές μας πιάνεται από τη προηγούμενη [...] πριν δύσει ο ήλιος ανάβουμε δύο κεριά τα οποία ανάβουν γυναίκες! Όχι άντρες! [δεν το ήξερα αυτό για πείτε μου] Ένα απ' τα καθ' ένα απ' τα κυριότερα καθήκοντα της γυναίκας είναι να ανάβει τα καντηλάκια του Σαββάτου! Μόνο γυναίκα! Θα πει τη προσευχή της, θα σκεπαστεί έτσι με ένα σάλι το κεφάλι λέει τη προσευχή [με ταλέθ;] Όχ' ταλέθ το φοράνε οι άντρες έτσι ένα μαντήλι βάζει και λέει τη προσευχή και ανάβει τα δυο κεριά! Δύο κεριά το Σάββατο! Αυτό στο είπε κανένας; [όχι] είναι μια από τις σημαντικότερες δηλαδή... πως να στο πω... όχι επιθυμίες [τελετουργίες;] όχι που πρέπει να τη κάνει η γυναίκα! [τι άλλο πρέπει να κάνει μια γυναίκα που δεν μπορεί να το κάνει ο άντρας;] Θα ετοιμάσει τη χαλά, το ψωμί για το Σάββατο και τη Παρασκευή το βράδυ... το ζυμών'. [...] Ετοιμάζει δύο ψωμιά τα ζυμώνει, εδώ θα δεις τη συνταγή απ' τη χαλά εδώ φράφ' πως γίνεται η χαλά [...] γίνεται σαν τσουρέκι, θα ετοιμάσει το τραπέζι τς Παρασκευής [...] θα ετοιμάσει το τραπέζι του Σαββάτου... θα κάν' το μπάνιο της, θα ντυθεί ωραία και θα καθίσει στο τραπέζι τς την οικογένεια. Αυτό το έθιμο με τα κεριά το τηρούν

⁴ Όταν έγινε η συζήτηση δεν είχα παρακολουθήσει την τελετή του Κιπούρ και δεν είχα δει ότι υπήρχαν στην συναγωγή των Ιωαννίνων εκτός από τις Καντήλες και μικρά καντηλάκια. Η κα. Κονέ αναφέρεται στα μικρά καντηλάκια που ανάβουν και στο Βόλο και όχι στις Καντήλες που υπάρχουν μπροστά από το Ιερό. Στη συναγωγή του Βόλου δεν υπάρχουν Καντήλες μπροστά από το Ιερό.

περισσότερο όλες οι... εγώ τ' ανάβω κάθε Παρασκευή βράδυ – απόγευμα. **[τι συμβολίζουν αυτά τα δύο κεριά;]** Είναι μια συνήθεια... όχι συνήθεια ένα χρέος προς το Σάββατο. Δύο κεριά. **[και για πόσο πρέπει να καίνε; Μια μέρα ας πούμε;]** όσο κάψουν... δεν θα τα σβήσεις όσο τελειώσει το κερί... μπορεί να κρατήσ' μέχρι την άλλη [...]. **Ναι καλύβουμε τους καθρέπτες και εσείς το κάνετε αυτό, ίσως για να μη βλέπουμε τους εαυτούς μας θλιμμένους γι' αυτό το κάνουμε αυτό!** Δεν νομίζω ότι υπάρχει κάτι... αυτό είναι μια συνήθεια όχι θρησκευτική... όχι θρησκευτική. [...]. Ο άντρας παλιότερα... κάποτε κλείναν και τα μαγαζιά το Σάββατο... δεν ήταν ανοιχτά τα μαγαζιά... τώρα όμως δε γίνονται αυτά. [...]. **Με το ζόρ' κλείνουν για το Κιπούρ... το Κιπούρ το ξέρεις ότι κάνουμε Νηστεία εικοσ' τέσσερις ώρες [Ναι ναι βεβαίως... το τηρείτε εσείς; Κάνετε; Το τηρείται!]** Δηλαδή θα φας πιο νωρίς όχι τέτοια ώρα μετά που δύει ο ήλιος θα φας και θα φας την άλλη μέρα το βράδ'. **Ούτε νερό! [ούτε νερό ναι... πως αντέχετε;]** ε δεν είναι τίποτα, δεν είναι τίποτα εγώ αντέχω! [...]. **Αλήθεια μαθαίνεις (να το κάνεις)!** Ο άνθρωπος ζει και χωρίς φαγητό και χωρίς νερό εφτά μέρες. [...]. Όσο μπορούμε το τηρούμε... όλοι... ως επί τω πλείστον οι περισσότεροι το τηρούν. Α και η κόρη μου αυτή απ' το Ισραήλ το τηρεί... και τα παιδιά της. [...]. Την ημέρα του Κιπούρ (η συναγωγή) είναι όλη την Ημέρα. **[όλες τις υπόλοιπες γιορτές λειτουργεί συγκεκριμένες ώρες μετά τη δύση ας πούμε όπως είναι την Παρασκευή;]** Όχι το Ροσ Ασσανά κανονικά πρέπ' να λειτουργήσει το πρωί... γίνεται λειτουργία το πρωί [...]. μέχρι το μεσημέρι και τις δυο μέρες είναι δυο μέρες. [...]. Μετά από δέκα μέρες είναι το Κιπούρ... και μετά από τέσσερις μέρες απ' το Κιπούρ είναι το Σουκώτ. [...]. Εκεί δεν ξέρω αν την ανοίγουν την συναγωγή (στα Γιάννενα για τις γιορτές) εκτός αν έρχονται Αθηναίοι και την ανοίγουν τη συναγωγή... γιατί είναι πολλοί Γιαννιώτες που μένουν στην Αθήνα. [...]. όχι σ' όλες τις γιορτές... σε όλες τις γιορτές σχεδόν ίδια είναι... αλλά μόνο για το Πέσσαχ που σου είπα... αυτό λίγο, αυτοί γίνονται λίγο πιο σκληροί! [...]. Η γλώσσα αυτοί δεν την ξέρουν τη γλώσσα αυτοί ελληνικά μιλάνε. [εδώ έρχεται η κόρη της κα. Κονέ, η Λουΐζα και αναφέρεται στη διαφορά ανάμεσα σε Ρωμανιώτες και Σεφαραδίτες] [Λουΐζα: ξέρεις ποια είναι διαφορά από τους Ρωμανιώτες και τους Σεφαραδίτες;] [Ολυμπία: **ε ξέρω ότι είναι ισπανόφωνοι και ότι κατάγονται από την Ισπανία ενώ οι Ρωμανιώτες είναι ελληνόφωνοι...**] [Λουΐζα: Κάτσε να σου πω...] **Ναι αλλά πότε ήρθαν ξέρς;** [Λουΐζα: Λοιπόν οι Ρωμανιώτες είναι από την εποχή του Ηρώδη! Που επικρατούσε... που ήταν στο Ισραήλ και είχε... και όλη την περιοχή την είχαν οι Ρωμαίοι... και αυτοί έστειλαν μια ομάδα από Εβραίους] **που τους είχαν σκλάβους** [Λουΐζα: από 'κεινή την περιοχή τους έστειλαν εδώ στην Ελλάδα γιατί και εδώ κυριαρχούσαν για να ανοίξουν τον Ισθμό

της Κορίνθου] τον Ισθμό της Κορίνθου! Να δουλέψουν... τους έφεραν σαν εργάτες [Λουΐζα: και από τότε... αυτοί έμειναν στην Ελλάδα και σκορπίστηκαν βέβαια απ' την Κόρινθο μετά σκορπίστηκαν παντού! Δηλαδή αυτοί έχουν... είναι οι πιο παλιοί στην Ελλάδα!] Γι' αυτό λέγονται Ρωμανιώτες ήρθαν μαζί με τους Ρωμαίους κατάλαβες; Οι Ρωμαίοι τους φέραν! Σαν σκλάβοι που ήταν [Ολυμπία: **δεν το ήξερα!**] Σαν σκλάβοι που ήταν τότε όταν οι Ρωμαίοι κατέκτησαν τα τη το Ισραήλ – τη Παλαιστίνη [Λουΐζα: δεν είχαν και στην Ελλάδα επικρατούσαν και έφεραν από 'κει εργάτες] και έφεραν από κει εργάτες για να δουλέψουν εδώ! [Λουΐζα: ενώ οι Σεφαραντίμ υπήρχαν κοινότητα της Ισπανίας ήταν πολύ μεγάλη κοινότητα και τότε έγινε αυτή... το 1499; Έγινε «ιζίτσια», ιζίτσια είναι ο διωγμός των Εβραίων από την Ισπανία αφού τους είχαν κάνει πολλά προβλήματα και προσπαθούσαν να τους κάνουνε χριστιανούς προσπαθούσαν να τους κάνουν χίλια πράγματα! Και βάσανα και το ένα και το άλλο και τελικά του έδιωξαν! Από την Ισπανία. Έφυγαν από την Ισπανία σκορπίστηκαν] έφυγαν – σκορπίστηκαν στην Μεσόγειο [Λουΐζα: στην Ευρώπη και ήρθαν στην Ελλάδα, στη Τουρκία, στη Βουλγαρία γι' αυτό όλοι οι Εβραίοι και στην Ιταλία] παντού βρίσκεις και στην Ιταλία [Λουΐζα: και αυτοί όλοι κράτησαν τα δικά τους] τα δικά τους έθ_ [Λουΐζα: το λαντίνο που ήταν μεταξύ εβραϊκών και ισπανικών για να... κι έτσι κράτησαν την] [Ολυμπία: αυτή την ιδιαίτερη] [Λουΐζα: την ιδιαιτερότητά τους, ναι] [...] Η Χεβρά Κεντοσά είναι άντρες και γυναίκες. Αυτοί αναλαμβάνουνε το νεκρό... όταν πεθαίνει κάποιος άμα είναι άντρες... άμα είναι άντρας θα τον πάρουν και θα τον πλύνουν οι άντρες κι άμα είναι γυναίκα θα την πάρουν και θα την πλύνουν γυναίκες. Δηλαδή πλένεται και τυλίγεται σ' ένα σεντόνι ούτε ρούχα ούτε τίποτα! Και πάει μ' ένα σεντόνι θάβεται **[και η γυναίκα το ίδιο;!]** και η γυναίκα το ίδιο. Υπήρχε – υπάρχει σύλλογος εδώ Χεβρά Κεδοσά τώρα δεν υπάρχει... για άντρες φέρνουμε απ' τη Λάρισα και τους πλένουν για γυναίκες τα καταφέρνουμε ακόμα... είμαι και εγώ μέσα που τους πλένουν **[α να... ωραία και είναι διαφορετική η προσευχή... αν είναι παιδάκια αν είναι...]** Τς! **[για όλους το ίδιο;! ...]** Κάποτε το πλύσιμο και όλα γινότανε σε σπίτι τώρα έχουν πλυντήριο κι αυτά στη Λέσχη... εκεί γίνεται η κηδεία και στη Λάρισα το ίδιο. [...] Στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη το πλυντήριο το 'χουν στο νεκροταφείο και πηγαίνει ο κόσμος κατευθείαν στο νεκροταφείο [...] Ο νεκρός άμα θα θαφτεί γρήγορα θα πάει κατευθείαν άμα θαφτεί άλλη μέρα πάει στο ψυγείο πρώτα κι ύστερα στο νεκροταφείο. **[ας πούμε ότι πεθαίνει κάποιος και πεθαίνει στο σπίτι του πλέον]** θα τον πάρουν απ' το σπίτι **[θα τον πάρουν]** ή θα τον πάνε στο πλυντήριο ή θα τον πάνε σε ψυγείο για να γίνει η κηδεία. Στο σπίτι δεν μένει πια... [...] κάποτε μέναν, εδώ όταν πέθανε ο πατέρας μου, ο πατέρας μου

πέθανε παραμονή πρωτοχρονιάς και έκανε πάρα πολύ κρύο και τον κρατήσαμε σπίτι. Μέχρι την άλλη μέρα που τον πήραν τον πήγαν στο πλυντήριο... αλλά επειδή έκανε κρύο πολύ δε φοβηθήκαμε ότι θα πάθ' κάτι, δηλαδή να μη μυρίσει να μη 'υτό. Κλείσαμε το καλοριφέρ από 'κείνο το δωμάτιο τον κρατήσαμε εκεί! [...] Καθόλου εμάς αν είναι δυνατόν, αυτά εδώ επικρατούν στο Ισραήλ... αν είναι δυνατόν αμέσως να θαφτεί. **[Αμέσως!]** Όσο γίνεται γρηγορότερα να θαφτεί... όσο γίνεται γρηγορότερα. Εδώ το παρατραβήξαμε και άντε να 'ρθει και το παιδί από 'κει να 'ρθεί ο αδερφός του από 'κει αυτά και τον κρατάν στο ψυγείο και την κάνουν όποτε θέλουν την κηδεία, αλλά όσο γίνεται γρηγορότερα πρέπει να θαφτεί! Ακόμα στο Ισραήλ όταν πεθαίνει κάποιος και είναι Σάββατο, Σάββατο δεν τον πειράζουν όπως είναι τον αφήνουν δεν τον πειράζουν καθόλου! Κλείνουν το δωμάτιο και δεν μπαίνουν μέσα Σάββατο! Μόλις τελειώσει το Σάββατο και νύχτα να είναι θα πάνε να τον θάψουν! **[αν πέσει σε κάποια άλλη γιορτή; Δηλαδή αν πέσει στη Χανουκά;]** Το ίδιο θα κάνουν! [...] όχι δεν πηγαίνουν, κανονικά οι γυναίκες δεν πρέπει να πάνε την ώρα της ταφής. Ε μένουν σπίτι! Έτσ' είναι αλλά τώρα το ξεκινήσαν και παν πολλές! [...] Δεν έχω πάει ποτέ σε ταφή, δεν έχω δει ποτέ! Ούτε στον άντρα μου δεν πήγα! [Ε δεν ξέρω αν είναι σωστή η ερώτηση αλλά υπήρχαν – υπάρχουν εδώ μοιρολογίστρες; Δηλαδή υπάρχουν γυναίκες που να μοιρολογούν τον νεκρό...] Τσ! Δεν υπάρχει αυτό εδώ! [...] Δίνουμε ένα αυγό βραστό το οποίο τρώνε οι πρώτου βαθμού συγγενείας... [Λουϊζα: Αυτό με το στρόγγυλο νομίζω υπάρχει] Υπάρχει; Εγώ δεν το ξέρω πρώτη φορά τ' ακούω! [Λουϊζα: Υπάρχει, ε εντάξει οκ] Ένα αυγό βραστό μόνο... το οποίο τρώνε όπως είναι χωρίς αλάτι η πρώτου βαθμού συγγενείας, τα παιδιά, η γυναίκα, αδερφή. [...] Η σούπα δίνουμε άλλη φορά, τώρα εδώ το συνηθίζουν δίνουν τυροπιτάκια δίνουν τέτοια πράματα. Αλλά κάποτε δίνουν σούπα μετά... φιδέ φτιάναν σούπα φιδέ και το δίνουν... και το τρωαν και ύστερα τίποτα άλλο ότι θέλει ο καθένας δίνει, άλλοι δίνουν ψάρια. Ε μετά κάθονται εφτά μέρες κάτω οι πρώτου βαθμού συγγενείας πάλι και στις εφτά μέρες γίνεται το πρώτο μνημόσυνο σηκώνονται και κάθε βράδυ γίνεται – κάθε μέρα γίνεται διάβασμα στο σπίτι' όπου κάθονται **[με μινιάν πάλι;!]** με μινιάν! [...] και μετά στο μήνα γίνεται πάλι το μνημόσυνο... για το μήνα [...] κάθε μέρα το διάβασμα που γίνεται είναι το διάβασμα που γίνεται στη συναγωγή όταν λειτουργεί η συναγωγή κάθε μέρα γίνεται ένα διάβασμα και λέγεται Αρβίθ αυτό λένε στο διάβασμα (στις εφτά μέρες) και μνημονεύουν και το όνομα αυτουνού που λέει το Καντίς, λένε το Καντίς και μνημονεύουν τ' όνομα αυτουνού που πέθανε. Γι' αυτό πρέπει να 'ναι δέκα άντρες, χωρίς δέκα άντρες Καντίς δε λέγεται. [...] Μετά στο χρόνο. [...κάθε χρόνο... για πόσα χρόνια;] Όσα θες!

Συνομιλητής: κ. Μάτσας Μάκης, γεννημένος στα Ιωάννινα και έχει έναν αδερφό. Σπούδασε στην Αθήνα αρχιτεκτονική και από το 1982 ζει και εργάζεται μόνιμα εκεί. Έχει παντρευτεί με πολιτικό γάμο και έχει ένα γιο τον Ηλία. Σε έμεση επαφή με έφερε ο συμφοιτητής μου στο Μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών Βαγγέλης Ζήκος που γνώριζε τον υιό του συνομιλητή. Ο κ. Μάτσας μετά την συνέντευξη με παρέπεμψε στην α' εξαδέλφη του κα. Νεγρίν Νίνα που ζει στα Ιωάννινα.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε ύστερα από προγραμματισμένη συνάντηση στην οικία του και ηχογραφήθηκε με τη συγκατάθεσή του. Η συνάντηση διήρκησε περίπου δύο ώρες, 8/9/2016

[**συμφωνείτε να γίνει αυτή η ηχογράφιση;**] *Ναι ναι συμφωνώ. [... Έχετε πάει εσείς (στη Ρωμανιώτικη κοινότητα της Αμερικής;)]* *Όχι δεν έχω πάει... έχω γνωρίσει την Μάρσια εδώ και επικοινωνούμε με mail κατά καιρούς. [εσείς μένετε μόνιμα στην Αθήνα;]* *Ναι ναι. [Εδώ γεννηθήκατε ή;]* *Όχι γεννήθηκα Γιάννενα... έφυγα για σπουδές, γύρισα ξεκίνησα να δουλεύω στα Γιάννενα έμεινα δηλαδή άλλα έξι χρόνια μέχρι το 82' και απ' το 82 είμαι Αθήνα. [και εδώ είστε στην κοινότητα των Αθηνών;]* *Ναι... [η κοινότητα των Αθηνών δεν έχω καταλάβει... υπάρχει διαφορετική Σεφαραδίτικη και Ρωμανιώτικη ή είναι μία κοινότητα;]* *Όχι μια κοινότητα αλλά έχει δύο συναγωγές. [...]* *Η μια η κύρια η συναγωγή είναι η Beth Salome/Μπεθ Σαλόμ αυτή λειτουργεί κανονικά είναι αυτή η οποία λειτουργεί πάντα... και Παρασκευές βράδυ και Σάββατο αυτή λειτουργεί. Η δεύτερη συναγωγή που ήταν και παλιότερη είναι παλιότερη από την πρώτη λέγεται Etz Haim/Ετς Χαϊμ αυτή είναι Γιαννιώτικη... λέγεται και Γιαννιώτικη... αυτή λειτουργεί μόνο τις μεγάλες γιορτές. [...]* *Γιόμ Κιπούρ, Πέσσαχ σε τέτοιες γιορτές. Τώρα ας πούμε αρχές Οκτωβρίου που είναι η πρωτοχρονιά και οι άλλες γιορτές θα λειτουργήσει. [Λειτουργούνε ταυτόχρονα εκείνες τις ημέρες;]* *Ναι... και οι Γιαννιώτες προτιμάν να πηγαίνουν σ' αυτή. [Το εθιμοτυπικό που τηρείται είναι το Ρωμανιώτικο; Και στις δύο;]* *Ναι... στην Etz Haim/Ετς Χαϊμ ή τέλος πάντων γίνεται μια... κρατάνε πιο πολύ το Ρωμανιώτικο... και οι δύο είναι στην οδό Μελιδώνη, η μια απέναντι απ' την άλλη είναι δηλαδή. [...]* *Κοιτάζτε το γραφείο... εκεί είναι και τα γραφεία της κοινότητας Αθηνών από 'κει και πέρα πηγαίνοντας στα γραφεία συνεννοείστε, μπορείτε να τα επισκεφτείτε ναι. [...]* *Κοιτάζτε υπάρχουσα συναγωγή... το κτίσμα που υπάρχει τώρα είναι περίπου 150 χρονών παλιό, είναι μέσα του 19^{ου}. Αλλά συναγωγές εβραϊκές στα Γιάννενα υπήρχαν από πολύ παλιά γιατί οι ά_ η κοινότητα μεγάλωσε... ξεκίνησε να μεγαλώνει περίπου αρχές του 16^{ου} αιώνα. Με... υπήρχε μαζική προσέλευση*

μαζική μετανάστευση από άλλα μέρη ε και παλιά υπήρχαν... Dalvin αν τη διαβάσετε θα δείτε όλη την ιστορία τι συναγωγές είχαν τα Γιάννενα... είχαν πολλές συναγωγές δεν είχαν μία. [...] Είχανε συναγωγή ας πούμε των Ιταλών... ναι γιατί υπήρχε μεγάλη ομάδα [...] που είχαν έρθει από την Ιταλία [...] δεν υπάρχουν τώρα... [...] Κοιτάζτε η δεύτερη συναγωγή που επέζησε μετά τον πόλεμο και η οποία ήταν ερειπωμένη ήταν στην οδό Γιωσέφ Ελιγιά εκεί που έχει γίνει τώρα η πολυκατοικία και τα γραφεία της κοινότητας. [...] Εκεί ήταν αυτή αλλά δεν έχει κρατηθεί τίποτα δυστυχώς απ' αυτήν... και σ' αυτό φταίει κι ο πατέρας μου... του είχε πιάσει τότε να 'το να φτιάσουν την πολυκατοικία ε συναγωγή δεν λειτουργούσε γιατί δεν ήταν σε καλή κατάσταση λειτουργούσε η άλλη μέσα στο κάστρο [...] και την γκρεμίσανε και δεν κρατήσανε κάποια ας πούμε... επιγραφές τέτοια θα μπορούσαν να... [...] Λοιπόν το κάστρο είχε σίγουρα γειτονιά εβραϊκή σίγουρα... [...] επίσης το κομμάτι που είναι όταν βγούμε απ' το κάστρο ξέρετε που είναι η... εκεί που τελειώνει η Αβέρωφ από την αριστερή της πλευρά υπάρχει η οδός Κουντουριώτη αυτή... όλη αυτή η γειτονιά που είναι... όπως κατεβαίνει κανείς την Αβέρωφ φτάνει στη διασταύρωση που ουσιαστικά τελειώνει η Αβέρωφ και βλέπει το Κάστρο μπροστά του [...] από αριστερά είναι η Κουντουριώτη είναι ένας δρόμος έτσι που γυρνάει και βγαίνει στη λίμνη... [...] όλη αυτή η γειτονιά αριστερά ήταν εβραϊκή. [περιοχή «Κουρμανιό» λεγόταν μόνο το Κάστρο δηλαδή;] Όχι Κουρμανιό λεγότανε η περιοχή της παλιάς αγοράς αυτό που σας λέω εκεί που τελειώνει η Αβέρωφ και αυτή η γειτονιά που είναι η Γιωσέφ Ελιγιά σήμερα... η αρχή της Κουντουριώτου, η Καλάρη η οποία είναι... [...] αυτό το κομμάτι όλο λεγόταν Κουρμανιό, εκεί ήταν η παλιά αγορά... και άλλη μια εβραϊκή γειτονιά ήταν εκεί από τη Γιωσέφ Ελιγιά και πίσω... και προς τη λίμνη τα που είν' τα σκαλάκια το... [...] αυτό το κομμάτι. Οι δρόμοι μέσα όχι πάνω στη λίμνη... οι παράλληλοι απ' την πάνω πλευρά, δηλαδή ανάμεσα Αβέρωφ και παραλιμνίου ήταν επίσης εβραϊκό. Αυτές ήταν οι κύριες γειτονιές... δηλαδή η άλλη ήταν πίσω απ' το Κάστρο... η τρίτη το Κουρμανιό και η τέταρτη ήτανε τα... τα λεγόμενα «Ταμπάκικα» ήταν τα βυρσοδεψεία ουσιαστικά σ' αυτή τη γειτονιά που σας λέω. **[Πλέον μεν_ αν πούμε σήμερα ποιες είναι οι... εβραϊκές...]** σήμερα δεν υπάρχουν εβραϊκές γειτονιές... είναι ελάχιστες... η μόνη που είναι... είναι εκεί που είναι η πολυκατοικία [... **Κρατάτε σχέσεις με την κοινότητα των Ιωαννίνων; Πηγαίνετε συχνά;**] ναι ναι κρατάω... κοιτάζτε πηγαίνω στα Γιάννενα μια δυο φορές... μπα όχι περισσότερο, μια δυο φορές το εξάμηνο. [Όταν είναι να παρακολουθήσετε γιορτές...] Γιορτές... 'ντάξει ο αδερφός μου είναι στα Γιάννενα... ναι ναι υπάρχει. **[Εσείς σε ποια συναγωγή προτιμάτε να πάτε; Στην Γιαννιώτικη ή στην άλλη;]** Εδώ σπάνια πάω... δεν έχει σημασία... **[παλιά**

πηγαίνατε περισσότερο;] Όχι όχι ποτέ δεν... έχω μεγάλη σχέση με το θρησκευτικό κομμάτι της συναγωγής. [είστε παντρεμένος σωστά; Έχετε παντρευτεί με εβραϊκό γάμο;] όχι [... Οι γονείς σας όμως παντρεύτηκαν με εβραϊκό γάμο] Ναι... και οι δύο Εβραίοι... ε δεν υπήρχε περίπτωση αρχές δεκαετίας του 50' μεικτός γάμος! Πολύ σπάνιο πράγμα. Οι δικές μας οι γενιές ξεκινήσαν να σπάνε το... [... Θεωρούταν ταμπού να παντρευτεί κάποιος] Ε ναι θεωρείτο [βλάσφημο;] ε όχι βλάσφημο αλλά κάτι τέλος πάντων το οποίο δεν το δεχόταν εύκολα η κοινότητα, οι γονείς, οι οικογένειες και λοιπά. [...πολλοί αλλάξαν τα ονόματά τους μετά το Ολοκαύτωμα σε... χριστιανικά εντός εισαγωγικών πολλών εισαγωγικών...] Τι εννοείτε; Όχι κοιτάζτε εξελληνισμός ονομάτων υπήρχε και από παλιότερα. Δηλαδή για να σας δώσω παραδείγματα... κοινότητα των Ιωαννίνων υπήρχε το Γαβριηλίδης... εβραϊκή οικογένεια αλλά το όνομα δεν ακουγόταν εβραϊκό. Η υπάρχει οικογένεια Σαμουηλίδη αυτά ήταν τα πιο προφανή... εντάζει εκείνα που ήταν πιο απλά το Μάτσας δεν ήταν Μάτσας ήταν Μάτσα γιατί είναι Ιταλικής προέλευσης οικογένεια. [...] το Μάτσα έγινε Μάτσας... [...] ή υπάρχει το όνομα Νεγρίν το Νεγρίν ελληνοποιήθηκε σε Νέγρης, υπάρχουν κάποιοι που άλλαξαν το όνομα και το κάναν Νέγρης. [Πώς το εξηγείτε αυτό; Πιστεύετε είχαν δεχτεί ρατσ_] όχι νομίζω ότι έχει να κάνει με την καθημερινή τριβή δηλαδή ζεις σε μια κοινωνία αυτό το Μάτσας... δεν σε λένε Μάτσα σκέτο! Λένε «Ο» Μάτσας δεν λένε «Ο» Μάτσα, οπότε προστέθηκε το «ς» [...] Ε τα άλλα που γίνανε σε «- ίδης» εκεί ήταν πιο σύνθετο δεν ξέρω γιατί αλλάχτηκε δηλαδή. [... Εσάς οι γονείς σας ζήσανε το Ολοκαύτωμα... σωθήκανε;!] Ο πατέρας μου ήταν ομηρος σε στρατόπεδο και σώθηκε η μητέρα μου γλίτωσε πηγαίνοντας στο βουνό! Αλλά η μητέρα μου ήταν απ' τα Τρίκαλα και 'κει ήταν... η κοινότητα εκεί κινητοποιήθηκε πιο έντονα... και φύγανε νωρίς. Αλλά τα Γιάννενα είχανε και το ιδιόμορφο φαινόμενο ότι δεν φύγανε οι Γιαννιώτες ενώ είχαν αρχίσει από... στάλθηκαν τα μηνύματα θεωρήσαν ότι δεν κινδυνεύανε! [...] Κατάφερε και επιβίωσε... ο πατέρας μου... οι Γιαννιώτες Εβραίοι συλληφθήκανε αργά... [...] τον Μάρτιο του 44' και απελευθερωθήκανε το 45. Δηλαδή ένα χρόνο μόνο περίπου αλλά παρόλα αυτά εντάζει οι απώλειες ήταν πολύ μεγάλες. [...] Ναι εκεί σωθήκανε όλοι (της Ζακύνθου η κοινότητα) ναι γιατί η στάση που κράτησε ο... που κράτησαν οι ηγέτες της πόλης ήταν διαφορετική, κρατήσαν μια στάση στήριξης οπότε... καταφέρανε και τους... [ως προς αυτό σας ρωτάω για τα ονόματα... γιατί διάβασα_] όχι δεν άλλαξαν γι' αυτό τα ονόματα... 'ντάζει κάποιοι... κάποιοι άλλαξαν ονόματα πράγματι μέσα στην Κατοχή για λόγους αλλαγής ταυτότητας... για να αποκτήσουν δηλαδή... για να αποκτήσουν χριστιανική ταυτότητα κι κάποιοι απ' αυτούς κρατήσανε κιόλας λίγο... κρατήσαν ονόματα... δηλαδή

παραδείγματος χάρη μπορεί να βρει κανείς σήμερα Εβραίους που λέγονται Μανώλης. [...] Ούτως ή άλλως οι εβραϊκές κοινότητες στην Ελλάδα αλλά και αλλού τα μικρά ονόματα πολλά τα κάνανε... προσθέσανε αντίστοιχο όνομα στο... απ' τα τοπικά ονόματα, δηλαδή τι εννοώ... [ας πούμε στα Γιάννενα;] Στα Γιάννενα... ο Γεουδά έγινε Λέων ή η Σιμχά έγινε Αλέγγρα. [Με ποια λογική έγινε;] Νομίζω το... είναι μετάφραση. [...] Το Σιμχά σημαίνει «χαρά» οπότε το Αλέγγρα είναι στα Ισπανικά «χαρά» [...] και το Γεουδά είναι «λιοντάρι» οπότε έγινε Λέων. [... Οι γονείς σας... σας μίλησαν για το Ολοκαύτωμα μεγαλώνοντας;] Ε ο πατέρας μου δεν πολυμιλούσε για το... για την εμπειρία αυτή. [προσπαθούσε να το ξεχάσει... λογικό] ναι ήταν απ' τους ανθρώπους που δεν ήθελε να το... λέει τις ιστορίες του... τι... που περάσατε. Ξέραμε λίγα πράγματα δηλαδή δεν πολυμιλούσε. Εντάξει η μάνα μου που ήτανε επειδή σώθηκε και πήγε στο αντάρτικο κλπ 'ντάξει από 'κει μαθαίναμε πιο... λίγο περισσότερα πράγματα... εκεί δεν είχαν την εμπειρία των στρατοπέδων οπότε δεν είχαν τόσο έντονη εμπειρία. [... Μεγαλώνοντας εσείς σκεφτήκατε ότι... θα θέλατε να επισκεφτείτε το Μπιργκενάου ε Αουσβιτς έχουνε γίνει πόλος έλξης] εγώ θα 'θελα να πάω 'ντάξει δεν ξέρω πόσο οδυνηρή θα 'ναι η εμπειρία αλλά θα 'θελα να πάω ναι... και μάλιστα ήταν να πάμε πριν από δύο χρόνια προγραμματίσαμε ένα ταξίδι στην Πολωνία και ήταν να πάμε και στο Αουσβίτς αλλά κάτι συνέβη και αναγκαστήκαμε να το αναβάλλουμε και έμεινε προς το παρόν δεν έχει πραγματοποιηθεί. [Πολλοί λένε ότι δεν θα 'θελαν... ακόμα και αν οι γονείς τους δεν έχουν ζήσει αυτήν την εμπειρία και σωθήκανε απ' το αντάρτικο...] καλά είναι... πρέπει να είναι πολύ έντονη εμπειρία. [μου κάνει εντύπωση... γιατί και εγώ δεν ήξερα ότι αποτελεί πόλο έλξης...] τουριστικό;! [Ναι και ξαφνικά βλέπω... τώρα ας_ τώρα επειδή ασχολούμαι με την εργασία βλέπω ότι οργανώνονται διάφορες εκδρομές απ' όλο το κόσμο... απ' όλο το κόσμο... και λέω μα είναι δυνατόν; Πως; Πως το κάνουν αυτό;] ναι ναι είναι αλήθεια... [Στην Αθήνα γραφήκατε στην κοινότητα κατευθείαν;] Α όχι... απλώς κάποια στιγμή επειδή πια... εντάξει... δεν... από συγγενείς φίλους οι οποίοι είναι στην κοινότητα κάποια στιγμή... [...] γράφτηκα στην κοινότητα. [μπορείτε να μου εξηγήσετε λίγο με ποια λογική... όταν λέμε μια κοινότητα αριθμεί πενήντα μέλη... ας πούμε όπως είναι η κοινότητα των Ιωαννίνων... εννοούμε ότι είναι Γιαννιώτες Εβραίοι που ζούσαν ή ζουν στα Γιάννενα ή μπορεί και να έχουνε φύγει και να έχουν μετακομίσει; Όπως εσείς ας πούμε στην Αθήνα αλλά να είναι εγγεγραμμένοι... εκεί;] Ε κοιτάζτε... τώρα αυτό... κυρίως είναι οι άνθρωποι που... τα μέλη είναι οι άνθρωποι που ζουν και στην πόλη... τώρα εγώ από ένα σημείο και μετά δεν θεωρούμε μέλος της Εβραϊκής κοινότητας

των Ιωαννίνων... δεν... δεν συμμετέχω πια... δεν [επειδή είστε...εδ_] ναι μένω Αθήνα [εσείς ρωμανιώτικα ξέρετε; Ξέρετε να γράφετε;] Κοιτάζτε τα ρωμανιώτικα δεν είναι... δεν είναι ακριβώς γλώσσα. [...] Τα ρωμανιώτικα αντίθετα με τα Λαντίνο τα οποία είναι γλώσσα είναι συγκεκριμένα είναι ισπανικά μάλιστα ισπανικά λίγο αρχαία... και τα οποία έχουνε και κάποιες εκφράσεις εβραϊκές μέσα αλλά είναι κυρίως ισπανικά! Δηλαδή κάποιος που μιλάει Λαντίνο μπορεί να μιλήσει Ισπανικά, συνεννοείται μ' έναν Ισπανό κανονικότητα! Το ξέρω απ' τη μάνα μου η οποία μιλούσε Λαντίνο και κατά καιρούς μπορούσε να μιλήσει με Ισπανούς δεν είχε πρόβλημα σ' αυτό, το ίδιο ισχύει και για α Γίντις ξέρετε τους Γερμανόφωνους Εβραίους και εκεί είναι μία παραλλαγή των γερμανικών με... εμπλουτισμένη με κάποια εβραϊκά. Οι Ρωμανιώτες μιλούσαν ελληνικά βασικά αλλά μέσα στα ελληνικά χρησιμοποιούσαν λέξεις ή φράσεις από τα εβραϊκά... και οι οποίες νομίζω περισσότερο για να μην μπορούν να καταλάβουν οι άλλοι τι λένε! Αλλά δεν ήταν ολόκληρη γλώσσα... ήταν μόνο λέξεις ή φράσεις. Θα σας δώσω ένα παράδειγμα... «Χαμόρ» στα Γιαννιώτικα εβραϊκά στα ρωμανιώτικα είναι ο «χαζός» οπότε τον έλεγες τον άλλον «χαμόρ» για να μην του το πεις ελληνικά ότι τον έλεγες τον άλλον... ότι είναι βλάζ [...] τέτοιου είδους... τέτοιου. [άρα όταν λέμε ότι γίνεται μια τελετουργία μέσω του... με το Γιαννιώτικο εθιμοτυπικό...] Ο_ εκεί ποια είναι η διαφορά; Εκεί είναι ότι καταρ_ κυρίως η μουσική δηλαδή η... [η μελωδία;!] ναι η μελωδία της λειτουργίας... μπράβο [ο ψαλμός;] η μελωδία της λειτουργίας είναι ιδιαίτερη, είναι ξε_ είναι διαφορετική. Έχει διαφορετικούς ψαλμούς όχι κείμενα... μουσική! Αυτό εκεί έχει διαφορά. Δεν εννοούμε ότι επειδή είναι Ρωμανιώτικη... [Άρα αν πούμε ότι έχουμε ένα βιβλίο εμ_ ξέρω 'γω για το Γιομ Κιπούρ το ίδιο βιβλίο θα χρησιμοποιήσουνε είτε... και αυτοί που μιλάνε Γίντις και αυτοί που μιλάνε Λαντίνο_] βέβαια είναι εβραϊκά! [...το μόνο που αλλάζει είναι δηλαδή ο τρόπος που] τώρα... ο τρόπος που λες το τραγούδι... Υπήρχαν άνθρωποι οι οποίοι γράφανε... ε μπορούσαν να γράψουν ελληνικά με... με εβραϊκούς χαρακτήρες αλλά αυτό ήτανε προς μια ιδιότητα... [...όχι όμως ότι τα βιβλία ήταν γραμμένα με αυτού το είδος τη γραφή] ήταν γραμμένα στα εβραϊκά και πολλοί άνθρωποι ουσιαστικά αναγνωρίζαν το κείμενο χωρίς να ξέρουν εβραϊκά... το ξέραν γιατί πηγαίναν συχνά στη συναγωγή και ξέραν εκεί σε εκείνη τη σελίδα είναι η τάδε ο τάδε ψαλμός και ο οποίος λέει αυτά! Και ανα_ βλέποντάς το καταλαβαίνουν ότι αυτό είναι αυτό. [... επίσης δεν υπήρχε εβραϊκό σχολείο] Υπήρχε, υπήρχε εβραϊκό σχολείο... [για πόσο καιρό;] πριν τον πόλεμο δεν ξέρω πολλά χρόνια πρέπει να υπήρχε... ε τώρα μετά τον πόλεμο στα δικά μου τα χρόνια δηλαδή δεκαετία του... περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 50' η κοινότητα έφτιαξε ένα

μικρό σχολείο το οποίο ήταν αναγνωρισμένο ως δημοτικό σχολείο και ομότιμο με τα υπόλοιπα δημοτικά σχολεία τα ελληνικά... η μόνη του διαφορά είναι ότι υπήρχε ένας δάσκαλος εβραϊκής που έκανε εβραϊκά σε κάποιες ώρες εκτός προγράμματος αυτή ήταν η... **[σαν συνδιδασκαλία]** αλλά μόνο... το δίδασκε σαν ξένη γλώσσα αυτή ήταν δηλαδή η... η ιδιομορφία του. [...] ναι πήγα... πήγα δυο χρόνια στο σχολείο. [...] Πριν απ' τον πόλεμο μην το ξεχάσω, υπήρχε το σχολείο της Alliance, ε η Alliance ήτανε μια οργάνωση η οποία είχε ξεκινήσει τη Γαλλία εβραϊκής ας το πούμε αλληλεγγύης η οποία δημιουργούσε και σχολεία. [...] Το άλλο που λέγαμε το Ταλμουδικό σχολείο ήταν μόνο για αγόρια! Ναι ο πατέρας μου δηλαδή το παρακολούθησε αυτό το σχολείο της Alliance, γιατί ο πατέρας μου ήταν γεννημένος το 12' άρα πήγε σχολείο... 'ντάξει το 1920 το παρακολούθησε αλλά ξέρω τι και τα αδέρφια του πήγανε στην Alliance. [...] Η μητέρα μου ήταν... μεγάλωσε στα Τρίκαλα και πήγε σχολείο αλλά εκεί δεν υπήρχε Alliance πήγε στο κανονικό γυμνάσιο λύκειο... δημοτικό και γυμνάσιο... δη_ **[άρα τα λαντίνο τα είχε μάθει από τους γονείς της;]** Απ' τους γονείς της και μάλιστα μόνο από τη μητέρα της γιατί ο πατέρας της δεν ήταν Σεφαραδίτης ήταν Ρωμανιώτης και δεν μιλούσε λαντίνο, απ' τη μητέρα τους είχανε μάθει... **[εσείς τα μάθατε;]** δεν τα 'μαθα δυστυχώς... δεν μ' μάθαινε η μάνα μου για να μην καταλαβαίνουμε τι λένε με τις αδερφές της. [...] Τώρα η... το πνευματικό κέντρο της κοινότητας εδώ στην Αθήνα... προσφέρει μαθήματα λαντίνο [...] και εβραϊκά [...] Α λέει εδώ επίσης που λέγαμε για τις λειτουργίες η Dalven έχει διάφορες πληροφορίες λέει ότι υπήρχαν ύμνοι στη γιαννιώτικη λειτουργία που ήταν ειδικά φτιαγμένοι από τους Γιαννιώτες δηλαδή ήτανε εκτός κειμένων ήταν ελληνικά... και λέει ότι ένα χειρόγραφο το οποίο έχει βρεθεί με τους ύμνους το οποίο υπάρχει στο Δημοτικό Μουσείο των Ιωαννίνων και το οποίο είναι του 17^{ου} αιώνα δεν έχει ελληνικά τραγούδια μέσα ενώ ένα άλλο του 1853 έχει. Άρα αυτό σημαίνει ότι αυτά προστεθήκανε κάπου εκεί κοντά. [...] Ήτανε... ήτανε... υπήρχε στενή σχέση με την ελληνική κοινότητα, ήταν και πολλά χρόνια. [...] θα μου πείτε και στη Θεσσαλονίκη η κοινότητα είναι πεντακόσια χρόνια αλλά στη Θεσσαλονίκη επειδή ήτανε πολύ μεγάλος ο αριθμός της εβραϊκής κοινότητας ήταν περισσότεροι απ' οποιονδήποτε άλλον στη Θεσσαλονίκη πριν από τον πόλεμο, περισσότεροι απ' τους Τούρκους και περισσότεροι απ' τους Έλληνες [...] ουσιαστικά κρατηθήκανε με τα δικά τους έθιμα και την δική τους γλώσσα. Δεν είχαν λόγο να ανακατευτούν ήτανε υπέρ επαρκής ως κοινότητα ενώ τα Γιάννενα όντας μικρότερος σε σχέση με το σύνολο της πόλης έπρεπε να ανοιχτεί και στην κοινότητα και στην πόλη. [...] Καλά είναι κρίμα... εννοείται πως είναι κρίμα... είναι κρίμα επίσης γιατί αυτή η φθορά δεν μοιάζει να έχει γυρισμό... και έχει να κάνει με το ότι υπάρχει καταρχήν

εσωτερική μετανάστευση. Πολλοί νέοι που ενώ γεννηθήκαμε στα Γιάννενα βρεθήκαμε μετά από... στην ενηλικίωσή μας είτε στην Αθήνα είτε στην Θεσσαλονίκη... Ισραήλ οπότε εκεί αμέσως μειώθηκε ο αριθμός πολύ. Γιατί στην αρχή του... μετά τον πόλεμο παρά την... το μεγάλο αφανισμό υπήρχανε εκατό άτομα στην κοινότητα των Ιωαννίνων... μια πρώτη... ένα πρώτο μεγάλο κύμα μετανάστευση έγινε εκεί... τα χρόνια [...] τα χρόνια γύρω του 50' που πολλοί άνθρωποι θελήσαν να μεταναστεύσουν είτε γιατί για λόγους κοινωνικούς, για να παντρευτούν για οτιδήποτε. Και η επόμενη μετανάστευση ήταν η γενιά η δικιά μου... η οποία μεγαλώνοντας δεν μείναμε στα Γιάννενα όλοι. [εκεί το 80' που λέμε] ναι ακριβώς. [εσείς στο Ισραήλ έχετε πάει;] ναι έχω πάει [...] κοιτάζτε δεν ξέρω αν υπάρχει... αν υπάρχουν οργανωμένες κοινότητες Ελλήνων Εβραίων στο Ισραήλ, αυτό δεν το ξέρω. [...] δηλαδή δεν έχω ακούσει να υπάρχουν, μπορεί να υπάρχουν και να μην το ξέρω. [...] εντάξει μεταξύ τους λόγω κοινής καταγωγής κάνουν παρέα προφανώς αλλά δεν ξέρω για κάτι... κάποια οργανωμένη [...] όπως ας πούμε στη Νέα Υόρκη [αυτό εννοώ πως είναι στη] ναι των Ιωαννίνων, ναι δεν ξέρω αν υπάρχει στο Ισραήλ τέτοιο πράγμα. [εσάς από την οικογένειά σας μετανάστευσε κανείς στο Ισραήλ ή στην Αμερική;] Από την πλευρά του πατέρα μου... καλά... καταρχήν να πούμε ο πατέρας μου ήτανε οκτώ αδέρφια απ' το Ολοκαύτωμα σωθήκαν τρεις... ο πατέρας μου, ένας αδερφός του ο οποίος ήταν στο Αγρίνιο εκείνη την εποχή και ο οποίος φρόντισε γρήγορα να ανέβει στο βουνό και μια αδερφή η οποία ζούσε στην Αίγυπτο, στην Αίγυπτο δεν είχε... [...] ε η αδερφή που ήταν στην Αίγυπτο μετά την άνοδο του Νάσερ στην εξουσία μετανάστευσε στην Γαλλία, στο Παρίσι... ο θείος μου ο οποίος ήτανε στο Αγρίνιο επειδή τα παιδιά του μεταναστεύσανε τη δεκαετία του 50' στην Αμερική τελικά το 1961 έφυγε κι αυτός και πήγε Αμερική με τα παιδιά του. Αυτά απ' την πλευρά του πατέρα μου, τώρα σε κοντινά μιλάω σε αδέρφια... [...] πρωτοζάδερφα του πατέρα μου πήγαν στο Ισραήλ μετά τον πόλεμο δηλαδή έχω δυο πρωτοζάδερφα του πατέρα μου που μάλιστα ήτανε αντάρτες στο πόλεμο και επειδή μετά βρέθηκαν να 'ναι χαρακτηρισμένοι... όλα αυτά ε αποφασίσαν και μεταναστεύσαν στο Ισραήλ. Από πλευράς της μάνας μου... μια αδερφή της μετανάστευσε στο Ισραήλ... και ένας αδερφός ο οποίος όμως σκοτώθηκε στο πρώτο πόλεμο της ανεξαρτησίας του Ισραήλ, το 48'. [...] Ε και μετά ένας πρώτος μου ξάδερφος από αδερφή της μητέρας μου επίσης μετανάστευσε στο Ισραήλ... αυτοί είναι οι κοντινοί – κοντινοί συγγενείς. Αμερική σας είπα... Α! και μια αδερφή της μητέρας μου η οποία έκανε στρατόπεδο συγκεντρώσεως... και ήτανε και μικρούλα δηλαδή δεκαεφτά – δεκαοχτώ χρονών όταν απελευθερώθηκε αποφάσισε να μην γυρίσει στην Ελλάδα... είχε γνωρίσει και έναν Εβραίο απ' την Πολωνία που κι αυτόν... διασωθέντα από στρατόπεδο,

παντρευτήκανε και μείναν στο Βέλγιο, αυτές ήταν οι κοντινές. [... διαβάζοντας το τελευταίο διάστημα... λένε ότι πολλοί Γιαννιώτες Εβραίοι μετανάστευσαν στην Αμερική πριν ξεκινήσει η κατοχή...] Α βέβαια είχαμε μεγάλο κύμα μετανάστευσης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Όλοι αυτοί... οι περισσότεροι τέλος πάντων που βρίσκονται που έχουν φτιάξει τη κοινότητα της Νέας Υόρκης είναι μετανάστες μεταξύ [...] του 1900 – 1920. Τότε με την... ήταν τα τελευταία χρόνια της τουρκικής κατοχής... που... η οικονομική ζωή των Ιωαννίνων περνούσε κρίση... και τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση περνούσε επίσης μέχρι να ξαναστηθεί η πόλη κ.λπ. και τότε έφυγε πολλοίς κόσμος... εκατοντάδες δηλαδή όχι απλώς κάποιοι [...] φύγαν πάρα πολλοί. [...] Ναι στήθηκε από Γιαννιώτες. [...] Δεν έχω πάει ποτέ... παρόλο που ήμουν στην Αμερική έξι χρόνια δεν πήγα ποτέ... μάλιστα τα χρόνια που ήμουν στην Αμερική ούτε καλό-ήξερα ότι υπήρχε[...] το έμαθα μετά. [...] Κοιτάζτε... καταρχήν υπάρχουν τα στοιχεία ότι υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες στην περιοχή της Χαλκίδας, στην περιοχή της Κορίνθου και ίσως και στην Αθήνα ακόμα και π.Χ. αυτό υπάρχουν στοιχεία... δηλαδή έχουν βρεθεί ξέρω 'γω... επιτύμβιες στήλες που έχουν το σημάδι... τη (;) και σε εβραϊκά γράμματα... έχει βρεθεί στην Αθήνα τέτοια επιγραφή, [...] έχει βρεθεί και την Κόρινθο και επίσης ένας πρώην πρόεδρος της κοινότητας Χαλκίδος ο οποίος έκανε αναστήλωση εκεί στο... η Χαλκίδα είναι απ' τις παλιότερες Ρωμανιώτικες κοινότητες... μπορεί να 'ναι και παλιότερη απ' τα Γιάννενα... εκείνος βρήκε στοιχεία σε γραπτές μαρτυρίες... ότι υπήρχαν Εβραίοι της Χαλκίδας ακόμα από το 300 π.Χ. – 400; Κάτι τέτοιο. Τώρα η επόμενη... το επόμενο... είχα διαβάσει ότι οι Εβραίοι της εποχής δηλαδή του 400 αιώνα π.Χ. ακολουθούσαν του Φοίνικες οι οποίοι... στα μέρη τα οποία εμπορευόντουσαν. [...] Κι αυτό ήταν το πρώτο κύμα το δεύτερο κύμα ήταν με την... την διάλυση των... Ισραήλ τέλος πάντων από τους Ρωμαίους εκεί στον 1^ο αιώνα μ.Χ. που εκεί έγινε η Μεγάλη Διασπορά και ένα μεγάλο μέρος ήρθε και στην Ελλάδα. Υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες στο Βυζάντιο είναι γνωστό... ο Μυστράς είχε εβραϊκή κοινότητα π.χ. υπήρχε ένας θρησκευτικός ηγέτης χριστιανός στο Μυστρά του 13^{ου} αιώνα, νομίζω, ο οποίος μάλιστα έκανε και διωγμό των Εβραίων απ' το Μυστρά, αυτός είναι ο άγιος της Σπάρτης... ο άγιος Τύχων; Νομίζω;! [...] Αλλά πάντως ήταν απ' αυτούς οι οποίοι είχαν ξεκινήσει διωγμό ήθελε να διώξει τους Εβραίους απ' το Μυστρά. Ε τα Γιάννενα πρέπει να 'ναι... η εβραϊκή κοινότητα να 'ναι εκεί 10^{ου} αιώνας – 12^{ου} αιώνας μ.Χ.; Κάπου εκεί. Βέβαια έχουμε στοιχεία ότι υπάρχει η κοινότητα και βέβαια όλες αυτές οι κοινότητες εμπλουτίστηκαν με μεγάλα νούμερα πια... με το διωγμό των Εβραίων από της Ισπανίας που υπήρχε μια γενικότερη μετακίνηση... από την Δυτική Ευρώπη όχι μόνον από την Ισπανία και Ιταλία προς την

Ελλάδα... γιατί οι Οθωμανοί... ουσιαστικά προσκαλέσανε Εβραίους... δηλαδή τους θεωρούσαν καλόδεχτους... οι Οθωμανοί, η Οθωμανική αυτοκρατορία εκείνης της εποχής παίζανε πολύ έξυπνο παιχνίδι. Επειδή οι Οθωμανοί ήταν κυρίως στρατιώτες [...] δεν είχανε πολλές δεξιότητες, τεχνίτες και εμπόρους... και λογιστές... όλα αυτά δεν 'τάχαν, κάναν εισαγωγή λοιπόν... είπαν τι αυτοί; Τεχνίτες! Φέρτους εδώ. [...] Οπότε τους καλοδεχτήκαν, τους δώσαν προνόμια... στα Γιάννενα οι Εβραίοι είχανε... ενώ οι χριστιανοί δεν επιτρεπότανε να ζουν στο κάστρο... ζούσανε Τούρκοι στο κάστρο. [...] Χριστιανοί όχι δεν επιτρεπόταν... τουλάχιστον μέχρι ένα σημείο [...] και ζούσαν οι Τούρκοι γιατί ήταν και πιο προστατευμένοι... τους Εβραίους επιτρέψανε να ζήσουν στο κάστρο, πριν να επιτρέψουν στους χριστιανούς. Οπότε αυτό δείχνει ότι δίνανε προνόμια για να τους προσελκύσουν. [...] Οι Οθωμανοί ήταν πολύ έξυπνοι στη διαχείριση του κράτους τους. Καταρχήν ήτανε ανεξίθρησκοι [...] δεν τους ενοχλούσε τι θρησκεία είσαι δεν τους ένοιαζε αρκεί να πληρώσεις τους φόρους σου... [...] Τώρα το Ρωμανιώτης... αυτή η ρίζα «Ρωμ» μάλλον έχει προστεθεί από την εποχή που... αρχικά η ίδρυση του Βυζαντινού κράτους ήτανε τμήμα [...] της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας... ε και λέγονται και Ρωμαίοι εκ σου και το Ρωμιοί. [...] Οπότε αυτό έμεινε είναι ρίζα από... σημαίνει Ελλάδα. [...] Ε έτσι πήραν και το όνομα οι Εβραίοι της Ελλάδος το όνομα Ρωμανιώτες. [...] Και μάλιστα Ρωμανιώτες δεν είναι μόνο οι Εβραίοι της Ελλάδος είναι και οι Εβραίοι των Βαλκανίων... δηλαδή γνώρισα στο Ισραήλ... σε ένα μου ταξίδι έναν... Εβραίο από τη Βουλγαρία... ο οποίος ήταν ο μόνος Ισραηλινός που ήξερε τι σημαίνει Ρωμανιώτης. Μου είπε «και εμείς Ρωμανιώτες είμαστε» λέω επιτέλους βρίσκω έναν Ισραηλινό που ξέρει... «μα και εμείς λέει Ρωμανιώτες είμαστε». Έτσι το 'μαθα αυτό. Γιατί οι Ισραηλινοί δεν ξέρουν τι θα πει «Ρωμανιώτης»... ξέρουνε τους Σεφαραδίτες και τους Ασκεναζί... οι υπόλοιποι δεν υπάρχουν τι... θα πει αυτό λέει... Ρωμανιώτες τι είστε εσείς; [...] Μα δεν το ξέρουν είναι πολύ μικρός πληθυσμός [...] ότι υπήρχε μια ξεχωριστή κοινότητα η οποία είχε τα έθιμα των Σεφαραδιτών αλλά με την έννοια ότι δεν μιλούσε Ισπανικά γιατί... [δηλαδή η μόνη... η ειδοποιός διαφορά των δύο κοινοτήτων είναι η γλώσσα;] Όχι... και ο τρόπος... πολύ μεγάλες διαφορές και στη λειτουργία... πολύ διαφορετική η δομή της λειτουργίας... τα ίδια κείμενα αλλά εντελώς άλλη μελωδία... δεν αναγνωρίζεις. [όταν αναφέρομαι στη γλώσσα... αναφέρομαι και στο μουσικό ιδίωμα...] και και μεγάλη διαφορά! [...] Δηλαδή αν παρακολουθήσεις... λειτουργία Σεφαραδίτικη... [...] εντάξει στα Γιάννενα μπορείς να πας στο Κιπούρ, αλλά αν παρακολουθήσεις Εσκεναζίτικη λειτουργία δεν καταλαβαίνεις ποιος ψαλμός είναι ποιος. [...] Εντάξει μπορεί να είναι τα ίδια λόγια αλλά πρέπει να ξέρεις τα λόγια για να

καταλάβεις. [... τα έθιμα όμως διαφέρουν; Το πως γίνεται ένας Ρωμανιώτικος γάμος διαφέρει με το πως γίνεται ένας Σεφαραδίτικος;] Έχουν διαφορές ναι! Εκεί ναι κάθε... τέτοια έχει δικά της έθιμα... τα οποία 'ντάζει μπορεί κάποια πράγματα να 'ναι κοινά αλλά κάποια διαφέρουν. [...] Πολλά από τα έθιμα που υπήρχαν πριν από τον πόλεμο πάσαν να εφαρμόζονται... δηλαδή άρχισε η κοινότητα σιγά σιγά να καταργεί... συνήθειες; [...] Ναι απλοποιεί πράγματα... ε και το γεγονός ότι ήταν λίγος ο κόσμος ε πιο αναμειγμένος πια με τη χριστιανική κοινότητα δεν... **[κατάλαβα... εσείς μπαρ μιτσβά έχετε κάνει;]** εγώ έχω κάνει ναι **[στα Γιάννενα;]** στα Γιάννενα ναι **[μπορείτε να μου περιγράψετε λίγο την τελετή]** Για το Μπαρ Μιτσβά αυτό που ξεκινάει καταρχήν είναι μια περίοδος μαθητείας. Δηλαδή ένα διάστημα μαζί με κάποιον μεγαλύτερο ο οποίος ξέρει τα κείμενα... σου μαθαίνει να διαβάζεις κάποια κείμενα από το... στα εβραϊκά. [για πόσο καιρό διαρκεί αυτό;] Κανά δυο μήνες - τρεις; Και την ημέρα της τελετής ο νεαρός ουσιαστικά αυτό που κάνει είναι να... επειδή είναι η εισδοχή του στην κοινότητα ας πούμε των ενηλίκων θρησκευομένων μετράει πια ως μέλος της... θρησκευτικής λειτουργίας **[δηλαδή μπορεί να είναι στο μινιάν;!]** Μπράβο σωστά, ακριβώς. Διαβάζει λοιπόν μόνος του ένα κομμάτι προσευχής μόνος του στα εβραϊκά και το επόμενο είναι... βγάζει και ένα μικρό λόγο... για τη σημασία της ημέρας, τον εαυτό του πως βλέπει... τον κόσμο, αυτό βασικά είναι ναι. **[παραβρίσκονται άντρες και γυναίκες ή μόνο άντρες;]** Όχι παραβρίσκονται όλοι... τώρα δεν ξέρω πριν την [όχι εσείς πως το ζήσατε] ναι δεν ξέρω πριν απ' τον πόλεμο τι γινότανε... [...εσείς θυμάστε τον εαυτό σας έτσι μικρό να πηγαίνετε στη συναγωγή;] α ναι ναι ναι, κοιτάζτε η συναγωγή των Ιωαννίνων δεν λειτουργούσε σε εβδομαδιαία βάση ποτέ... μετά τον πόλεμο [...] πηγαίναμε... αλλά άνοιγε σε όλες τις γιορτές **[και στις μικρότερες;]** και στις μικρότερες, μπράβο σωστά. Δηλαδή ποιες είναι οι γιορτές πέρα από τις μεγάλες δηλαδή είναι το Ροσ Ασανά ξεκινώντας που είναι η πρωτοχρονιά, το Κιπούρ έπεται... η επόμενη γιορτή είναι του... Σσαβουώτ με τα σταφύλια κι αυτά... αυτά πάνε λειτουργούσε η συναγωγή εκείνες τις μέρες. **[τα κάνατε αυτά τα έθιμα;(με το σταφύλι)]** ναι βέβαια τα κάναμε... **[δηλαδή δίνετε στη συναγωγή τα φρούτα – τη συγκομιδή;]** ναι ναι τα δίναμε **[μετά αυτά τα φρούτα τι τα κάνατε;]** τα τρώγαμε... **[όχι εσείς... τα μαγειρεύανε και σαν ψωμάκια σαν τσουρέκια ή]** όχι προσφέρανε συνήθως στο Σσαβουώτ προσφέρανε σταφύλι και ψωμί και τυρί δεν θυμάμαι αν είχε... ψωμί σίγουρα είχε... **[το ειδικό ψωμί;]** ε όχι ήταν απλώς ένα ζυμωτό ψωμί το έφτιαχνε κάποια νοικοκυρά και το έφερνε στη συναγωγή. Εντάζει υπήρχε μετά η γιορτή που επίσης τη τηρούσαμε το Χανουκά... με το άναμμα της λυχνίας το Πουρίμ που είναι... μοιάζει πολύ με το... την Απόκρια γιατί έχει και

μεταμφίεση... [α τι μεταμφίεση έχει;] Μεταμφιέσεις... κουστούμια [εσείς τι είχατε ντυθεί;] α δεν θυμάμαι... και... α όχι δεν είναι Σσαβουώτ είναι Σουκώτ αυτό με τα φρούτα [...] το Σσαβουώτ είναι το Μάιο... [άρα μετά το Πουρίμ... να και το Ήρταμαν] ναι... το Ήρταμαν που είναι μια γιορτή στην αρχή της Άνοιξης... να ας πούμε το Ήρταμαν είναι... ήταν κάτι το οποίο δεν ξέρω αν υπάρχει σε άλλες κοινότητες. [ναι όχι δεν υπάρχει...] νομίζω είναι μόνο στις Γιαννιώτικες [ναι είναι μόνο στη Γιαννιώτικη... η οποία ξέρετε πότε σταμάτησε να γίνεται; Γιατί...] Ε στα δικά μου παιδικά χρόνια το γιορτάζαμε... [α γινόταν] Τώρα δεν ξέρω δεν νομίζω ότι κανείς πια το γιορτάζει. Α να το λέει και εδώ «ήταν αποκλειστικά Γιαννιώτικο λαϊκό δρώμενο, λάμβανε χώρα ένα δεκαπενθήμερο πριν το Πουρίμ και θεωρείτο προπομπός. Συμμετείχαν τα αγόρια της εβραϊκής κοινότητας από πέντε ως δεκαπέντε ετών... Έβγαιναν στους δρόμους και μάζευαν...» [α έχει και το τραγουδάκι εδώ... Ξέρετε τι συμβαίνει ας πούμε η κοινότητα των Ιωαννίνων είναι μια κοινότητα που αριθμεί πολύ λίγα άτομα... τι γίνεται στην περίπτωση που μια κοινότητα έχει πάρα πολύ λίγα άτομα δηλαδή είκοσι ξέρω ‘γω ή τριάντα ας πούμε...;] Καλά με τα σημερινά δεδομένα το τριάντα είναι καλό νούμερο... μπορεί να βγάλεις και μινιάν... Αυτό γίνεται... ότι πολλές λειτουργίες πια δεν μπορούν να γίνουν. Δηλαδή ένα απ’ τα πρώτα πράγματα... μια κοινότητα που έχει κάτω από είκοσι άτομα επομένως δεν μπορεί να κάνει και μινιάν άρα αμέσως – αμέσως δεν μπορεί να λειτουργήσει η συναγωγή. Επίσης αν πέσει κάτω από κάποιο νούμερο δεν μπορεί και να είναι... να λειτουργεί με τους θεσμούς τους... να εκλέγεις συμβούλιο κλπ. [... οι θεσμοί που λειτουργούν ξέρετε ποιοι είναι;] ε βασικά στο διοικητικό κομμάτι είναι το διοικητικό συμβούλιο της κοινότητας... το συμβούλιο της κοινότητας. [σε κάθε κοινότητα ξεχωριστά όχι το Ισραηλιτικό] όχι όχι μιλάμε τη κάθε κοινότητα ξεχωριστά [άρα π.χ. στα Ιωάννινα...] ναι υπάρχει ένα συμβούλιο και αυτό εκλέγεται! [...] Εδώ στην Αθήνα νομίζω είναι τριετία... η Αθήνα εντάξει επειδή είναι μεγάλη κοινότητα έχει και επίπεδα... δηλαδή έχει την κοινοτική συνέλευση που είναι ένα είδος Βουλής που έχει πενήντα μέλη και η συνέλευση εκλέγει μετά το συμβούλιο. [...] και μετά υπάρχει από πλευράς οργάνωσης πανελληνίας το Κ.Ι.Σ. το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο που έχει αντιπροσώπους απ’ όλες τις κοινότητες. [...] Τις λειτουργούσες κοινότητες... τώρα η Βέροια ας πούμε δεν ξέρω πια αν έχει μέλη αλλά πολλά χρόνια είχε ένα με δύο μέλη δεν είχε... εκπροσώπηση στο [...] αλλά οι κοινότητες που λειτουργούσαν έχουν εκπρόσωπο δηλαδή... οι Θεσσαλικές κοινότητες καταρχήν που έχουν... και λειτουργούν και οι τέσσερις, Λάρισα, Βόλος, Τρίκαλα Καρδίτσα, λειτουργούν, άρα αυτές είχαν εκπροσώπηση τα Γιάννενα είχαν εκπροσώπηση η Κέρκυρα δεν ξέρω... παλιά είχε

αρκετά μέλη τώρα δεν ξέρω αν έχει πια... **[ναι όχι δεν έχει ...]** Η Χαλκίδα η οποία έχει... η Πάτρα δεν έχει... είχαν μείνει ελάχιστοι! **[και είναι και... την Πάτρας κιόλας είναι και ιστορική]** Κι όμως μείναν ελάχιστοι... [και μου κάνει τρομερή εντύπωση] μείναν ελάχιστοι... ήταν απ' τις κοινότητες που σχεδόν εξαφανίστηκε. [...] Τα Γιάννενα τώρα παραδείγματος χάρη παλιά είχαν και δικό τους ραβίνο... τώρα καλούν ραβίνο μόνο στις μεγάλες γιορτές. **[άρα δεν λειτουργεί μόνο το Κιπούρ]** όχι δεν λειτουργεί μόνο το Κιπούρ αλλά ο Κιπούρ είναι που... η... το 'χει θεσμοθετήσει το συμβούλιο της κοινότητας, ο πρόεδρος ο οποίος είναι πολύ δραστήριος να κάνει τη μεγάλη μάζωξη. **[ποιες άλλες γιορτές δηλαδή για το Ροσς Ασσανά θα λειτουργήσει;]** Πιστεύω πως ίσως ναι. Και λειτουργεί το Πέσσαχ... καλά το Πέσσαχ βέβαια ως γιορτή είναι γιορτή πιο πολύ... το μεγαλύτερο μέρος της γίνεται στο σπίτι, δηλαδή η συναγωγή παίζει μικρό ρόλο στο Πέσσαχ. **[εσείς παρόλο που έχετε κάνει μεικτό γάμο παρακολουθείτε ας πούμε τις Μεγάλες γιορτές τώρα 'νταξει και τις μικρές γιορτές;]** Κοιτάζτε εδώ στην Αθήνα δεν πάω συναγωγή... δεν μου λέει και τίποτα δηλαδή εντάξει... αλλά αυτήν την ιστορία του Κιπούρ που γίνεται στα Γιάννενα τα... πάμε τα τελευταία ξέρω γω... δώδεκα χρόνια πόσα είναι που το κάνουμε... πάμε σχεδόν ανελλιπώς! [... **ο ραβίνος... ποιος είναι ο ρόλος του σε μια κοινότητα πέρα δηλαδή από το να ιερούργει... υπάρχει κάποιος άλλος ρόλος που έχει;**] Κοιτάζτε παραδοσιακά ο ραβίνος εκτός από το να ιερούργει... ήταν και ο καθοδηγητής κατά κάποιο τρόπο της κοινότητας **[σαν σύμβουλος;!]** ναι σαν σύμβουλος τώρα θα συμβούλευε και για προσωπικά θέματα και για κοινοτικά θέματα την κοινότητα. [...] Τώρα πια νομίζω ότι έχει αυτό... έχει εκλείψει νομίζω ελάχιστοι άνθρωποι θα πάνε να συμβουλευτούν τον ραβίνο για κάποιο θέμα... έχει μείνει απλώς ιερούργος αλλά παλιότερα έπαιζε ένα πολύ σημαντικό ρόλο συμβούλου. [...] Κοιτάζτε δεν είναι το ίδιο και στις παραδοσιακές χριστιανικές κοινότητες; Ο παπάς δεν παίζει το ρόλο... έπαιζε [...] παλιότερα σε ένα χωριό θα πήγαινες να ρωτήσεις τον παπά [στο χωριό ακόμα παίζει...] έπαιζε ρόλο σημαντικό και επειδή ακριβώς ήταν ένας άνθρωπος μορφωμένος... είχε πάει σε κάποιες σχολές είχε και τις ικανότητες να δει λίγο [είχε και τη γνώση] ναι είχε τις γνώσεις να μπορεί να πει πέντε πράγματα... **[άρα ο ραβίνος... για να γίνει κάποιος ραβίνος πάντα γινότανε μέσω κάποια σχολής;]** Οι ραβίνοι πηγαίνουν σε σχολές. Υπήρχαν λαϊκοί ιερούργοι οι οποίοι αναδεικνυόταν μέσα από την κοινότητα χωρίς να έχουν πάει σε σχολές γιατί είχανε μάθει να **[να διαβάζουν]** να διαβάζουν, τους ενδιέφερε κ.λπ. **[αποδεκτοί όμως]** αποδεκτοί βέβαια αποδεκτοί αλλά κι αυτοί δεν είχαν... ήταν οι λεγόμενοι λαϊκοί, αλλά επιτρεπόταν... η εβραϊκή εκκλησία – η συναγωγή δεν έχει την αυστηρότητα... του ενδύματος ότι πρέπει κάποιος να είναι... [να

φοράει] να έχει γίνει ραβίνος για να μπορεί να ιερουργήσει. [...] Δεχότανε τους ιερουργούς! [...] Ναι βέβαια ίσως και λόγους πρακτικούς ότι δεν μπορούσαν να έχουν όλοι ραβίνους... να χρησιμοποιήσουν... Εμείς όταν ήμασταν παιδιά στην κοινότητα των Ιωαννίνων στις περισσότερες λειτουργίες τις τρέχουσες τις έκανε ένας λαϊκός ιερουργός... οποίος ήξερε, ήξερε την [ήξερε να διαβάσει... και όταν λέμε ότι γίνεται ένα μινιάν μετράει και ο ραβίνος;] αυτό είναι ένα καλό ερώτημα δεν το ξέρω... φαντάζομαι πως ναι. [...] Τα Γιάννενα τυπικά έχουνε δέκα ενήλικες άντρες που μπορούν να κάνουν μινιάν, δεν μαζεύονται όμως οπότε πολλές λειτουργίες δεν μπορούν να γίνουν γιατί όπως είπατε... ο ένας δουλεύει ο άλλος βαριέται προτιμάει να δει το ματς στην τηλεόραση ξέρω 'γω... κ.λπ. [...] Ναι αυτός ο περιορισμός (των δέκα αντρών για τη σύσταση του μινιάν) δημιουργεί πολλές φορές δυσκολίες γιατί δεν μπορείς να ιερουργήσεις! [υπάρχουν όμως άλλες περιπτώσεις που να μη χρειάζονται όμως δέκα άντρες;!] Όχι για να γίνει λειτουργία χρειάζεται... [...] ακόμα και για να γίνει λειτουργία σε... δηλαδή ταφή πρέπει να είναι... πρέπει να 'χεις δέκα άντρες για τη λειτουργία της ταφής ναι πρέπει να 'χεις δέκα άντρες! [αφού στη λειτουργία της ταφής... δεν... δεν γίνεται στη συναγωγή...] δεν έχει σημασία η... γίνεται μια λειτουργία δηλαδή η... τα νεκροταφεία τα εβραϊκά έχουνε ένα κτίσμα το οποίο παίζει ρόλο συναγωγής κατά κύριο ρόλο [...] και εκεί γίνεται η λειτουργία... γίνεται σ' αυτό το κτισματάκι. [εσείς και ως αρχιτέκτονας θα μπορείτε να μου λύσετε αυτήν την απορία... στο Βόλο η συναγωγή αν πούμε ότι είναι αυτό εδώ το κτίριο (κάνω ένα σχέδιο) η είσοδος είναι απ' εδώ, εδώ υπάρχει μια πόρτα από εδώ δεν ξέρω που είναι η πόρτα... πάνω υποτίθεται πως υπάρχει ένας γυναικωνίτης και υπάρχει το βήμα εδώ] στη μέση [ναι και εδώ είναι] τα Βιβλία [ναι τα... ερμάριο] τα Βιβλία ναι... [και οι άντρες κάθονται εδώ... μόνο από 'δω βασικά θα μπορούσαν και από 'δω μου είπαν... και οι γυναίκες πλέον κάθονται εδώ κάτω] ναι... α έχουνε μετακομίσει εκεί δεν παν στο γυναικωνίτη [ναι... και αυτή όμως η κάτοψη είναι από το 50' και μετά γιατί στο Βόλο έγιναν φοβεροί σεισμοί και φτιάξαν μια ας πούμε αντισεισμική συναγωγή... η προηγούμενη πάλι η είσοδος ήταν από 'δω αλλά πάλι ήταν εδώ το Ιερό] ναι έχουν τα Βιβλία πάντα... έχουν μια συγκεκριμένη θέση τα Βιβλία [τι εννοείται ποια είναι;] έχουν κάποιο προσανατολισμό... πρέπει να είναι σε ένα συγκεκριμένο προσανατολισμό το... τα ερμάρια με τα Βιβλία... [προς τα που δηλαδή;] νομίζω προς την Ιερουσαλήμ... νομίζω ε μην σας... [...] δεν είναι η αρχιτεκτονική των συναγωγών ίδια... τα Γιάννενα έχουν διαφορετική αρχιτεκτονική. [...] Ναι από τις συναγωγές που έχω δει στην Ελλάδα... των Ιωαννίνων διαφέρει. [...] Ναι γιατί έχει καταρχήν... είναι... διαφέρει σε

δύο πράγματα... ένα ότι έχει το βήμα στη μια άκρη απέναντι απ' τα Βιβλία δεν είναι στη μέση [...] και συγχρόνως έχει την διάταξη των καθισμάτων όχι με όψη στα βιβλία αλλά κάθετη. [...] Μάλιστα γιατί ακριβώς στην λειτουργία... σε κάποιες λειτουργίες στρέφεις το βλέμμα όπως είσαι... πρέπει να στραφείς προς τα Βιβλία... άρα ουσιαστικά στα Γιάννενα δεν βολεύει αυτό πρέπει όπως είσαι να... δηλαδή όπως είσαι έτσι να γυρίσεις... **[να γυρίσεις ολόκληρος]** Ναι τα Γιάννενα έχουν αυτές τις δυο διαφορές θεωρείται τυπικά Ρωμανιώτικη τα Γιάννενα είναι μια ιδιομορφία της Ρωμανιώτικης. [...] Η περιτομή δεν γίνεται στη συναγωγή γίνεται στο σπίτι. [...] και για τα κορίτσια τώρα πια μετά τον πόλεμο ούτε καν πολύ πιο πρόσφατα κάνανε... τα τελευταία 20 – 30 χρόνια... άρχισε να γίνεται το Μπατ Μιτσβά το οποίο μια παρόμοια προς εξίσωση [...] αλλά κατά τ' άλλα η εβραϊκή... το εβραϊκό τελετουργικό είναι ιδιαίτερα αντιφεμινιστικό... τις γυναίκες τις έχει απ' έξω... **[ναι αλλά συνδυάστε λίγο στο μυαλό σας ότι τα τελευταία χρόνια γίνεται το Μπατ Μιτσβά και τα τελευταία χρόνια υπάρχουν κοινότητες reform αν το λέω σωστά... ξέρετε εδώ στην Ελλάδα αν έχουμε τέτοιες;]** Όχι στην Ελλάδα δεν έχουμε... έχουμε έναν διαχωρισμό! Η Αμερική έχει reform κοινότητες... και η Αμερική έχει μέχρι και γυναίκα ραβίνο... υπάρχουνε και γυναίκες ραβίνοι, μάλιστα γνώρισα γυναίκα ραβίνο σε μια έτσι πρωτοποριακή συναγωγή στο Παρίσι... ένα απ' τα πράγματα όμως που πέρασε εδώ με λίγο σπρώξιμο στην τελετουργία της ταφής γίνεται η τελετή σ' αυτή την ασ το πούμε συναγωγή που έχει το νεκροταφείο αλλά μετά η συνοδεία του... της σωρού μέχρι τον τάφο γινότανε και πολλά χρόνια αυτή ήτανε κι η παράδοση μόνο από άντρες! Οι γυναίκες δεν μπορούσαν να πάνε στο τάφο... μέναν πίσω. [...] Πέθαινε ο άντρας σου ο πατέρας σου οτιδήποτε και δεν μπορούσες να πας στην... να φτάσεις μέχρι τον τάφο... να φτάσεις στην τελευταία... στο τελευταίο κομμάτι της διαδικασίας, δεν επιτρεπόταν πηγαίναν μόνο άντρες! Και σε κάποια ταφή πριν από... δεν πρέπει να 'χει πολλά χρόνια... εφτά – οχτώ χρόνια... κάποιες κυρίες σχετικά έτσι νέες – νέες τέλος πάντων πιο νέες [...] τέλος πάντων διαμαρτυρήθηκαν στο ραβίνο και του είπαν «τι 'ναι αυτά δεν μπορούμε να πάμε στο...» **[στον άνθρωπό μας τι...]** και τελικά το περάσαν. **[α τους άφησε;!]** Τους άφησε ε και από 'κει έσπασε πια. [...] Ναι εντάζει... στη δική μου γενιά καταρχήν η... το μεγαλ_ οι μεταναστεύσεις που γίνανε τη δεκαετία του 50' και του 60' έγιναν με πρωτοβουλία των γονέων μας... των γονέων ανθρώπων που... και οι λόγοι ήταν διάφοροι. Σαφώς στα Γιάννενα για λόγους έτσι ρατσιστικούς δεν νομίζω ότι υπήρχε κανείς ο οποίος έφυγε, τουλάχιστον ανοιχτά που να το ξέρω, [...] περισσότερο ήταν για... είτε για επαγγελματικούς λόγους... και ένα λόγος που επίσης υπήρχε είναι ότι βλέποντας τα παιδιά να μεγαλώνουν οι γονείς... βλέποντας τα παιδιά να

μεγαλώνουν λέγαν «που θα γνωρίσει νύφη; Ή γαμπρό όταν θα φτάσει σε ηλικία γάμου το παιδί εδώ;» γιατί η κοινότητα ήταν μικρή πια... οπότε πολλοί κάνουν επιλογές μετανάστευσης και γι' αυτό το λόγο, δηλαδή για να είναι σε μία μεγαλύτερη κοινότητα και να [...] και να μπορούν να γνωριστούν τα παιδιά με κάποιον του ίδιου θρησκευματος... Ε το επόμενο κύμα μετανάστευσης ήταν από τους δικούς μου συνομήλικους πια... κυρίως για λόγους επαγγελματικούς. [...] Το εβραϊκό σχολείο στα Γιάννενα δεν πρέπει να λειτούργησε για πάρα πολλά χρόνια... δηλαδή πρέπει να λειτούργησα για τέσσερα – πέντε χρόνια...καταρχήν γιατί ήδη κάποια παιδιά φτάσαν στην έκτη δημοτικού οπότε πια φύγανε οπότε ο αριθμός μειώθηκε... οπότε έτσι αναγκαστικά έκλεισε εκεί! Πρέπει να λειτούργησε το σχολείο από το 57'; 58' – 62'; Κάπου εκεί.

Συνομιλήτρια: Μάτσα Αλέγρα, γεννήθηκε στα Ιωάννινα και ο πατέρας της ήταν ο μεταπολεμικός εβραιοδιδάσκαλος και ιερούργος Ιωσήφ Μάτσας. Η ίδια ζει στα Ιωάννινα και διατηρεί ένα ξενώνα. Ήταν παντρεμένη με θρησκευτικό γάμο και έχει δύο παιδιά, με τον υιό της γνωριστήκαμε στο εορταστικό γεύμα που ακολουθεί με τη λήξη του Γιόμ Κιπούρ. Με την κα. Μάτσα έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές συναντήσεις από το έτος 2015, στο πλαίσιο της πρώτης εθνογραφικής έρευνας πεδίου με θέμα τη Ρωμανιώτικη κοινότητα των Ιωαννίνων.

Τόπος και χρόνος: Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι μέρος της βιντεοσκοπημένης επίσκεψής μου στο νεκροταφείο της κοινότητας την παραμονή της ημέρας του Γιόμ Κιπούρ. Το συγκεκριμένο απόσπασμα βιντεοσκοπήθηκε στο χώρο του «νεκροπλυντηρίου», το πρώτο από τα δύο δωμάτια που μεταφέρεται ο νεκρός πριν την ταφή. Η καταγραφή έγινε με τη συγκατάθεσή της, 11/10/2016

Μεταφέρεται δίπλα... εδώ τυλίγουμε με το σεντόνι, το σάβανο που λέμε. Κάθε ένας έχει... ετοιμάζει μόλις αρχίζει και γεράζει ετοιμάζει το σάβανό του... ένα ωραίο άσπρο σεντόνι κι' ένα μαξιλάρι ωραίο κεντημένο και δίνει εντολές «το σάβανο το 'χω στο δεύτερ' σιρτάρ'. Έξι κορδέλες... τυλίγουμε το νεκρό και δένουμε σε έξι μέρη! Μούμια... [μια γυναίκα ρωτάει: κυρία Αλέγρα όταν θάψατε την Εσθήρ πάνω βάλατε κάτι σανιδάκια αλλά πριν κάτι ρίχνουν αυτό τι είναι;] Μύρα, επειδή παλιά μύριζε ο νεκρός φρόντιζαν

να δίναν κανέλα, γαρύφαλλα, μυρωδικά. Εξάλλου και στο Χριστό πήγαν οι μυροφόρες να τον μυράνουν προτού... είναι ακριβώς το τελετουργικό [Βαγγέλης Ζήκος: είναι η ίδια διαδικασία!] Αυτό θα σ' έλεγα το τελετουργικό της Μεγάλης Παρασκευής και Σάββατο είναι ακριβώς [Ολυμπία: **το ίδιο... τα ξυλάκια αυτά τα βγάζετε μετά;**] Όχι όχι τα σανιδάκια δεν είναι...

Συνομιλήτρια: κα. Νεγρίν Νίνα, γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1926. Στις 25 Μαρτίου του 1945 εκτοπίστηκε με την οικογένεια της, τους γονείς και τα δύο της αδέρφια μαζί με την υπόλοιπη εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων στο ναζιστικό στρατόπεδο Άουσβιτς - Μπιργκανου. Παντρεύτηκε το 1946 με εβραϊκό γάμο στα Ιωάννινα και απέκτησε δύο παιδιά, τον Ηλία και τον Μάκη που ζουν στην Αθήνα.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο προγραμματισμένης συνάντησης στην οικία της και ηχογραφήθηκε με τη συγκατάθεσή της. Σε επαφή με έφερε ο συνομιλητής μου στο πεδίο και πρώτος ξάδερφός της κ. Μάκης Μάτσας. Παρούσα ήταν και η οικιακή βοηθός που την φροντίζει τα τελευταία χρόνια. 4/10/2016

[**θα μπορούσαμε να ηχογραφήσουμε αυτή τη συζήτηση;**] *ναι τι θέλετε να σας πω;*
[**ωραία πότε γεννηθήκατε για αρχή**] *το 26' το 1926 [και γεννηθήκατε στα Γιάννενα;]* *στα Γιάννενα ναι [έχετε αδέρφια;]* *είχα δυο αδέρφια... μητέρα, πατέρα αλλά μας πήραν οι Γερμανοί και χάθηκαν αυτοί. Μας είχαν... [ήσασταν και εσείς στο... Άουσβιτς;]* *Στο Άουσβιτς ναι ναι... [και τα καταφέρατε και επιστρέψατε]* *επέστρεψα... γερός οργανισμός ίσως και μπόρεσα και επέζησα μετά από πολλά πολλά βάσανα, ε δηλαδή φτιάρ', τσαπί... να κουβαλάμε χόμα... με τα βαγονάκια να το πετάμε σ' άλλο μέρος... άστα περάσαμε πάρα πολλά... δύσκολα πράγματα. [εκειπέρα είχατε σχέσεις με άλλες Ελληνίδες Ε_] είχαμε ναι... είχαμε γιατί ήμασταν πολλές Γιαννιώτισσες και ήμασταν παρέα έτσι είχαμε παρέα. [από εκείνες που θυμάστε πόσες επιστρέψαν μαζί με 'σας;]* *Δεν ξέρω ακριβώς τον αριθμό... [επιστρέψαν πάντως κάποιες]* *επιστρέψαν αρκετές ναι και άντρες και γυναίκες. [... όταν γυρίσατε πως ήταν τα πράγματα;]* *Ε... πως ήταν τα Γιάννενα... δεν ήτανε... όπως τα αφήσαμε σχεδόν ήταν αλλά μόνο που δε βρήκαμε τα σπίτια μας, δεν βρήκαμε τους ανθρώπους μας γιατί χάθηκαν όλοι στη Γερμανία η μαμά μ' ο μπαμπάς μ'... τα αδέρφια μου όλοι κήκαν στη Γερμανία. [γυρίσατε και ήσασταν ολομόναχη;!] Μόνη μου ήμουν ναι... βρήκα κάτι ξαδέρφια μ'*

εδώ οι οποίοι αυτοί ήτανε στα αντάρτικα και γύρισαν και αυτοί με φιλοξένησαν για ένα – δ_ για αρκετό μεγάλο διάστημα και... [στ' αντάρτικο που είχανε πάει δηλαδή;] εδώ στα γύρω χωριά [προς τα που δηλαδή επειδή δεν είμαι και από 'δω δεν ξέρω καθόλου τις περιοχές...] ναι ναι στο Πέραμα και αλλού δεν ξέρω κι εγώ δεν... [δεν πειράζει σημασία έχει ότι υπήρχε έστω και_] (ακολουθεί διάλογος με την οικιακή βοηθό της) [τουλάχιστον υπήρχε κάποιος να σας φιλοξενήσει έστω για λίγο διάστημα] ευτυχώς είχα αυτά τα ξαδέρφια μ' με φιλοξένησαν και με τάισαν και με... έντυσαν γιατί δεν είχαμε τίποτα, γυρίσαμε υπό ζύλου κρεμάμενοι. [στα σπίτια σας μένανε...;] μέναν ξέν' μέναν χριστιανοί ας πούμε από – από τα Γιάννενα [και όταν πήγατε να...] δεν δε μας δε μας... δεν μας άφησαν ούτε να μπούμε μέσα... [η πολιτεία τι έκανε γι' αυτό; Δηλαδή απευθυνθήκατε κάπου;] Τίποτα απολύτως δεν έκανε η πολιτεία... απολύτως τίποτα. [... για πόσο καιρό ζήσατε με τα ξαδέρφια σας;] έζησα έξι μήνες... [τα ξαδέρφια σας ζούσαν εδώ στα Γιάννενα;] εδώ στα Γιάννενα ζούσαν ναι... [...] τα είχαν πάρ' όλοι όλα... [πόσοι Γιαννιώτες Εβραίοι υπήρχανε στα Γιάννενα;] Υπήρχαν 2.000 πρώτα [πριν δηλαδή] πριν να μας πάρουν και γυρίσαμε κάπ' 300 άτομα... [και προσπαθήσατε να ξαναφτιάξετε τη ζωή σας] να ξαναφτιάσουμε τη ζωή μας όπως – όπως... όπως μπορούσαμε. [εσείς τότε ήσασταν περίπου 25 χρονών; Νεότερη!] εγώ ήμουν όταν γύρισα ήμουν... 21 [21... παντρευτήκατε όταν γυρίσατε;] ναι αμ' γύρισα παντρεύτκα και έκανα και δυο παιδιά [μου δείχνει φωτογραφίες από τα παιδιά της ... Πώς τους λένε;] Σάκη... Ιεσουά και αυτόν εδώ Ηλία [ζούνε εδώ;] Στην Αθήνα και τα δύο. [είσαστε... παντρευτήκατε με Εβραίο;] Ο Σάκης είναι αρχιτέκτων κι ο Ηλίας είναι... σπούδασε ας πούμε... ηλεκτρολόγος μηχανικός αλλά δεν εργάζεται... έχει οδοντριάτικα τώρα... άλλαξε το... [μια χαρά! Εσείς παντρευτήκατε με Γιαννιώτη Εβραίο;] με Γιαννιώτη ναι [συνήθως οι γάμοι τότε γινόντουσαν μόνο μεταξύ... ας πούμε Ρωμανιωτών] όχι... όχι [ή και με Σεφαραδίτες;] οτιδήποτε μόνο με Εβραίους μόνο! [ναι... αλλά μπορούσε να παντρευτεί και έναν Σεφαραδίτη;!] ναι ναι μπορούσε... αλλά δε... δεν έτυχε... δεν έτυχε κανένας να παντρευτεί με Σεραδί γιατί δεν υπήρχανε εδώ. [εδώ δεν ήρθανε καθόλου Σεφαραδίτες;]_δεν ήρθαν όχι... [ξέρετε σε ποιες περιοχές πηγαίνουν οι Σεφαριδίτες... δηλαδή ερχόμενοι από Ιταλία... από Πορτογαλία...] ναι έμεναν στην Ιταλία, στη Γαλλία, στην Ουγγαρία... στη Τσεκωσλοβακία σ' αυτά τα μέρη έμεναν. [... στη Θεσσαλονίκη που έχουμε πολλούς Σεφαραδίτες...] α ναι στη Θεσσαλονίκη μπορεί εδώ δεν ήρθαν [... και ραβίνο είχατε όταν γυρίσατε;] Ραβίνο είχαμε όταν γυρίσαμε ναι... όχι ραβίνο καθεαυτού ένας που ήξερε την γλώσσα και τα...τους ψαλμούς και έκανε χρέη ραβίνου. [δηλαδή ήξερε το

Ρωμανιώτικο το τυπικό;] *Τυπικό ναι... αυτό απάνω που είναι σας είπα ο κύριος Σαμουήλ Κοέν τώρα είναι στο κρεβάτ' δεν περπατάει δε... μπορεί, αυτός έκανε και το ραβίνο [...] και είχε πολύ ωραία φωνή... Ρωμανιώτικο στυλ [...] πολύ ωραία φωνή, πάρα πολύ ωραία έφτιασε κασέτες με το Σάκη το γιό μου γιατί και ο γιός μου ήταν πολύ με τη μουσική [...] πάρα πολύ είναι αρχιτέκτων αλλά είναι και μουσικός [...] και έκανε τους ψαλμούς όλους με... ναι έχουμε... δεν ξέρω τώρα στη συναγωγή [...] μπορεί να βρεις τέτοια κασέτα... να πάρς μία να την έχς να ακούς... δεν ξέρω αν... [θα ρωτήσω... μπορεί να έχουν στο Πανεπιστήμιο γιατί έχουμε αρκετό υλικό...] ναι ναι ναι θα βρεις δεν είναι... [και πείτε μου τώρα... όταν γεννιόταν ένα παιδί... ας πούμε όταν γεννήσατε εσείς τα παιδιά σας, τί κάνατε;] Φέρναμε χατζάν από τη Κέρκυρα από... ο ένας ο γιός μου του 'κανε περιτομή ένας απ' τη Κέρκυρα... [...] και το άλλο το παιδί μου από την Αθήνα... ήρθε ένας... [αυτούς πως τους καλούσατε; Δηλαδή ξέρατε ότι είναι ο τάδε που κάνει] είναι ερχότανε... ξέραμε ότι κάν' τέτοιες εγχ_ είναι σαν εγχείρηση... αυτό[...] κόβουν το... [ναι ναι ξέρω... οπότε θέλει και πολύ προσοχή δεν μπορεί να το κάνει κι όποιος να 'ναι] ναι ναι βέβαια [εκείνη την ημέρα είναι που φτιάχναν το Αλέφ;] Τι φτιάναν; [Αλέφ] Αλέφ όχι δεν ξέρω τέτοιο... [όταν γεννιόταν υπήρχε κάποιο φυλαχτό που φορούσε το παιδάκι ή η μητέρα;] φυλαχτό το... είχαν φυλαχτά βέβαια... ήταν η μετζουτζά, η... [δηλαδή ας πούμε η... γεννιόταν ένα παιδί για να το προστατέψουν ας πούμε απ' το κακό το μάτι... από λόγια...] ναι ναι ναι έβαζαν έβαζαν, βάζα εδώ κάτι τι ένα φλουρί... ξέρω τώρα... υπήρχαν διάφορα [μικρά έτσι...] μικράπραματάκια που για φυλαχτά [μια χαρά... εσείς είχατε βάλει στα παιδιά σας;] Έβαλα πως... [και για πόσες μέρες τα φορούσαν;] ε μέχρι να μεγαλώσουν κάπως... [να σαραντίσουνε;] να φύγουν απ' το καρότ'... να φύγουν απ' το... μέχρι να περπατήσουν... και άμα περπατούσαν πάλι είχαμε έτσι... είχαν άλλα πράματα από μέσα εδώ ακριβώς [στον ώμο;] στον ώμο κοντά έβαζαν ένα... [πόσο... αυτά για πόσο καιρό τα φορούσαν αυτά στον ώμο;] μέχρι να... εξ' χρονών. [αυτά θυμάστε πως λεγόντουσαν;] δεν θυμάμαι μωρέ μάνα μ' [δεν πειράζει... αυτά τα φορούσανε και τα αγόρια και τα κορίτσια;] και τα κορίτσια και τα αγόρια... [μια χαρά... στα Ρωμανιώτικα... στο Ρωμανιώτικο τυπικό η γυναίκα όταν γεννούσε φορούσε εκείνη κάτι σαν φυλαχτό πάλι ας πούμε για να προστατευτεί από... απ' το κακό το μάτι;] απ' το κακό το μάτι κάνανε... έβαζε βέβαια φυλαχτά έβαζε... ήταν ειδικά φυλαχτά που έβαναν [εσείς φορέσατε;] όχι... [θυμάστε κάποιον να φορούσε; Πως ήταν σαν μαντήλι; Κάτι στο χέρι;] όχι όχι όχι σαν μαντήλι, κάτ' χρυσό, κάτι τέτοιο κάναν [... φλουρί δηλαδή θα μπορούσαν να βάλουν;] φλουρί... οτιδήποτε τέτοιο... [Εμ... η*

Χάμσα... το χεράκι... το... το χέρι... αυτό το φορούσανε σαν φυλαχτό;] *Βεβαίως...*
 [...] *αν και δεν ήταν Γιαννιώτικο... έθιμο αυτό [...] αλλά τελευταία... [ήταν*
Σεφαραδίτικο δηλαδή το... χεράκι;] *ναι ήταν άλλο... από άλλης... από άλλες πόλεις.*
 [...] *Ήρθε από το Ισραήλ... απ' το Ισραήλ ήρθε και... στην αρχή [τα τελευταία χρόνια*
δηλαδή την έχουνε την χάμσα] *την έχουν και τώρα!* [πότε δηλαδή εμφανίστηκε ως
 τυπικό; Το 50' – 60'; 40';] *μπα... [α πιο αργά;] πιο γρήγορα... το 46' γεννήθηκε ο γιός*
μου – 47' ε από τότε! [και την γυναίκα ποιος μπορούσε να την επισκεφτεί; **Ας πούμε**
θα μπορούσε να πάει κάποιος στο σπίτι για να της πει... να τη βοηθήσει...;] *Ω...*
πολλοί πάρα πολλοί... ναι... [πήγαιναν δηλαδή...] *πήγαιναν πάρα πολλοί... ξαδέρφες,*
αδερ_ αδερφές... [και της φέρναν κάποια δώρα;] *και δώρα φέρναν... πολλά και για το*
μωρό έτσι ας πούμε ολόκληρα, αυτά τα... [...] όχι φουστανάκια για το μωρό... [στη
μητέρα τι θα μπορούσαν να παν ως δώρο;] *Εδώ εγώ δεν θυμάμαι να μου 'φερε κανένας*
τίποτα... [...] Τίποτα δεν μου 'φεραν τίποτα. Μα δεν είχα και κανέναν δεν είχα... όλοι...
ξαδέρφες κι αυτά δε... δε... ή ζούσαν στην Αθήνα... είχαν πάει στην Αθήνα αυτές...
μάλλον ήταν στην Αθήνα και παντρεύτκα εγώ στα Γιάννενα. [εσείς πως και δεν πήγατε
στην Αθήνα; Ζουν αρκετοί Γιαννιώτες στην Αθήνα...] *Ναι... ε ήμουν στην Αθήνα*
αρκετό καιρό και μετά ήρθα στα Γιάννενα για να βρω το μπαμπά μ' γιατί μου 'παν ότι
ζει ο μπαμπάς μ'! Ότι γύρσε απ' τη Γερμανία... αλλά μπ_ δεν γύρισε... τελευταία τον
είχανε σκοτώσει μ' ένα φτυάρι στο κεφάλι! Του 'δωσαν μία και τον σκότωσαν... οι
Γερμανοί! [στην Αθήνα ποιο διάστημα πήγατε; Όταν γυρίσατε ή πιο μετά;] *Όταν*
γύρισα όταν γύρισα... το 43' ήταν το 44' δεν ξέρω δεν θυμάμαι... [δεν πειράζει... όταν
γυρίσατε πάντως μείνατε στην Αθήνα... και όταν επιστρέψατε από την Αθήνα
πότε περίπου ήταν το 46' ας πούμε;] *ναι τόσο τόσο... [τον άντρα σας πως τον*
βρήκατε;] *Ήρθα 'δω στα Γιάννενα δεν γνωριζόμασταν καθόλου... απλώς ήξερα ότι*
είναι Γιαννιώτς και με βρήκε στο δρόμο και μ' λέει «Α γύρισες...μ_ γύρισες απ' τη
Γερμανία...!» Ε αυτός δεν είχε πάει στη Γερμανία είχε πάει στην Αθήνα... σε σπίτι
χριστιανικό [και είχε γυρίσει μετά στα Γιάννενα κι αυτός;] *γύρσε και αυτός στα*
Γιάννενα και με είδε... του άρεσα και με ζήτησε σε γάμο και παντρευτήκαμε [πολύ
ωραία... πως ήταν ο γάμος σας θυμάστε;] *θυμάμαι πολύ καλός ο γάμος μου... [για*
πείτε μου... πως γινόταν ο γάμος τότε;] *Επαιρναν... καλούσαν όλους τς Γιαννιώτες...*
όλοι... όσοι Γιαννιώτες ήταν εδώ όλοι ερχόταν στο γάμο. Είχαμε κα_ για μπομπονιέρες
κάτι τσίπες έτσι χάρτινες ήταν [και τι είχαν μέσα και κουφέτα;] *και κουφέτα*
βέβαια...κουφέτα και... [κι αυτά τα μοίραζαν...] *όταν φεύγαν ο κόσμος από το γάμο...*
[τα δίνανε...] *τα κορίτσα... δυο – τρία κορίτσα και τα μοίραζαν... τα 'διναν... και έφεγαν*

ο κόσμος [και πως ήτανε... ας πούμε στον αρραβώνα... αρραβωνιαστήκατε πριν παντρευτείτε;] *Ε ναι ναι... [...] ήρθε με ζήτησε... δεν τον ήθελαν γιατί ένας ξαδερφός μ' μ' ήθελε αυτός να με πάρει [...] και... έλεγαν «δεν... είναι καλός δεν είναι εκείνο... δεν είναι τ' άλλο» αλλά στο τέλος εγώ... επειδή δεν... είχα ευχή και κατάρρα! Απ' τη μαμά μ' να μη πάρω συγγενή, να μη πάρω ξάδερφο γι' άντρας μ' να [να παντρευτείτε άλλον... Γιαννιώτη] άλλο Γιαννιώτ' και αναγκάστηκα και πήρα αυτόν! Καλός ήταν... [πως τον λέγαν;] *Αλμπέρτο... [και σας ζήτησε λοιπόν... εντέλει σας πήρε] έγινε ο γάμος... [ε όταν ήρθε στο σπίτι έφερε κάποιο δαχτυλίδι; Λουλούδια;] Έφερε και δαχτυλίδ' και... [και υπάρχει κάποια ευχή που δίνει κάποιος στο... όταν γίνεται ο αρραβώνας; Ή απλά είναι μεταξύ των συγγενών;] Όχι μεταξύ των συγγενών δίνουν μια ευχή «Καλό Γάμο» δηλαδή... «Καλά Στέφανα»... «Καλό Ταλέθ» μάλλον! [καλό ταλέθ επειδή όταν γίνεται ο γάμος φοράνε έτσι από πάνω] ναι ναι [το ταλέθ αυτό το κρατάτε μετά το γάμο;] Όχι εμείς... μέν' στη... συναγωγή και ξανά το βάζουν. [Α... είναι ένα ταλέθ για όλους τους γάμους] Ναι [Οι γάμοι τότε ποια περίοδο γινόντουσαν; Γινόντουσαν πολλοί γάμοι μαζί ή όποτε ήθελε ο καθένας;] Όποτε ήθελε ο καθένας, όποτε... οι γάμοι γινότανε δυο μαζί... για να μη ξοδέψουν πολλά χρήματα... [ε ναι γιατί ήτανε και δύσκολες εποχές] δε... δε... ήμασταν φτωχοί, δεν είχαμε χρήματα καθόλου! [και τότε έμπαινε και ο γαμπρός και η νύφη κάτω από το... ταλέθ;!] Ναι κάτω απ' το ταλέθ [πού γινόταν όμως ο γάμος; Στη συναγωγή; Μέσα στη συναγωγή;] Στη συναγωγή... μέσα – μέσα. [μπροστά από το Ιερό ή στο Βήμα;] Εμένα στο σπίτι μ'... εγώ παντρεύτηκα στο σπίτι μ' [...] στη γιαγιά μου, από το σπίτι τς γιαγιά μ'. Αυτό ήταν... δε, δεν το 'χαν επιτάξ', δεν το πήραν χριστιανοί! [...] Και... [μέσα στο σπίτι ή στην αυλή;] Μέσα μέσα στο σπίτι... μέσα... είχε ένα μεγάλο χώρο είχε ένα σα... μικρό χώρο [σα σαλονάκι;] ναι και εκεί έγιναν οι στέψεις και ο κόσμος και όλα! [μια χαρά ωραία... και ο ραβίνος αυτά που λέει τα λέει στα εβραϊκά ή στα ελληνικά;] Στα εβραϊκά... ναι υπήρχε ένας ραβίνος δεν ήταν εδώ στα Γιάννινα τον φέραν από αλλού... από Αθήνα τότε αυτός ήταν;! Δεν θυμάμαι από ποιο μέρος που ήταν τότε... [αλλά τα 'λεγε με το Ρωμανιώτικο το... τραγούδι;!] Ναι ναι ναι [και μετά υπήρχε και προικοσύμφωνο τότε;] Και προικοσύμφωνο κι απ' όλα είχε [το προικοσύμφωνο πότε το γράφουνε και τι λέει πάνω;] δε... θα σε γελάσω... δε ξέρω... γράφ' ότι πέρ' τόσα... τόσα... τόσο προικιό..., τόσα ρούχα, τόσα εκείνο... τόσα... και νομίζω υπάρχει τέτοιο... στο... [στο μουσείο εδώ;] στο μουσείο εδώ Ιωαννίνων! [...] και αυτό ήταν γραμμένο στα εβραϊκά; Όλα ήταν γραμμένα στα εβραϊκά;] δεν ξέρω αν ήταν γραμμένο στα εβραϊκά ή όχι. [μπορείτε να μου πείτε λίγο πως είναι το Ρωμανιώτικο; Δηλαδή όταν λέμε ότι**

μιλάνε τα Ρωμανιώτικα... πως είναι τα Ρωμανιώτικα;] όπως μιλάω 'γώ τώρα [...] και ελληνικά αλλά Ρωμ_προερχόμαστε από Ρωμανία... από Ρωμανία τώρα; Απ' πούθε προερχόμαστε δε ξέρω κι εγώ ακριβώς! Και γι' αυτό λεγόμασταν – λεγόμαστε Ρωμανιώτες... δεν είμαστε καθεαυτό απ' τα Γιάννενα... ήρθαμε από άλλα... [από άλλα μέρη...] από άλλα μέρη. Δηλαδή όχι εγώ... οι γονείς μου... οι προσπαπούδες μου, οι... [πιο παλιά δηλαδή από εσάς... Και γινόταν ο γάμος και το ζευγάρι που ζούσε; Στο σπίτι ποιανού; Του άντρα ή της γυναίκας;] Του άντρα... του άντρα... ο άντρας μ' είχε σπít' καλό γιατί το κράτησε ο Δεσπότης! Ήτανε πολύ καλό το σπίτι πάρα πολύ καλό [Πως και του το κράτησε ο Δεσπότης;] Το κράτσε γιατί το επίταξε ένα δωμάτιο και ήταν κοντά και η Μητρόπολης εκεί και μπαινόβγαινε μέσα [και σώθηκε κατά κάποιο τρόπο...] Έτσ' έσωσε και πολλά πράματα γιατί δε τα πήρε... δε τα πήραν κόσμος τα έδωσε ο Δεσπότης στον άντρα μου και ρούχα και ντιβάνια και παπού_ και κρεβάτια κι απ' όλα υπήρχανε... όπως ήταν στο σπίτι έτσ' το έδωσε. [πριν είπατε ότι είχατε πάρει ευχή και κατάρα να μη παντρευτείτε ξάδερφο... μέχρι... δεύτερο; Τρίτο ξάδερφο ας πούμε επιτρεπόταν να... το παντρευτείτε;] τρίτο ξάδερφο κάπως... ναι [ναι... αυτό το κάνανε μόνο στα Γιάννενα ή γενικά;] Στα Γιάννενα γινόταν μέχρι θείος και ανιψά παντρεύονταν! [Τί λέτε τώρα!!!] Ναι πρώτα που να μας πάρουν οι Γερμανοί η μαμά μ' κι ο μπαμπάς μ' ήταν πρώτα ξαδέρφια και η μαμά μ' είχε αδερφές που παντρεύτκαν το θείο τς! [άρα ουσιαστικά ήταν όλοι μια μεγάλη οικογένεια, ήταν όλοι σόι] ναι ναι ναι όλοι σόι βέβαια... [...] πολλές – πάρα πολλές οικογένειες ήταν έτσ' όλο πρώτα ξαδέρφια όλο... [και σε περίπου ποια ηλικία γινόντουσαν οι γάμοι; Πριν τον πόλεμο... δηλαδή πότε ήταν μια καλή ηλικία για τη γυναίκα να παντρευτεί;] 18 – 19... 20... [...] ε εκεί, παντρεύονταν και 25... άμα ήτανε μεγάλ' δε... ήταν δύσκολο... [...] άλλες εποχές [... τι γίνεται όμως στην περίπτωση που κάποιος δεν ήθελε... όπως σας είπε η μαμά σας να μην παντρευτείτε ξάδερφο, αν κάποιος παντρευόταν όπως εσείς κάποιον που δεν ήταν της οικογένειας... πως... πως το έβλεπε αυτό η κοινότητα;] Μια χαρά... δεν το... δεν το... [δεν είχε πρόβλημα] δεν είχε πρόβλημα καθόλου... [...] μετά γεννιότανε το παιδί, γινότανε το Μπριθ Μιλιά] Ε βέβαια... Μιλιά... αν ήταν κορίτσι το διάβαζε... έρχονταν ο χαχάμ και διάβαζε [ξέρετε πως λεγόταν... ο... ψαλμός;] Ψαλμοί ναι ναι [και στο κορίτσι έλεγε την ίδια ευχή που έλεγε και στο αγόρι ή άλλα;] Άλλα άλλα έλεγε... άλλα έλεγαν άλλα. Στο αγόρι γινόταν περιτομή [...] στη περιτομή το πρωί το παίρνει το αγόρι και το βράδ' είχαν τραπέζι ολόκληρο... γινόταν σα γάμος! [...] σα γάμος τα αγόρια ναι... [...] όλοι όλοι [Οικιακή Βοηθός: Να εδώ είναι η γιορτή που έκανες για την Λάνα κυρία Νίνα;!] Όχ' η Λάνα είναι αυτού αλλά δεν είναι

η γιορτή [Οικιακή βοηθός: Γιορτή που γίνεται 14 χρονών τι μου έλεγες;] *A! ναι ναι ναι μπορεί να 'τα 'ναι στο γάμο του... στο γάμο τς Άννας είναι αυτού! [...]* στο γάμο τς αδερφής τς. [... **οπότε ήταν μεγάλη γιορτή τα αγόρια το βράδυ**] *Ναι μεγάλη γιορτή... φαγητό... [τι φαγητά κάνανε;] Πατάτες στο φούρνο με... με... κρέας, ρίζ' τέτοια [και το πρωί στην περιτομή ποιος πήγαινε; Δηλαδή όταν γινότανε η περιτομή ποιος μπορούσε να είναι μπροστά; Στους ψαλμούς και σ' αυτά;] Όλοι ήτανε όλοι... ήταν πολλοί πάρα πολλοί [και άντρες και γυναίκες;] και άντρες και γυναίκες! [ενώ στο κορίτσι τι γινότανε;] Τίποτα απλώς διάβαζε ο χαχάμ [την όγδοη μέρα και σε 'κείνη;] *Όχ' τρίτ' – τετάρτ' μέρα* ότι να 'ναι... στο κορίτσι ήτανε λίγο πιο απλά τα πράματα. [το αγόρι όμως την όγδοη μέρα...] *την όγδοη... [γιατί την όγδοη μέρα; Ξέρετε εσείς;] Δεν ξέρω... ξέρω αλλά δε θυμάμαι τώρα... Οχτώ μέρες περιτομή... δε θυμάμαι... δεν θυμάμαι. [...]* *μωρό μωρό... για να μη πονέσει ξέρω 'γω... μια πέτσα μικρή έκοβαν μπροστά και το γύριζαν έτσ' και... στρογγυλεύονταν λίγο η τέτοια... [και μετά γινόταν το Μπαρ Μιτσβά στα δεκατρία του;] Το Μπαρ Μιτσβά όχι στα δεκατρία στα δεκατέσσερα το αγόρ' το κορίτσ' στα δεκατρία... Μπατ Μιτσβά [Μπατ Μιτσβά είναι για τα κορίτσια;] *Ναι ναι [εκεί τί γινότανε στο Μπαρ Μιτσβά;] Καλούσαν κόσμο και κέρναγαν διάφορα γλυκά [...]* *πι – φουρ διάφορα έτσι... [κάτι μήλα που έχω δει που τα ζαχαρώνουν;] όχι τέτοια δεν είχε... αυτά τα ζαχάρωναν μήλα έτσ' τα πούλαγαν στην αγορά... [... και στο κορίτσι τι γινότανε; Το Μπατ Μιτσβά;] Όλα μαζί... μαζεύονταν εφτά – οχτώ κορίτσια και διάβαζαν... και η κοινότητα τς έδινε κι ένα δώρο... ένα Σσαντάι εδώ... εδωπέρα [Σσαντα; Τι είναι αυτό;] Σσαντάι είναι φυλαχτό! [και τι σχήμα έχει αυτό, πως είναι; Το αστέρι έχει;] *Το αστέρ'!* [έχει και κάποια προσευχή πάνω;] *Έχει... έχει... δύο γράμματα είναι [Α το Χάι;] *Ναι... Χάι [το Χάι σημαίνει «πέντε»;*] Δεν ξέρω..., δεν ξέρω από θρησκεία εγώ πολύ... δεν έχω ασχοληθεί πολύ με τη θρησκεία [δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, ήδη μου έχετε πει πάρα πολλά πράγματα! Σκεφτείτε πόσα έχω γράψει... Αυτό το φορούσαν όλα τα κορίτσια; Και από τι ήτανε φτιαγμένο;] *Όλα τα κοριτσάκια... χρυσό! Ε βέβαια! Και το φορούσαν μέχρι να μεγαλώσουν [υπάρχουν περιπτώσεις που αυτό το φυλαχτό να το δίνει η μάνα στη κόρη;] *Όχι Όχι... [είναι πάντα κάτι καινούριο...;] *Είναι απ' τη κοινότητα... [δώρο] δώρο απ' το Κααλ από τη συναγωγήν δώρο και το φορούσαν τα κορίτσια μέχρι που... δεκαοχτώ χρονών... [που παντρεύονταν ας πούμε;] *ε ναι που παντρεύονταν τότε... [μια χαρά... και μετά λοιπόν γεννούσε η γυναίκα, γινόντουσαν όλες αυτές οι τελετές... τα παιδιά που πηγαίνανε σχολείο; Υπήρχανε εβραϊκά σχολεία;] *Υπήρχε εβραϊκό σχολείο Αλιάνς [...]* *Αλιάνς... [...]* *εδώ στα Γιάννενα... εδώ που είμαστε τώρα ήταν αυτή*********

η σχολή! [...] Εδώ, εδώ και γκρέμισαν αυτό... γκρέμισαν και το Καλ... ένα Κααλ που ήταν γιατί το πήραν οι Γερμανοί και το 'καν στάβλο... [τη Σισιλιάνικη που λένε;] Όχι... [η σισιλιάνικη που ήτανε;] Η τσιτσιλιάνες από την Ιταλία νομίζω ερχότανε... [υπήρχε μια εδώ στα Γιάννενα] υπήρχε... δε ζει τώρα! Στο Κάστρο μέσα θα ήτανε... [...] όχι συναγωγή... μια γυναίκα μια κοπέλα... ήταν Τσιτσιλιάννα και δηλαδή ήτανε η οικογένειά τς από την Ιταλία [Α δεν υπήρχε συναγωγή Σισιλιάνικη...] όχι όχι [η μόνη συναγωγή ήταν αυτή που υπήρχε μες το Κάστρο;] Μες το Κάστρο και μια εδώ! Αυτό το σπít' ήταν συναγωγή! [... πριν γίνει η Αλιάνζ ήταν συναγωγή;!] Συναγωγή... ήταν συναγωγή [και πως λεγόταν αυτή η συναγωγή;] Λέγαμε το «Κααλ το έξω»... το έξω! Και στη... «το Κααλ το μέσα» ήτανε στη... [εκεί που λέμε στο Κάστρο;!] Στο Κάστρο τώρα ναι... [αυτό πότε γκρεμίστηκε εδωπέρα το...μέσα - το έξω...;] Οι Γερμανοί μας... το χάλασαν! Το 'καναν στάβλο κι όταν γύρσε... γύρσαν οι Εβραίοι ήταν αυτό... μια τη σχολή η Αλιάνς, ήταν αυτό το Καάλ και το χάλασαν είπαν να φτιάσουμε πολυκατοικία να μαζευτούμε όλοι οι Εβραίοι εκεί και ετσ' είναι σαν... σαν να είσαι μέσα στο Κααλ. [...και για πόσο καιρό λειτούργησε η Αλιάνζ;] Η Αλιάνς ήταν πολλά χρόνια πάρα πολλά... και εγώ πήγα στην Αλιάνς! [Τι... τι μαθαίνετε; Πως ήταν τα μαθήματα;] Τα μαθήματα τα ίδια του δημοτικού αλλά μαθαίναμε κι εβραϊκά και γαλλικά...όσα... ε όχ' και πολλά αλλά [...] όλα όλα τα ελληνικά... όλα! Μαθηματικά, φυσική, ιστορία, γεωγραφία... [και τα μαθήματα γινόντουσαν στα ελληνικά έτσι;] στα ελληνικά... είχανε ποιανούς(;) δασκάλους [... και από 'κει μετά ξέρετε που άλλου θα μπορούσαν να 'παν τα παιδιά σχολείο;] Αμα τελείωναν απ' αυτού στο γυμνάσιο [στο γυμνάσιο... δεν υπήρχε δηλαδή άλλο εβραϊκό γυμνάσιο ας πούμε;] Όχ' όχι [... το σχολείο πότε σταμάτησε να λειτουργεί;] Όταν μας πήραν οι Γερμανοί... ως τότε ήταν το σχολείο... [μετά τα παιδιά πού μάθαιναν εβραϊκά ας πούμε;] Υπήρχε... ήταν στο σχολείο ένας Εβραίος διδάσκαλος και τα... μας μάθαιναν... ε λίγα πράματα όχι πουλλά. [δηλαδή...] τη θρησκεία... «Σσεμά Γισραέλ Γιαδονάι Ελοέμ Αδονάι» τη θρησκεία και... αυτά. [Μετά δηλαδή όταν... γυρίσατε... όταν δεν υπήρχε η Αλιάνζ η οικογένεια ήταν εκείνη που... μάθαινε στα παιδιά για τη θρησκεία και γι' αυτά ή η κοινότητα;] Πάντα υπήρχε η Αλιάνζ απ' το καιρό που γεννήθηκα εγώ θυμάμαι ήταν η Αλιάνζ δε... είχε πολλά χρόνια η Αλιάνζ δε... [...στα παιδιά σας ποιος έμαθε για τη θρησκεία;] Ήταν ένας Μάτσας... ο... Ιωσήφ Μάτσας, ήταν καθηγητής αυτός αλλά ήξερ' κι εβραϊκά πολλά και τα μάζευε όλα μαζί τη Κυριακή που δεν είχαν μαθήματα και τα τσιμάθαινε... θρησκεία... εβραϊκά... ο πατέρας τς Αλέγρας είναι αυτός! [...] Ο πατέρας τς Αλέγρας έπαιρνε τα παιδιά όλα και τα μάθαινε εβραϊκά. [...] Ήταν ήταν κάμποσα...

τριάντα;! *Ήταν – ήταν...* [**Μετά; Έφυγαν;**] *Μετά... ένα παντρεύτηκαν... έφυγαν... πήγαν στο Ισραήλ... πήγαν στην Αμερική...* [**πότε περίπου φύγανε πολλά άτομα για το Ισραήλ; Το 50' ας πούμε; Εσείς ξέρετε άτομα που να έφυγαν για το Ισραήλ;**] *Βέβαια... ο ζαδερφός μου... [πως το πήρε απόφαση και πήγε;] Δεν τον ήθελα εγώ να τον πάρω για άντρα και λέει... κι έφυγε, πούλησε... πούλησε ότι είχε και δεν είχε εδώ... κι έφυγε... πάει στο Ισραήλ. [...] το 46' τότε που παντρεύτηκα εγώ. [Εχετε πάει εσείς ποτέ στο Ισραήλ;] Πήγα... [Να φανταστώ ήσασταν πιο νέα όταν πήγατε... υπάρχουν συναγωγές εκεί Ρωμανιώτικες όταν πήγατε;] Υπάρχουν αλλά εγώ δεν πήγα σε καμία! [...Τι γίνεται όταν κάποιος πεθαίνει; Πως γίνεται η τελετή ας πούμε;] Υπάρχει μια κάσα... για όλους μια κάσα και τον βάζουν μέσα τον πεθαμένο και τον παίρνουν στο νεκροταφείο και τον θάβουν! [Υπάρχει κάποιος που τον περιποιείται ας πούμε; Να τον καθαρίσει;] Υπάρχουν ναι... υπάρχει στο... νεκροταφείο ένα δωμάτιο που έχ' νερό ζεστό και τον πλένουν εκεί... του βάζουν και σάβανα, σάβανα είν' κάτι άσπρα ρούχα... έτσι τα ράβουν οι γυναίκες εκεί... και τα... [Οικιακή βοηθός: σα σεντόν' άσπρο χωρίς ρούχα χωρίς... τίποτα] **Ναι ναι... τώρα ένα σεντόν' βάζουν!** [Οικιακή βοηθός: Και τίποτα... ούτε κάλτσα ούτε κιλότα τίποτα!] **Ναι βέβαια...** [Ολυμπία: **Το σεντόνι από τι είναι φτιαγμένο;**] *Από ύφασμα* [Οικιακή βοηθός: Άσπρο] [Ολυμπία: **Λινό; Βαμβακερό;**] *Όχι... βαμβακερό πολύ λεπτό... υπήρχαν κάτι ειδικά αυτά πως τα λένε [σάβανα;] σάβανα έτσι δηλαδή... κάτ' υφάσματα που μ' αυτά έφτιαναν τα σάβανα! [Αυτά ποιες γυναίκες τα φτιάχνανε;] *Οι γριές κάτ' γριές, που ήξεραν λίγο ράψιμο... τα 'ραβαν με το χερ' δε* [Οικιακή βοηθός: Κυρία Νίνα τσε τα παλιά τα χρόνια δε τα βάλατε στο κουτί αυτός που πέθανε τα βάλατε στα χώματα ευθεία] *στα χώματα – στα χώματα... Θες να πιστέψεις; Δεν είδα πως θάβουν...* [Οικιακή βοηθός: Από το άντρα σου δεν το είδες;] *Όχι!* [Οικιακή βοηθός: εγώ το ξέρω από το κύριο Έρβιν που τα... δεν έχω δει... μ' ένα σεντόν' και έβαλε κάτι σανίδες κάτω τα βγάλαν... τα έχουν βάλει στο κουτί και μετά το βγάλει και το κάναν κομμάτια - κομμάτια τα κάνουν τα ξύλα... και τα βάνουν στη σακούλα και τα πετάζουν αυτό!] [Ολυμπία: **δεν κατάλαβα... τι εννοείτε;**] [Οικιακή βοηθός: δεν τα βάλουν όπως είναι οι χριστιανοί πως βάλει πως το λένε στο κουτί... δεν τα βάλειν εκεί μέσα.] *Δεν τα βάζουμε εμείς έτσ'.* [Οικιακή βοηθός: αυτά τα βάλουν πως (;) ο Χριστός μ' ένα σιντόν' τα βάλειν ακριβώς έτσι!] [Ολυμπία: **Δηλαδή η κάσα είναι μόνο για να τον μεταφέρουν από το σπίτι στη συναγωγή; Όχι στη συναγωγή στο νεκροταφείο;!**] *Ναι.* [Οικιακή βοηθός: Αυτά έχουν δύο δωμάτια, ένα που το πλύνουν και ένα που το διαβάσειν αυτό είναι άλλο δωμάτιο... έχουνε ένα σα τραπέζι εδώ τόσο... έχω δει εγώ έχω πάει κυρία Νίνα] [Ολυμπία: **Εσείς πως και****

πήγατε;] [Οικιακή βοηθός: Εγώ κράτησα εδώ ένα ζευγάρι... και... πήγαμε στο νεκροταφείο] [Ολυμπία: **και για πείτε είναι δυο δωμάτια στο νεκροταφείο αλλά σε άλλο...**] [Οικιακή βοηθός: στο νεκροταφείο μέσα είναι στο νεκροταφείο... ναι έχουν και θερμόσιφον' που τα πλένουν και να πάει καθαρό, τα βγάλαν τα ρούχα τ' όλα μετά θα σεπάστει μ' αυτό το σεντόν' που έχουν... και τα πιάνουν με τέτοια... με καρφίτσες τα πιάνουν το σεντόν' με καρφίτσες!] *Ούτε ξέρω!!! Δεν έχω μπει... δεν έχω δει!* [Οικιακή βοηθός: Εγώ έχω δει... μου κάνει 'ντύπωση κυρία Νίνα ξέρεις που δεν έχουμε δει πράμα τέτοια και 'μεις! Μ' ένα σιντόνι... μετά τα μεταφέρουν στην άλλη δωμάτιο...] *Εκεί το ψέλνουν!!! Γύρω – γύρω έρχονται γύρω - γύρω και ψέλνουν, διαβάζουν... ο ραβίνος* [Ολυμπία: **και ποιοι άλλοι είναι μέσα; Πρέπει να είναι μινιάν;**] [Οικιακή βοηθός: πρέπει να είναι η οικογένεια περισσότερα...] *Οικογένεια κι άλλ'* [Οικιακή βοηθός: ποιος θέλει και να το φιλήσει πάει εκεί να το φιλήσει...] [Ολυμπία: **πηγαίνουν και γυναίκες εκεί; Επιτρέπεται;**] [Οικιακή βοηθός: ναι και εμείς πήγαμε εκεί μέσα] [Ολυμπία: **ναι αλλά... εσείς που είστε Εβραία... επιτρέπονται οι γυναίκες να πάνε στον τάφο;**] *Ε... επιτρέπεται... τα παλιά χρόνια δεν επιτρέπονταν! [...]* *Ναι παλιά δεν πήγαιναν τώρα άλλαξαν τα πράματα ε... είναι...* [Οικιακή βοηθός: το είπες αυτό που χρειάζονται δώδεκα άντρες, πόσα που είναι αυτά άντρα όταν πεθάνει κανένας να διαβάσει;] *Οχι...* [Ολυμπία: **τόρα θα το πούμε... χρειαζόταν μινιάν δηλαδή;**] *Ναι ναι* [**Μινιάν χρειαζόταν μόνο για το σπίτι ή για τη συναγωγή και_**] *Παντού, όπου ήταν να διαβάσουν χρειαζόνταν μινιάν.* [Οικιακή βοηθός: τώρα να φεύγω εγώ να σου πω αυτό που τη βγάζουν από τη κουτί και τα βάζειν ευθεία στο χώματα] *έναν λάκο...* [οικιακή βοηθός: κανονικά όπως κάνουμε κι εμείς και μετά τα πιάνουν, το κεφάλι δεν φαίνεται καθόλου, τα πιάνουν από 'κει και από 'δω και τα βάλουν μέσα. Μέσα... στο χώματα βάλουν μόνο λίγες σανίδες... μην πάει το νερό; Αλλά τα βάλειν χωρίς ρούχα χωρίς τίποτα!] [...] [Οικιακή βοηθός: Η κυρία Στέλλα μου 'πε 'μέναν τα βάλει όπως τα έγινε ο Χριστός μ' ένα σιντόν' λέει] [Ολυμπία: **και μετά στο σπίτι η γυναίκα πως τα καταφέρνει;**] *Ε πως τα καταφέρει... χήρα μέν' με τα παιδιά τς* [φοράει κάτι; Φοράει μαύρα ας πούμε;] *Φοράει μαύρα... βέβαια... [για πόσο καιρό;] για όλ' τη ζωή τς!* [**και κάνει και το κριά; Αυτό που σκίζει το ένα μέρος; Από την αριστερή;**] *Ναι ναι ναι, δεν θυμάμαι – δεν ξέρω.* [**Και...στο σπίτι μετά ποιοι μένουν μαζί της; Η οικογένειά της... όσοι μπορούν να τη στηρίζουν;**] *Ε.. όσοι... άμα θα 'χει παιδιά... με τα παιδιά τς, θα την υποστηρίζουν τα παιδιά τς άμα δεν έχει κανέναν... δεν ξέρω τι κάνει... δεν έτυχε να μην έχ' κανέναν... όλες έκαναν παιδιά!* [**Και υπάρχει μνημόσυνο; Δηλαδή...**] *Κάνουν ναι...* [**Πότε γίνονται αυτά;**] *Κάθε χρόνο...*

[και πάνε πάνω απ' τον τάφο με ραβίνο ή η οικογένεια μόνο;] Όχι όχι η οικογένεια μόνο... διαβάζουν λιγάκι, παίρουν καμιά γλάστρα... ή λουλούδια βάζουν εκεί... [Υπήρχαν παλιά μοιρολογίστρες;] Υπήρχαν... [...] που να θυμηθώ... για τον καθένα (ήταν) χωριστά! [...] Υπήρχαν γυναίκες που... φώναζαν «Ααα» ε τώρα δεν κάνει εδώ να... [Υπάρχουν πλέον μοιρολογίστρες;] όχι... τώρα... όσο ένας – ένας που παίρουν... τον πλένουν και τον βάζουν στον τάφο... και τελειών'. [πάνω απ' τον τάφο μπαίνει τίποτα; Υπάρχει πλάκα που λέει το όνομά του...] Ε βέβαια... [Υπάρχει και ευχή ή... το αστέρι;] Το αστέρ' και το όνομά τ'... το θανάτ'! Δεν έχω ασχοληθεί καθόλου με... τα... γιατί εγώ... λιπόψυχη δε μπορώ! Και δε έχω ασχοληθεί με πεθαμένους... [...Τα βιβλία που έχουν στη συναγωγή... είναι εφτά βιβλία σωστά; Ωραία σε μια άλλη συναγωγή είναι τα ίδια;] Είναι άλλα – είναι άλλα... είχαν έρθει εδώ απ' το Ισραήλ και πήραν βιβλία διάλεξαν και πήραν πολύ... πολλά πολλά βιβλία... [Την Τορά; Ποιος τα διάλεγε αυτά;] Πολλά πολλά βιβλία δεν ξέρω... τα διάλεξαν αυτοί οι... χαχαμίμ από το Ισραήλ! [Πότε έγινε αυτό; Παλιά εσείς το θυμάστε;] Ε κανά δυο χρόνια... όχ' πολλά.[...] Δυο – τρία χρόνια... ξέρω 'γω τώρα. [...] Ναι ήρθαν από το Ισραήλ και είπαν «Υπάρχουν Βιβλία εδώ τα οποία θέλουμε να τα δούμε...» και τα πήραν όλα τα καλά αυτά που τς edιέφεραν, τα πήραν! [...] Όχι δε τους φωνάζαμε, ήρθαν! Μόνοι τους! [...] Όχι να τα μελετήσουν... τα πήραν, τελείωσε! Τα μελέτησαν εδώ είδαν ποια τς κάν' και τα πήραν στο Ισραήλ! Δεν ξέρω... τη Βιβλιοθήκη του Ισραήλ είναι τώρα; Που είπαν δε ξέρω... [...] Αυτοί... ο κύριος Σαμουήλ απάνω που ξέρ' κι έψελε τον ακολουθούσαν ορισμέν' και το μάθαιναν. [Α δηλαδή πήγαιναν από κοντά και μάθαιναν έτσι... τα παιδιά... Εμ... τι άλλα φυλαχτά είχαν... δηλαδή πέραν από το φλουρί που μπορούσε κανείς;] Ε το Σσαντάι, τη μετζουτζά... [και τα φορούσε πάνω του...] Ναι [στο σπίτι;] Είχαν εικ_βιβλία... α ας πούμε εκεί! [...] Η εφτάφωτο λυχνία... εκεί έξω έχω... Μαγκεν Νταβίδ... [Το Τζαντάι που είπατε;...] Σσαντάι... αυτό είναι χρυσό... έχει... μια εικόνα δεν ξέρω... [έχετε εσείς τέτοιο;] Που να βρεθούν; Χάθηκαν! [Και που τα βάζατε; Σε όλα τα δωμάτια;] Όχι... πουθενά δεν κρεμάγαμε εμείς τέτοια... μόνον έτσι α... κανα τέτοιο... δεν κάναμε... δεν βάλουμε όπως οι χριστιανοί να 'χουμε εικονοστάς' και τέτοια [όχι όχι εννοώ η μεζουζά ας πούμε έμπαινε στην είσοδο του σπιτιού;] Όχι όχι ... σ' ένα ντουλάπ' που είχε γυαλί... γυάλινο μπροστά και φαινόταν! [... Τα παιδιά σας παντρεύτηκαν στα Γιάννενα ή στην Αθήνα;] Ο μεγάλος στα Γιάννενα... [Με εβραία ή με χριστιανή;] Με εβραία... κι ο μικρός με χριστιανή στην Αθήνα... έκανε πολιτικό γάμο! [Πότε ξεκίνησαν να παντρεύονται και με άλλους, όχι μόνο με εβραίους;] Ε όχι πολλά χρόνια... [περίπου δηλαδή; Από το 80'; Το 90';] Απαπαπα!

Όχι... χίλια εννιακόσα... όταν παντρεύτκα εγώ δεν ήταν κανένας εβραίος παντρεμένο με χριστιανό... μετά από κάμποσα χρόνια... από δέκα χρόνια και μετά... άρχισαν να παντρεύονται χριστιανούς [Άμα κάποιος θέλει να γίνει εβραίος, δηλαδή... αν γνωρίσω εγώ κάποιον εβραίο και θέλω να τον παντρευτώ και είμαι διατεθειμένη να αλλάξω θρησκεία γίνεται;] Ναι... γίνεται! [...] Πρέπ' να διαβάζεις... να διαβάσεις τη θρησκεία, να διαβάσεις το «Σσεμά» να διαβάσεις βιβλία και μετά σαν εξετάσεις θα δώσεις εξετάσεις στο χαχάμ κι άμα εγκρίν' θα τον πάρς, θα γίνς εβραία. [Και όταν τα διαβάζεις αυτά τα βιβλία... τι είναι αυτό το Σσασα; Σσεσά που είπατε;] Το Σσεμά... είναι προσευχή «Σσεμά Ισραέλ Αδονάι Ελοέμ Αδονάι Αδονάι» είναι προσευχή! [Αυτή πότε τη λέτε; Αυτή τη προσευχή;] Όποτε... αισθανόμαστε ότι αδυνατούμε από κάτι... το λέμε! Ότι θέλουμε να μας υπερασπιστεί ο Θεός... να μας ευλογήσει... να μας [...] Εμένα ο γιός μου... έμεινε χριστιανή η γυναίκα τ' και αυτός εβραίος. [Οικιακή βοηθός: Για τα κορίτσια της είπε που παίρνουν από τη μάνα; Όταν τα γεννήσε; Δεν κάνουν το γιορτή τί θέλουν;] Τί γιορτή; [Οικιακή βοηθός: τώρα να σου πω εγώ... όταν παντρευτώ ένα εβραία με ένα] χριστιανό [Οικιακή βοηθός: ναι... τα κορίτσια παίρνουν μόνη ποιο θρήσκτ θέλουν... γι' αυτό θέλω να σου πω... τα παιδιά!] Παίρνουν από... [Οικιακή βοηθός: από τη μητέρα ξέρω εγώ] [...] Άμα η μητέρα είναι εβραία γίνεται το παιδί Εβραίος... δηλαδή δεν γίνεται αλλά θεωρείται! [... είχα διαβάσει ότι η γυναίκα την Παρασκευή ανάβει δυο κεριά... τι είναι; Το ξέρετε εσείς;] δεν ξέρω όχι... [...] Πολλές φορές τον κρατάνε όλη τη νύχτα και είναι γύρω – γύρω γυναίκες και τον προσέχουν... και την άλλ' μέρα τον πάνε στο νεκροταφείο και τον πλένουν και τον θάβουν! Άμα πεθάν' στο σπίτι! Άμα πεθάν' έξω... δεν επιτρέπεται να τον φέρουν στο σπίτι [...] δεν τον κρατάνε στο σπίτι άμα πεθάν' έξω... [και πού τον πάνε;] στο νεκροταφείο! Έχει θάλαμο εκεί και τον βάζουν στο θάλαμο και [γιατί;] Έτσ', έτσ' είναι η θρησκεία! Έξω απ' το σπίτι άμα πεθάν' δεν τον φέρουν μέσα. [...] Μετά την ταφή τρώνε... τραπέζι κάνουν... [...] πριν τη ταφή δεν τρώνε... είναι στενοχωρημένοι. [...] [Οικιακή βοηθός: η κυρία Τούλα που έσπασαν ένα πιάτο γιατί το κάνουν αυτό;] Σπάνε πιάτο... για να μη ξαναγίνει το κακό αυτό! [...] Όταν πεθαίν' αυτός που είναι άρρωστος και πέθανε [...] ναι κόβουν λίγο εδώ! Μια ψαλιδιά κάνουν όχι... [...] και άντρες και γυναίκες βέβαια. [...] Πώς δίνεται τα ονόματα στα παιδιά; Πότε τα δίνετε;] Ε στα κορίτσα... στις τρεις μέρες [και πως γίνεται η διαδικασία;] έρχονται κόσμος... έρχεται κόσμος και διαβάζει ο χαχάμ και κερνάμε και έτσι! [και λένε το όνομα...] ναι... και το όνομα λέει και τ' όνομα που... [α το λέει ο χαχάμ το όνομα;] Όχι ο κουμπάρος! Ποιος είναι κουμπάρος λέει «πως θα τη βγάλς;» «Νίνα» ή Άννα... ή ότ'! [...] Χρυσούλα... ή [και το όνομα το

συνεννοείται δηλαδή ο κουμπάρος με τους γονείς δεν λέει από μόνος του] *Ναι ναι γιατί συνήθως τα αγόρια παίρνουν το όνομα του πατρός! Δηλαδή του παππού! [...] Του πατέρα τ' αντρός... και τα κορίτσα της γιαγιάς... [του αντρός ή της γυναίκας;] Εγώ ας πούμε έχω το όνομα της γιαγιάς μ' «Νίνα - Σαρίνα» [και αν γεννηθεί και δεύτερο παιδί;] Απ' τον άλλο... δηλαδή ας πούμε το πρώτο παιδί παίρ' τ' όνομα του πατρός [...] το δεύτερο παιδί παίρ' τ' όνομα από τους... από τα της γυναίκας! Τη μαμά της γυναίκας δηλαδή της Νόνας... γιαγιά δηλαδή ή παππού από τη μαμά... από τη γιαγιά [ωραία... ενώ στο αγόρι... αν είναι και τα δύο αγόρια;] αν είναι και τα δυο αγόρια παίρουνε από το μεγαλύτερο γιο τον αδερφό, ξέρω γω... βρίσκουν ένα όνομα καλό και.. [...] Εμένα ας πούμε είχα δυο αδέρφια... ο ένας είχε το όνομα του παππού του μπαμπά και ο άλλος τς μαμάς... [...] πρώτα ήταν οι άντρες και μετά οι γυναίκες! [και το επίθετο πως έβγαίνε;] όπως του παππού και της γιαγιάς... κρατούσε από παππού προς πάππου. [...] πρόσφεραν τότε κάτι στον κουμπάρο οι γονείς;] **Ναι πρόσφεραν πουκάμισα... μπλούζες... δεν ξέρω τι... ό,τι ό,τι ήθελε αυτός ήθελε... μπιζάμες. [Κουμπάρα υπήρχε; Μπορούσε δηλαδή να δώσει το όνομα και γυναίκα;] Ναι ναι! Η γυναίκα του κουμπάρου ήταν και κουμπάρα! [Άρα και στο γάμο δηλαδή υπήρχε κουμπάρος;] Και στο γάμο ήταν [Τι έκανε ο κουμπάρος στο γάμο ποια ήταν η δουλειά του;] Η δουλειά τ' ήταν να... τώρα πληρών' τα έξοδα όλα ο κουμπάρος για το γάμο κι αυτά όλα τότε όχ' δε πλήρωνε! Απλώς κουμπάρος... [φορούσαν δαχτυλίδια στο γάμο τότε;] **Ναι βέβαια... εννοείται [...] απ' όλα χρυσές καδένες [...] οι γυναίκες οι γυναίκες όχι οι άντρες... [...] Μεγάλα πολύ μεγάλα... μεγάλη... [...] απλό και το 'φερναν έτσ' δώρο το 'καναν! [...] όχι όχι πάντα (το φορούσε) όποτε ήθελε... σε γιορτάσια σε γιορτάς όταν πήγαινε τσ' συναγωγή τα φορούσαν αυτά όλα! [η συναγωγή εδωπέρα πότε σταμάτησε να λειτουργεί κανονικά ας πούμε;] το 40' (εννοεί το Καλ το έξω) [...] Τώρα σε καμία γιορτή... δηλαδή μέχρ' πέρυσι ήταν ο Σαμουήλ αυτός Κοέν και πήγαινε και λειτουργούσε τώρα φέρνουν έναν από την Αθήνα [...] ναι ο Χαΐμ ο Ισχακός [...μόνο το Ροσς Ασσανά και το Κιπούρ τον φέρνουνε;] και τη Πασχαλιά! [αν όμως κάποιος θέλει να γιορτάσει ας πούμε για το Σουκώτ... που είναι... δεν είναι μετά το Κιπούρ; Αν κάποιος θέλει να το γιορτάσει αλλά δεν υπάρχει ο ραβίνος ο... κάποιος να διαβάσει που να ξέρει... τι μπορεί να κάνει στο σπίτι;] **Τίποτα δεν κάνει τίποτα... απολύτως τίποτα... [...] δεν καλάν ας πούμε να φέρουν από τη... από την Αθήνα [...] έναν να διαβάσει και να γιορτάσ'.** [...Υπάρχουν κιόλας άντρες που να μπορούν να κάνουν μινιάν εδώ στα Γιάννενα]**Όχι όχι δεν είναι... μεγάλωσαν, πέθαναν οι πιο πολλοί... πέθαναν... ή η νεολαία τώρα που οι πολλοί τα πήρε... [έχει φύγει...] ε ναι... [έχει*******

νεολαία η κοινότητα έχει νέα παιδιά;] έχει... ανάμεικτοι γάμοι... ανάμεικτα αυτά [...]
[Οικιακή βοηθός: Η κυρία Νίνα στις γιορτές πάει στην Αθήνα περισσότερα στα παιδιά
γι' αυτό δεν... ε κυρία Νίνα;][Ολυμπία: **Στην Αθήνα έχει και Γιαννιώτικη
συναγωγή... εκεί γίνεται με το Γιαννιώτικο το τυπικό;**] με το Γιαννιώτικο...
[...**αλλά μου είχαν πει ότι υπάρχουν δυο συναγωγές**] Δύο μια είναι οι Αθηναίοι που
πάνε όλοι... και η άλλη είναι Γιαννιώτικη! [... **Η Γιαννιώτικη η συναγωγή εκεί
μοιάζει καθόλου με τη συναγωγή εδωπέρα;**] Όχι... καθόλου! Εκείνη είναι μοντέρνα
[...] και καθίσματα μοντέρνα... με όλα εδω πέρα είναι παλιά! [με αφορμή μια
φωτογραφία του γιού της μπροστά από ένα Κααλ παρατηρώ ότι υπάρχουν
τοποθετημένα στο Βήλο σανταγιώτ όπως και στην συναγωγή των Ιωαννίνων όμως η
φωτογραφία δεν είναι τραβηγμένη στην Ελλάδα και την ρωτάω: Άρα τα σανταγιώτ δεν
είναι μόνο γιαννιώτικα;] *όχι όχι*

Συνομιλήτρια: Εσκεναζύ Μαθθλίντη, γεννήθηκε στη Λάρισα και ζει στα Ιωάννινα από
το 1984. Είναι παντρεμένη με θρησκευτικό γάμο και έχει μια κόρη την Έστερ.
Γνωριστήκαμε στην τελετή του Ροσς Ασσανά στις 3/10/2016 και μου είπε «*το όνομά
μου παραπέμπει σε Εσκεναζίτες Εβραίους όμως νιώθω Σεφαραδίτισσα*». Στα Ιωάννινα
τα τελευταία δέκα χρόνια είναι μέλος της Χερβά Καντισά/Ιερής Αδελφότητας.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση έγινε ύστερα από προγραμματισμένη συνάντηση στο
καφέ Υπερωκεάνειο και η συνάντηση διήρκησε δύο ώρες, 24/10/2016

[**συμφωνείτε να γίνει η ηχογράφηση;**] *Συμφωνώ να γίνει* [**Ωραία λοιπόν... για πείτε
μου λοιπόν πως γίνεται η περιτομή**] *Λοιπόν απ' ότι θυμάμαι γιατί είναι και λίγα χρόνια
να παρακολουθήσω ετσ' από πολύ κοντά... αλλά συνήθως η μητέρα από το γαμπρό, από
το πατέρα τέλος πάντων κρατάει το μωρό σ' ένα ας πούμε ιδιαίτερο μαξιλάρι κεντημένο
έτσι ήταν κάποτε τουλάχιστον τώρα δεν ξέρω... νομίζω θα ψάξουν κι αυτοί κάτι τέτοιο*
[**συνήθως τι είχε πάνω δηλαδή;**] *χρυσοκεντημένο απ' αυτά τα παλιά τα μπορώ να στο
σπίτι μου αν θέλεις να 'ρθείς να το βγάλεις φωτογραφία έχω ένα τέτοιο το οποίο το 'χω
κάνει κάδρο. [...]* *Και βάζεις το παιδάκι επάνω σ' αυτό το μαξιλάρι το κρατάει η μάνα
του πατέρα [η γιαγιά δηλαδή] η γιαγιά ναι... και σε μια καρέκλα λίγο πιο ψηλά δηλαδή
από το πάτωμα κάθεται ο πατέρας του πατέρα, ο παππούς πάλι βέβαια και σε ένα άλλο
μαξιλάρι ή σ' αυτό το μαξιλάρι δεν ξέρω αυτό δεν είμαι σίγουρη... το κρατάνε και το...*

εκεί επάνω κάνει την περιτομή ο Μουέλ, ο ειδικός που είναι γι' αυτό το πράγμα. Μετά του δίνουνε και λίγο κρασάκι έτσι λίγο για να ναρκωθεί λιγάκι, αυτά είναι πάντα αθώα δεν είναι κάτι ιδιαίτερο, [...] κλαίει συνήθως το παιδάκι και του κόβουν το πετσάκι από μπροστά δεν έχω δει τόσο κοντά βέβαια γιατί δεν είχα εγώ αγόρι για να δω κάτι τέτοιο. Ε η μαμά οπωσδήποτε φοβάται και τέτοια λογικό αυτό το πράγμα, συνήθως κατά ενενήντα εννιά τις εκατό να μη πω και παραπάνω όλα πηγαίνουνε καλά, δεν υπάρχει πρόβλημα. **[εντάξει από τη στιγμή κιόλας που είναι ειδικός... έχει εξειδικευτεί!]** Ναι έχει εξειδικευτεί σ' αυτό το πράγμα και δεν υπάρχει πρόβλημα όχι. Ε μέχρι το βράδυ αρχίζει και περνάει αυτό δεν είναι θέμα. Πάντα το κάνουνε πρωί για να έχουν την ημέρα μπροστά τους! **[εκτός από τη συναγωγή μπορεί να γίνει και η λειτουργία στο σπίτι δηλαδή:]** Συνήθως γίνεται στο σπίτι... [...] ή στο σπίτι ή σε αίθουσα, αλλά μπορεί να γίνει και στη συναγωγή! Εγώ δεν έχω ζανατόχει σε συναγωγή αλλά αυτό θα γίνει απ' ότι ξέρω και επιτρέπεται εμπάση περιπτώσει [... **το μαξιλαράκι επάνω έχει κάποια προσευχή;**] Δε νομίζω, όχι – όχι... δεν έχει κάτι. **[τα μοτίβα που έχει ας πούμε ζωγραφισμένα τι μπορεί να είναι;]** Ένα απλό σχέδιο δεν είναι κάτι... **[δεν είναι κάτι συγκεκριμένο;]** Όχι όχι δεν είναι κάτι συγκεκριμένο. Ε γίνεται αυτό 'ντάξει μετά κερνάνε το κόσμο κι αυτά ναι, τίποτα το άλλο ιδιαίτερο. Και δίνεται και το όνομα! [...] Έχει καθιερωθεί ονοματοδοσία και περιτομή να είναι ένα πράγμα. **[παλιά πως γινότανε;]** Από παλιά αυτό ναι έτσι έχει καθιερωθεί! **[οκ και καλώς αν είναι αγόρι η ονοματοδοσία γίνεται την όγδοη ημέρα στο κορίτσι;]** Στο κορίτσι γίνεται όποτε θέλεις, όχι στη βδομάδα, και στο μήνα μπορεί και στους έξι μήνες ή όποτε θέλουν, συνή_ και στο χρόνο ακόμη πολλές φορές και λέγεται «θαβάριο», στα κορίτσια λέγεται θαβάριο. Ε το ντύνεις όμορφα... το κρατάει αγκαλιά αυτή που πολλές φορές συνήθως είναι η γιαγιά γιατί συνήθως παίρνει το όνομα της γιαγιάς! Δεν είναι απαραίτητο βέβαια αυτό... αν θέλεις υπάρχει ραβίνος αν δεν θέλεις δεν υπάρχει ραβίνος να διαβάσει μία προσευχή, εμείς ας πούμε επειδή ο άντρας μου δεν είναι ιδιαίτερα θρήσκος το κάναμε έτσι σε πολύ φιλικό περιβάλλον, η Νονά του αυτή που ήθελε να γίνει Νονά του θα έφευγε για Αφρική οπότε έπρεπε να το κάνουμε σύντομα [... **η Νονά πως επιλέγεται;**] από φίλους... συνήθως είναι η γιαγιά συνήθως, αλλά εμείς δεν είχαμε τέτοιο πράγμα και... ούτε παππούδες είχαμε εδώ πέρα ούτε κανέναν δεν είχαμε, φωνάζαμε λίγους φίλους μόνο... το πήρε αγκαλιά αυτή που ήθελε να κάνει τη Νονά και λέει το όνομά της είναι «τάδε». Κι αυτό ήταν όλο κεράσαμε, στο σπίτι μας αυτό. Μπορείς να το κάνεις και έξω να κάνεις ανοιχτό πράγμα όπως θέλεις **[δηλαδή είναι μια τελετή που μπορεί να γίνει όπως το επιθυμούν οι γονείς απλώς ναι... αυτό που αλλάζει είναι αν είναι αγόρι]** αν είναι

αγόρι υπάρχει η περιτομή [ναι αν είναι κορίτσι απλώς μια προσευχή ας πούμε] ναι είναι διαβάζεις μια προσευχή ή δε λες τίποτα λες το όνομά της είναι αυτό και τελείωσε ναι. [στην περίπτωση του αγοριού υπάρχει κάποιος νονός;] Συνήθως είναι ο παππούς τώρα αν δεν θέλεις να 'ναι ο παππούς μπορεί να 'ναι ο οποιοσδήποτε. Στα παλιότερα ζευγάρια που γυρίσαν απ' τα στρατόπεδα δεν υπήρχαν παππούδες σε πολλές περιπτώσεις ήταν κάποιοι φίλοι. Ξέρω 'γω στον άντρα μου ήταν ένα συγγενικό τους φιλικό πρόσωπο. Συγγενής και φίλος συγχρόνως γιατί υπήρχαν πάρα πολύ λίγοι συγγενείς τότε. [...] Συνήθως είναι παππούς όπως είναι παππούδες. Πολλές φορές σ' άλλη περιτομή που έχω δει ας πούμε επειδή η μητέρα του παιδιού του μωρού ήταν μοναχοπαίδι και δεν θα υπήρχε άλλη περίπτωση η γιαγιά η μία το πήγε και η άλλη η γιαγιά το έφερε. Μπορεί να γίνει κι έτσι δίνεις τιμή στον άλλον. Σε μια ξαδέρφη μ' ας πούμε... η ξαδέρφη μου έκανε το πήγε και η αδερφή της, που εκ των πραγμάτων τώρα είναι άτεκνη -δηλαδή είχε ένα παιδί και πέθανε κ.λπ. – ήθελε να τιμήσει την αδερφή της που έχουν πάρα πολύ σχέσεις και το 'δωσε αυτή να το γυρίσει πίσω! [τί εννοείτε όταν λέτε το δίνει και το γυρίζει πίσω;]⁵ Το πάει σ' αυτόν που το κρατάει στον παππού που θα το κρατήσει και θα γίνει στα πόδια του η περιτομή και το έφερε πίσω σε δωμάτιο πάλι μετά να ξεκουραστεί το μωρό κ.λπ. [... άρα η τελετή ας πούμε αν γίνει στο σπίτι δεν θα γίνει στο δωμάτιο του μωρού μπορεί_] Όχι στο σαλόνι... στο σαλόνι γίνεται. [είπαμε ότι εδώ στα Γιάννενα έχει πάρα πολλά χρόνια να γίνει Μιλιά] Ναι ναι [αλλά γάμος;] Γάμος εδώ στα Γιάννενα είχε να γίνει από τότε που παντρεύτηκε αυτή η Νονά της κόρης μου... η Νονά έχει να γίνει γάμος... είκοσι οκτώ χρόνια;! Ναι είκοσι οχτώ χρόνια κάπου εκεί, είκοσι εφτά με είκοσι οχτώ χρόνια. [...] Ανοιχτός τουλάχιστον γιατί έμαθα ότι κάποιος γάμος έγινε... τώρα έγινε εδώ έγινε εκεί; Πάντως ήταν τελείως κλειστός! [...] Γάμος σε 'μας δεν είναι υποχρεωτικός να γίνει στη συναγωγή όπως γίνεται σε 'σας μόνο στην εκκλησία. [που αλλού γίνεται;] Γίνεται οπουδήποτε... σε αίθουσες, σε σπίτι, σ' ένα κήπο... οπουδήποτε! Ούτως ή άλλως και στη συναγωγή και έξω όταν γίνεται πάνω από το ζευγάρι που παντρεύεται μπαίνει ένα ταλέθ, ένα απ' αυτό το σκέπασμα τέλος πάντων, το κρατάνε τέσσερα άτομα με κάποια στηρίγματα και κάτω απ' αυτό γίνεται. Υποτίθεται ότι είναι η σκέπη του Θεού ας πούμε [...] ναι ίσως αυτό να είναι λίγο μεγαλύτερο ίσως για να χωράν λέω τώρα δεν το ξέρω να σου πω, [...] υπάρχουν στηρίγματα – υπάρχουν στηρίγματα που στηρίζεται αυτό στις άκρες [υπάρχει κάποιος τελετουργικός τρόπος που ο ραβίνος

⁵ Όταν έγινε η συζήτηση δεν είχα παρακολουθήσει ακόμα την τελετή της περιτομής για να καταλάβω τη διαδικασία της μεταφοράς του παιδιού

πως έχουμε εμείς τα στέφανα ως πούμε] και κάποια στιγμή εκτός απ' τα διαβάσματα που κάνει ο ραβίνος και σκεπάζει το ζευγάρι με το δικό του ταλέθ και δίνει κάποιες ευλογίες περισσότερες, επίσης διαβάσει όχι σκεπασμένο το ζευγάρι τότε, τη Κεντουπά που είναι το προικοσύμφωνο... Υποτίθεται ότι είναι γραμμένα εκεί τί δίνει τί δε δίνει ξέρω 'γω, υποτίθεται όμως, στα παλιά χρόνια μπορεί να γράφαν [γράφεται και το τι θα δώσει το κορίτσι και] τι θα δίνει το κορίτσι! [...] Γιατί σε περίπτωση χωρισμού έχει υποχρέωση να τα γυρίσει πίσω [...] και αλλά τα παλιά χρόνια τι δινόντουσαν, δυο μαξιλάρια, μια κουβέρτα ξέρω 'γω [πρακτικά πράγματα] πρακτικά και σήμερα δεν και [α δεν γίνεται,] συμβολικά γράφουνε τώρα κάτι. [και ποιος το κρατάει αυτό,] συνήθως είναι οι φίλοι των παιδιών [σαν κουμπάροι,] Όχι κουμπάρος δεν είναι... όχι κουμπάροι δεν είναι αυτοί είναι φίλοι των παιδιών τιμητικές θέσεις πάλι... υπάρχουν όμως οι μάρτυρες δεν θεωρούνται κουμπάροι αλλά είναι οι μάρτυρες στο γάμο οι οποίοι υπογράφουν εκτός απ' το γαμπρό, γιατί η νύφη δεν υπογράφει, που υπογράφουν μετά το γάμο, υπογράφει ο γαμπρός και οι δύο μάρτυρες που ήταν παρόντες στο γάμο, υπογράφουν ότι ο γάμος έγινε. Κι αυτό τιμητικό είναι. [οι μάρτυρες μπορεί να είναι άντρες ή και γυναίκες,] Άντρες και μόνο Εβραίοι. [α... δεν παίζει ρόλο η ηλικία,!] Όχι όχι... φαντάζομαι ότι θα πρέπει να είναι ενήλικες [...] γιατί για να πιάνεται και η υπογραφή φαντάζομαι πρέπει να είναι ενήλικας. Σε 'μας όμως ενήλικας είναι μετά τη θρησκευτική ενηλικίωση στα δεκατρία, οπότε είναι πολύ σύντομα αυτό. [...] Δεν υπάρχει ιδιαίτερο όριο [α δηλαδή μπορεί να είναι και κάποιο συγγενικό πρόσωπο] και βέβαια... στη περίπτωση τη δικιά μου ως πούμε ήταν ο μπατζανάκης μου που είχαν έρθει από το Ισραήλ, έχει πεθάνει αυτός [...] αλλά είχαν έρθει [...] είχαν έρθει τότε απ' το Ισραήλ και του δώσαμε τιμητικά αυτουνού αυτή τη θέση και εγώ έδωσα στον άντρα της ξαδέλφης μου που βγήκα απ' το σπίτι τους, τιμητικά έτσι... μου κάναν τη τιμή να βγω απ' το σπίτι τους και εγώ τους έκανα την τιμή να είναι αυτός ο μάρτυρας. Αυτά απλά. [γίνονται κάποιες ανταλλαγές δώρων μεταξύ των φίλων ή ;] Δώρο στο γάμο όπως γίνεται και σε 'σας, και... αλλά όχι να κάνουμε δώρο στο κουμπάρο όπως κάνετε εσείς. [α όχι... ούτε στους μάρτυρες δηλαδή,] όχι -όχι [μετά το γάμο; Τελειώνει η διαδικασία με το ταλέθ] τελειώνει η διαδικασία χαιρετάει ο κόσμος και μετά αν είναι καλεσμένοι ποιοι είναι καλεσμένοι στο τραπέζι [α γίνονται τραπέζια] στην Ελλάδα συνήθως δεν είναι... εάν το κάνουν σε αίθουσα συνήθως αυτοί που είναι καλεσμένοι στο γάμο είναι και στο τραπέζι όταν γίνεται στη συναγωγή άλλοι δεν καλούνται όλοι [...] και στο Ισραήλ που γίνεται... συνήθως οι φτωχικοί γάμοι γίνονται στο Ισραήλ σε συναγωγή [...] δεν ξέρω έτσι είχα ακούσει παλιά τώρα δε ξέρω κατά πόσο στέκει αυτό. [έχετε πάει άρα στο Ισραήλ] έχω πάει μερικές φορές [οι φορές

που πήγατε ήτανε καθαρά θρησκευτικού ενδιαφέροντος ή και για τουρισμό ας πούμε;] Όχι... θρησκευτικού ενδιαφέροντος από μια άποψη ήταν για το γάμο των τριών ανιψιών του Τζον μόνο... δεν είναι θρησκευτικού ακριβώς όμως [...] ήμασταν καλεσμένοι βεβαίως και πήγαμε για τους γάμους. [εννοώ με αφορμή ας πούμε όπως ήταν τώρα το Κιπούρ... να πείτε ότι θέλω να πάω να γιορτάσω στο Ισραήλ] όχι δεν έχουμε πάει ποτέ [θα θέλατε όμως;] Θα ήθελα πολύ ναι... [έχετε πάει σε συναγωγή στο Ισραήλ;] Έχω πάει σε συναγωγές... [πως είναι εκεί οι συναγωγές;] το ίδιο όπως και εδώ δε διαφέρει σε κάτι... [...] άλλες πιο μεγάλες, άλλες πιο μικρές, άλλες πιο μοντέρνες, άλλες πιο παλιές ναι [αλλά η αρχιτεκτονική ας πούμε είναι ίδια;] Είναι ίδια... τώρα υπάρχουν κάποιες διαφορές στις συναγωγές ανάλογα με τους Εβραίους, αν είναι Ρωμανιώτες όπως είναι εδώ που το διάβασμα γίνεται απ' ακριβώς απέναντι απ' την πλευρά που είναι τα Βιβλία τα Ιερά, σε... Σεφαραδίτικες συναγωγές είναι στη μέση, ναι είναι στη μέση [και στο Βόλο έτσι είναι... είναι στη μέση το Βήμα τώρα λέμε...] το Βήμα ακριβώς! [σε Εσκεναζίτικη έχετε πάει;] Πρέπει να 'χω πάει ναι στο εξωτερικό... δεν θυμάμαι να σου πω αυτό... δεν το έχω παρατηρήσει... [...] Υπάρχουν και οι Μιζραχίμ, αυτή είναι άλλη κατηγορία Εβραίων... είναι αυτοί που έχουν έρθει από Αραβικές χώρες που εκδιώχθηκαν βεβαίως! [υπάρχουν στην Ελλάδα;] Όχι στην Ελλάδα δεν έχουμε... αν ήρθαν κανά δυο άτομα που δεν τα ξέρω... έχουν προσαρμοστεί στα ελληνικά δεδομένα. [... πείτε μου τώρα λίγο για εσάς εσείς μεγάλωσατε στη Λάρισα...] Μεγάλωσα στη Λάρισα... γεννήθηκα και μεγάλωσα στη Λάρισα [οι γονείς σας ήτανε από τη Λάρισα;] Οι γονείς μου και οι δυο από τη Λάρισα, η γιαγιά μου είχε έρθει από τη Σμύρνη [...] η γιαγιά μου της μαμάς μου αλλά κανέναν απ' τους συγγενείς πια γιατί όλοι... όταν ήμασταν πιο μικροί και υπήρχαν και οι μνήμες σ' αυτούς τους ανθρώπους δεν είχαμε εμείς μυαλό να ρωτήσουμε περισσότερα πράγματα, ξέρω ότι γεννήθηκε και μεγάλωσε στη Σμύρνη όλα τα αδέρφια... όταν ορφανέψαν και η γιαγιά μου απ' τα μεγαλύτερα αδέρφια που ήτανε ήρθαν στην Ελλάδα, τους έφερε κάποιος τους συνόδεψε μέχρι σ' ένα σημείο και μετά κάποιος άλλος απ' τη Λάρισα πήγε ξέρω 'γω στην Θράκη – Αλεξανδρούπολη δεν ξέρω δεν είμαι σίγουρη [...] για να τους πάρει. [πότε έγινε αυτό; Εννοείτε με την ανταλλαγή ή σε άλλη στιγμή;] Όχι όχι ήρθαν νωρίτερα, νωρίτερα ήρθαν... το χίλια εννιακόσια κάτι γεννήθηκε η γιαγιά μου, όχι πολύ... χίλια εννιακόσια κάτι δε... κανέναν δεν ήξερε την ηλικία της ακριβώς τότε δε γραφόντουσαν και τέτοια... [...] ναι πέθανε γύρω στα ενενήντα δύο αλλά εγώ πιστεύω ότι πρέπει να 'ταν μεγαλύτερη, όχι ότι της φαινότανε [...] ναι... ο ένας αδερφός ο μεγαλύτερος, η γιαγιά μου δεν έμαθε και ποτέ καλά ελληνικά, μιλούσε τούρκικα τότε και μιλούσε και πολύ... επειδή ήταν κι

αυτοί ισπανόφωνοι, μιλούσαν τα ισπανικά και είχε περάσει και στην οικογένεια κάποιες... γιατί και η μαμά μ_ οι γονείς μου μιλούσανε σπανιόλικά – λαδίνο τέλος πάντων αλλά σα μικρά εμείς δεν είχαμε και πολύ μυαλό να μάθουμε τη γλώσσα τέλεια... είναι κρίμα αυτό! **[ναι... υπήρχε εβραϊκό σχολείο στη Λάρισα;]** Υπήρχε εβραϊκό σχολείο στη Λάρισα ναι... στο δικό μου τον καιρό ήταν συνδιδασκαλία ήταν τριθέσιο σχολείο και γινόταν συνδιδασκαλία πρώτη με δευτέρα, τρίτη με τετάρτη, πέμπτη με έκτη... στη δικιά μου τη χρονιά ήμασταν εφτά παιδιά, τέσσερα κορίτσια - τρία αγόρια **[τα μαθήματα...]** τα μαθήματα... ήταν δημόσιο σχολείο και είναι ακόμη [...] υπάρχει ακόμη είναι μονοθέσιο τώρα είναι πολύ λίγα τα παιδιά, η κοινότητα πληρώνει έξτρα δάσκαλο για να γίνει διθέσιο. Όσο υπάρχουν παιδιά ακόμη έστω κι ένα θα υπάρχει το σχολείο μετά... και μια χρονιά να μη γίνει... μετά θα γίνει δημόσιο κανονικά και το κτίριό του! Το οποίο ανήκει στην κοινότητα αυτό! **[δηλαδή αν δεν υπάρχει κάποιο παιδί να γραφτεί θα χάσει ουσιαστικά την_]** θα χάσει ναι! Κι έτυχε μια χρονιά ήταν πολύ λίγα τα παιδιά αλλά ένας έστελνε το παιδί του μόνο αυτός και κρατήθηκε! Μετά ξαναζωντάνεψε λιγάκι και είναι τι; Δέκα – έντεκα παιδάκια δεν είναι περισσότερα [...] ναι τα μαθήματα είναι κανονικά στα ελληνικά, το κανονικό το ελληνικό πρόγραμμα και μια ώρα εβραϊκά κάθε μέρα. Απ' τα δικά μας χρόνια που δεν ήταν τότε πενθήμερο ήταν εξαήμερο τότε εμείς κάναμε πενθήμερο [...] Σάββατο δε γινόταν... κάθε Παρασκευή ο δάσκαλος των εβραϊκών ο οποίος υπάρχει ακόμη σε σύνταξη θεωρείται ο καλύτερος δάσκαλος που πέρασε απ' την Ελλάδα! Ιάκωβος Φελλούς! Ένας... ιδιαίτερα αξιόλογο άτομο, αξιοσέβαστο! **[Φαντάζομαι Εβραίος και αυτός μέλος της κοινότητας;]** Εβραίος... μέλος της κοινότητας ναι [...] Ηρθα παντρεμένη... παντρευτήκαμε και ήρθαμε! Ήμασταν αρραβωνιασμένοι, παντρευτήκαμε και ήρθαμε το 84'. [...] Υπήρχανε... τότε ήταν πολύ πιο ζωντανή η κοινότητα (της Λάρισας) σήμερα είναι διακόσια – διακόσια εβδομήντα [...] όχι δεν είναι λίγα παρόλα αυτά είναι φορές που γιατί εκείνα τα χρόνια πιο πολύ ζούσαμε λίγο πιο γκετοποιημένα... όχι γκέτο! Αλλά ζούσαμε λίγο πιο γκετοποιημένα **[συγκεντρωμένοι]** ναι... τώρα ο κόσμος έχει ανοιχτεί, τα ζευγάρια ή έχουν πάρα πολλούς φίλους χριστιανούς είναι πιο ανοιχτός ο κόσμος τα ζευγάρια γίνονται πολύ περισσότερα υπάρχουν μεικτά ζευγάρια απ' ότι εκείνη την εποχή που ήταν λίγο πιο αυστηρή η κατάσταση... είχαμε Λέσχη πηγαίναμε... κάναμε εκδηλώσεις... και τις γιορτές τις κάναμε [...] ναι σαν νεολαία μαζευόμασταν... σε κάποιες εκδηλώσεις, κάποιες γιορτές, κάποιες Απόκριες ξέρω 'γω, δικές μας Απόκριες είναι **[Το Ήρταμαν;]** Το Ήρταμαν που λένε εδώ... **[εσείς πως το λέτε;]** Ήταν το Πουρίμ! Και εδώ Πουρίμ λέγεται απλώς ήταν τα τραγούδια που τραγουδούσαν τότε

παραδοσιακά εδώ! Αυτά δεν τα έχω προλάβει βέβαια εγώ εδώ, ούτε η κόρη μου ασφαλώς έχει προλάβει τις παραδόσεις που και εδώ υπήρχανε. Εγώ για Λάρισα θα μιλήσω... έχω ακούσει ότι και εδώ υπήρχαν αυτά αλλά εγώ δεν μπορώ να μιλήσω για αυτά. [...] Ειδικά στις Απόκριες στο Πουρίμ φτιάχναν όλοι γλυκά γιατί είναι μια χαρούμενη γιορτή που υποτίθεται η βασίλισσα Εστέρ που παντρεύτηκε τον βασιλιά Αχασβερόθ, δεν θυμάμαι τώρα, και ήτανε κρυφά και κάποιος απ' τους υπουργούς του, όπως λέει η ιστορία, θέλησε να σκοτώσει τους Εβραίους και ο θεός της υποτίθεται θεός της, αυτός είπε σε 'κείνει, έκανε νηστεία εκείνη και τέτοια και έκανε τσαλεμιές στον άντρα της και έτσι έσωσε τους Εβραίους. Αυτό γιορτάζουμε βασικά στην γιορτή αυτήν, τότε κάναμε γλυκά όλοι **[τι γλυκά;]** και ένα απ' τα γλυκά το παραδοσιακό γλυκό αυτής της γιορτής ήτανε το παστέλι που λέτε εσείς, εμείς το λέγαμε «κουμπέτα» κουμπέτα και αυτό είναι σουσαμάτο με μέλι λίγη ζάχαρη για να δέσει καρύδια ζύσμα από πορτοκάλι και όλο αυτό μαζί το στρώνουμε τα λοιπά το κόβουμε **[το φτιάχνετε;]** Το φτιάχνω και εγώ το φτιάχνω και εγώ, ναι! **[Οπότε σε αυτές τις_]** Κάναν κι άλλα γλυκά και τότε συνηθίζαμε όταν ήμασταν μικρούλκα μέχρι και σχολείο δηλαδή και γυμνάσιο ακόμη, εξατάξιο τότε, συνηθίζαμε η μαμά να μας γεμίζει ένα πιάτο, μας γέμιζε δυο πιάτα που μπορούσαμε να κρατήσουμε, ένα από δω ένα από 'κει πέρα, είχαμε και τις τσεπούλες όμως για να βάζουμε το «ποριμπλίκι» το ποριμπλίκι είναι το... τα χρήματα που μας δίνανε έτσι για το ευχαριστώ ας πούμε, βάζανε διάφορα γλυκά κάνανε μελαχρινή κάνανε εκτός από τη κουμπέτα που ο καθένας άλλαζε την κουμπέτα με των άλλωνών, κάνανε μπουρεκάκια από γλυκό – καλτσονάκια δηλαδή τα λένε κάνανε μπακλαβά... κάνανε διάφορα γλυκά ο καθένας [...] Η κουμπέτα ήταν το απαραίτητο! [...] Νομίζω ότι κάνανε και εδώ ναι! [...] Και επειδή ήμασταν λίγο μαζεμένοι δεν ήμασταν πολύ απλωμένοι ας πούμε σε μια συνοικία μέναμε όλοι! Όχι δίπλα δίπλα [...] αλλά σε μια συνοικία! Και πηγαίναμε στους συγγενείς, συνήθως στους μεγαλύτερους πηγαίναμε με πιάτο – πλάτο δηλαδή, με τα γλυκά έτσι λίγο σκεπασμένο, δίνανε αυτό μας δίναν τα γλυκά τους! Άμα είχαν όμως δικό τους παιδί το δικό τους παιδί μας τα 'φερνε σε μας! Για να πάρει και το ποριμπλίκι κι αυτός – κι αυτό το παιδί ας πούμε και θυμάμαι ότι μαζευόμασταν πολλές φορές συναντιόμασταν σε κάποιους δρόμους σε κάποια σημεία και λέγαμε «εσύ πόσα μάζεψες;» ήταν ιδιαίτερα σημαντικό. Μαζεύαμε χρήματα εκείνη την εποχή! [...] Με τον αδερφό μου «Όχι εγώ θα τα πάω όχι εσύ θα τα πας» πολλές φορές η γιαγιά μου ας πούμε που τα παιδιά της ήταν μεγάλα παντρεμένα κι αυτά, πηγαίναμε και της γιαγιάς στα μεγαλύτερα αδέρφια της ξέρω 'γω κάπως έτσι ή σε κάποιους συγγενείς και τέτοια... [...] τώρα αυτό δεν νομίζω ότι γίνεται και εκεί γιατί ο κόσμος... άλλος μένει στη Νίκη άλλος μένει μέσα στη Λάρισα

άλλος μένει πιο μακριά απ' το κέντρο... που δεν μπορείς να το πας [...]είναι δύσκολο! Και φοβάσαι τα παιδιά δεν τα αφήνεις τώρα... ήτανε άλλοι καιροί τότε... πιο αγαθοί καιροί τότε... πηγαίναμε μόνοι μας δεν ήτανε τότε... τώρα κάπως... το πιάτο κι αυτά δεν... δεν γίνεται [...] δε πιστεύω ότι πολύ γίνεται ή σε κάποια σπίτια μπορεί κάποιιοι γονείς να συνοδεύουν τα παιδιά [...] και δεν το πήγαινε ο κάθε Εβραίος σε όλους τους Εβραίους στου συγγενείς και – και. [...] Και πολλές φορές κάναμε πάρτι στη Λέσχη τα παιδιά του σχολείου και οι πιο μεγάλοι αργότερα και ντυνόμασταν μασκαράδες και τέτοια και γλεντούσαμε ε τέτοια πράγματα, απλά καθημερινά. Βέβαια ήμασταν λίγο παράφωνα [...] γιατί δεν τύχαινε πάντα να πέσει η δικιά μας γιορτή το δικό μας Πουρίμ [...] οι δικές μας Απόκριες μέσα στις δικές σας Απόκριες και οπότε το να ντυθούμε μασκαράδες ήταν λίγο άσχετο [...] και αλλά εντάξει είχαμε μικρές αποστάσεις τότε δεν είχαμε έτσι... και ο κόσμος γύρω μας ήξερε έτσι λίγο ως πολύ! [...] Κοίταζε αυτοί που ζούσαν κοντά μας ζέρανε ήμασταν φίλοι, ζούσαμε καλά [...] ζούσαμε καλά. Πάντα υπάρχουν κι αυτοί που δε μας αγαπάνε ε δε μπορείς να το αλλάξεις αυτό... [...] άλλοι το δείχνουν άλλοι δε το δείχνουν **[αλλά οι περισσότεροι;]** δεν είχαμε πρόβλημα εκείνα τα χρόνια δεν είχαμε πρόβλημα! [...] Ε δεν ήταν και δύσκολα χρόνια όμως... δύσκολα χρόνια ήταν στη κατοχή! Τότε φαινόταν οι πραγματικά φίλοι και δεν θα το πω κι έτσι... θα το πω ότι κι πιο γενναίοι κιόλας, γιατί μπορεί να μας αγαπούσαν κάποιοι αλλά να φοβόντουσαν. [...] Και δεν θα είχαν άδικο από μια άποψη... χρειάζεται και μια γενναιότητα ας πούμε για να κρύψεις κάποιον, να βοηθήσεις κάποιον! **[οι γονείς σας εσάς...]** Εμένα οι γονείς μου δεν ήταν παντρεμένοι βέβαια τότε, ήταν η μαμά μου δέκα δώδεκα χρονών τότε στο πόλεμο [κοριτσάκι] και ο μπαμπάς μου είκοσι δύο, ο μπαμπάς μου είχε πάει στα χωριά του Βόλου στον Άγιο Λαυρέντιο ήταν ο μπαμπάς μου και το... η μεγαλύτερη... οι περισσότεροι από την οικογένειά του ήταν εκεί... βρήκανε δουλειές είχανε δουλειές να κάνουν, η μία ήταν μοδίστρα η άλλη ήταν κεντήτρα είχανε δουλειές να κάνουνε και ζούσανε αρκετά καλά δηλαδή βγάζαν τα προς το ζην άνετα σχεδόν. [...] Βέβαια να πληρώσουν το ενοίκιο που μένανε και λοιπά, οι γονείς μου – η μαμά μου ήτανε κρυμμένη στα χωριά της Αγιάς... σε ένα απ' τα χωριά κάποια στιγμή είπαν θα τους προδίδαν και τέτοια... αλλά κατεβήκαν κάτι αντάρτες και είπαν «Αλίμονο άμα τους δώσετε χάθηκε το χωριό σας» [...] (το αντάρτικο) Πολύ πολύ πολύ βοηθός! [...] Ναι σωθήκανε... αυτοί περάσαν όμως πείνες μεγάλες, υπήρχαν μέρες... η μαμά μου είχε ακόμα μια αδερφή τότε δύο χρονών, αλλά είχαν... πολλές φορές ήταν και μέρες που δεν είχαν να φάνε! Μέναν στο κρεβάτι γιατί δεν υπήρχαν δυνάμεις για να κουνηθούνε... και αυτή η αδερφή η συγκεκριμένη κάποιος γείτονας τους έδωσε κάτι γκόρτζια αυτά τα αχλάδια, ε έφαγε κάτι

μπορεί να 'φαγε κανά δυο της στάθηκαν στο στομάχι δεν ξέρω τι ακριβώς έπαθε και πέθανε απ' αυτό... ναι και είναι κάπου εκεί θαμμένη. [...] περάσαν πείνες αυτοί... περάσαν πείνες! Στο Ελευθεροχώρι ήταν το μεγαλύτερο διάστημα η μαμά μου 'ντάξει επιζήσανε τέλος πάντων οι περισσότεροι, σε κάποιο απ' τα χωριά που είχαν πάει είχαν πάρει και τα προικιά τους και τέτοια η γιαγιά μου απ' τα κορίτσια που είχε ξεκινήσει να κάνει γιατί είχε τέσσερις κόρες, έπρεπε λοιπόν να φροντίζει γι' αυτό το πράγμα... είχε πάρει μαζί... τα έδειξε σε κάποιες γειτόνισσες μετά τα άφησε εκεί δήθεν... όχι δήθεν τα άφησε να τους τα προστατέψουνε και τέτοια μετά όταν γυρίσαν για να τα πάρουν είπα ότι δήθεν «τα πήραν οι Γερμανοί». Δεν μπορούμε να πούμε περισσότερα... ο καθένας... το βάρος είναι στο δικό τους το λαιμό [...] Ναι... σωθήκανε γιατί η πεθερά μου ας πούμε που ήτανε Τρικαλινή είχανε πάρα πολύ φτώχεια κι από πριν! Ήταν πάρα πολύ φτωχοί, ο παππούς ο δικός μ' ήτανε μανάβης μπορούσε να... έκανε κάποια δουλειά ο άνθρωπος... ο άλλος δε θυμάμαι ακριβώς ο παππούς τι δουλειά έκανε αλλά..., ο πατέρας της πεθεράς μου, πρέπει να ήταν γύρω στα δεκαεννιά; Είκοσι; Κάτι τέτοιο... όταν τους πιάσανε... είχαν πάει σε ένα χωριό δε ξέρω σε ποιο, αλλά ότι έτοιμο σε χρήματα υπήρχανε ξοδεύτηκε! Και μετά αναγκαστήκανε γιατί δεν είχαν να πληρώσουν ούτε να φαν ούτε τίποτα γυρίσαν στο σπίτι τους... και εκεί τους πιάσανε! [...] Κι ήταν η μόνη που γύρισε απ' τα στρατόπεδα. Τώρα να σου πω για το Κιπούρ... [...] μια συνήθεια που την είχαμε εμείς παλιά, εδώ δε ξέρω τι γινότανε, αλλά το Κιπούρ μετά που τρώγαμε... που τελείωνε η νηστεία πηγαίναμε σπίτι να φάμε γρήγορα - γρήγορα και αρχίζαμε επισκέψεις η οικογένεια, ο καθένας μόνος του έτρωγε όχι όπως είναι... όπως κάνουμε τώρα εδώ είμαστε πάρα πολύ λίγοι είναι τελείως διαφορετικά, είναι καινούριο χούι αυτό... δεν συμφωνώ πολύ μ' αυτό να πω την αλήθεια. [...] Έχουμε μάθει αυτό να γιορτάζουμε στο σπίτι. Δεν είναι μια γιορτή που είναι... πως είναι η πρωτοχρονιά που θα μπορούσε να γίνει ίσως κάτι τέτοιο... [...] είναι και χαρούμενη γιορτή [...] ναι... στην αρχή δεν το δέχτηκα να σου πω την αλήθεια και δεν πηγαίναμε, πρώτη - δεύτερη χρονιά μπορεί και τρίτη δε θυμάμαι, [πόσα χρόνια έχει που συμβαίνει... με το Ντι Λακ τώρα εννοείτε έτσι; Ναι πόσα χρόνια έχει που συμβαίνει;] Ναι... εφτά; Οχτώ χρόνια; Δεν είμαι σίγουρη πολύ... Τώρα 'ντάξει... σου λέω εξακολουθώ να μη συμφωνώ μ' αρέσει αυτό να γίνεται με την οικογένεια... [δηλαδή αυτό γινότανε κυρίως στο σπίτι] ναι θεωρώ ότι είναι σπιτικά... έτσι μάθαμε. Τώρα βέβαια αυτοί που τα ξεκινήσανε δεν έχουν μεγαλύτερη οικογένεια και ίσως μέχρι τώρα να το κάναν μόνοι τους [ίσως είναι και ένας τρόπος να...] και γι' αυτούς ίσως είναι καλύτερα δε ξέρω... αλλά εμείς τότε στη Λάρισα πηγαίναμε τρώγαμε μόνοι μας στο σπίτι μας και μετά αρχίζαμε επισκέψεις πρώτα απ'

όλα στη γιαγιά... γιαγιά και παππού απ' το μπαμπά μου δεν είχα... γιατί πεθάνανε ούτε η μαμά μου σαν πεθερικά τους πρόλαβε, γιατί είχαν ήδη πεθάνει ναι και έτσι πηγαίναμε στην άλλη τη γιαγιά επίσκεψη, πηγαίναμε στο θείο το μεγαλύτερο, στα ξαδέλφια τα μεγαλύτερα... στα μεγαλύτερα απ' τους γονείς εννοώ και πάντα μας δίνανε γλυκάκια, μικρούλκα συνήθως γιατί ήμασταν φαγωμένοι... νηστεία από ολόκληρη μέρα πόσα να φας [...] πολλές φορές μας το τυλίγαν μας το δίναν και στο σπίτι να το πάρουμε μαζί μας γιατί θα σκάγαμε... [τι γλυκάκια ήταν αυτά; Από μήλο όπως είδαμε τώρα;] Ε όχι... το μήλο δεν είναι το παραδοσιακό... όχι όχι [ποιο είναι παραδοσιακό γλυκό;] στο Κιπούρ; Δεν θεωρώ ότι υπάρχει κάτι... [...] ε στο σπίτι μας δεν τρώγαμε, πολλές φορές μας δίναν ένα σοκολατάκι. Εκείνη την εποχή μη νομίζεις τα σοκολατάκια είναι όπως είναι [...] σήμερα... για ψύλλου πήδημα τότε ήταν κάτι. Ναι... ή μαργαριταρούλες κιόλας ξέρω 'γω... πολλές φορές τα βάζαμε και σε μια χαρτοπετσέτα γιατί είχαμε φάει πόσο μπορούμε... και όταν κάνεις και [νηστεία;] δέκα επισκέψεις πόσα γλυκά μπορείς να φας; [...] Αλλά βλέπαμε κόσμο, συναντιόμασταν επειδή ήμασταν κι όπως σου είπα... πιο γκετοποιημένα συναντιόμασταν και μ' άλλους «Α πας εσύ! Α εγώ πήγα σε 'κεινο! Α θα πας εσύ! Θα πας μετά! Α ήρθαν αυτοί τώρα γέμισε το φτο άντε να φύγουν οι πιο παλιοί να μπου οι καινούριοι.» καθόμασταν κανά δεκάλεπτο – τέταρτο κάπως έτσι. Ήτανε... μ' άρεσε να σου πω! [...] νομίζω ότι και τώρα αυτά πρέπει να κόπηκαν... [...] Ειδικά εδώ στα Γιάννενα που χάθηκε το πολύ μέρος της κοινότητας, δεν υπήρχε παππούς δεν υπήρχε... πολλές φορές δεν υπήρχε θείος, λίγοι ήταν που ήταν αδέρφια ας πούμε... που γυρίσαν δυο αδέρφια [...] δεν υπήρχαν συγγενείς! [...] Για κάποιους είναι καλό απ' την άποψη ότι έρχονται και πολλοί που δε μένουν στα Γιάννενα είναι ωραίο γιατί κάποιιοι απ' αυτούς δεν έχουν οικογένειες και εδώ πέρα [είναι ευκαιρία να γνωρίσουνε και κανένα; Α όχι; Για να παντρευτούνε;! Μπα δεν το βλέπω αυτό! Δε το νομίζω... αυτό... συνήθως οι μεγαλύτεροι έρχονται... δεν έρχονται πολύ νεολαία. Ξέρω 'γω μπορεί να ήρθε ο γιος της Αλέγρας που μένει στην Αθήνα αλλά ήρθε για τη μάνα του... όχι για να παντρευτεί εκεί βρίσκει περισσότερες άμα θέλει... εδώ που να βρει; Η μόνη για γάμο που είναι, είναι η κόρη μου και άλλη μια πολύ μεγαλύτερη. Δεν είναι άλλα [...] ε ναι... και η κόρη μου δεν είναι πάντα εδώ... φέτος μπορούσε και είναι και κάποιες άλλες χρονιές αλλά όχι πάντα... ανάλογα. [ώρα και ο γάμος μεταπολεμικά είναι μια δύσκολη διαδικασία, σκεφτείτε δηλαδή να θέλεις να παντρευτείς έναν Εβραίο και] σήμερα είναι δύσκολο... όπως έχουν ανοίξει οι κοινωνίες κιόλας... είναι πολύ δύσκολο, οι περισσότεροι φίλοι μας είναι χριστιανοί το πλέον πιθανό είναι να βρει κάποιιο χριστιανό... δεν μπορείς να το απαγορεύσεις σήμερα γιατί είναι πιο φυσιολογικό – πιο

φυσιολογικό; [...] Δεν μπορείς να το κλείσεις... ναι τώρα άμα έρθει, είναι καλά... κοίταξε το να πάρει κάποιον αλλόθρησκο δεν είναι ότι είναι κακό αλλά το κακό είναι δηλαδή όσο δεν υπάρχουν παιδιά είναι μια χαρά [...] σέβεται... αν είναι και σωστό το ζευγάρι σέβεσαι τον άλλο κάνεις τις γιορτές τις μεν κάνεις και τις δε κι είναι μια χαρά όλα. Όταν έρχονται παιδιά ενώ συνήθως σε έναν πολιτικό γάμο μεικτού ζευγαριού αποφασίζεται και υπογράφεται το τι θρησκεία θα πάρει το παιδί [...] τα παιδιά... αλλά συχνά μετά όταν έρχεται το παιδί συχνά όχι πάντα, θέλουν αν το διεκδικήσουν όλοι. Μπορεί να 'ναι πιο ουδέτερη η κατάσταση μέχρι το γάμο **[αλλά μετά]** αλλά μετά συχνά γίνονται προβλήματα. Ανάλογα με το πόσο καλλιεργημένοι όχι μορφωμένοι, το μορφωμένοι δε σημαίνει τίποτα, [...] ανάλογα με το πόσο καλλιεργημένο είναι ένα ζευγάρι θα τηρήσει κάποια πράγματα. [...] Η μάνα Εβραία παραμένει πάντα Εβραία! [...] Ένας ζάδερφός μου που λεγότανε Κοέν στο επίθετο στο πατέρα του αυτός ήθελε να παντρευτεί. Τότε δεν υπήρχε ο πολιτικός γάμος στην Ελλάδα, η γυναίκα του είχε πει ότι ναι να γίνω Εβραία αλλά επειδή Κοέν δεν επιτρέπεται να γίνει... ο Κοέν δεν επιτρέπεται να πάρει ούτε μεταχειρισμένη ούτε αλλόθρησκη γυναίκα! Αλλόθρησκη [...] ξέρουμε τι θα πει... μεταχειρισμένη θα πει χήρα, ζωντοχήρα. Είναι το ιερότερο επίθετο! Κουφό βέβαια για μένα... αλλά εντάξει εγώ δεν είμαι τόσο βαθιά θρησκευόμενη μ' αρέσουν οι παραδόσεις κ.λπ. και δε συμφωνώ μ' αυτό αλλά τι να πω. **[είναι λίγο σκληρό]** Είναι πολύ... αυτός λοιπόν επειδή του είπαν «Επειδή είσαι Κοέν δεν μπορείς να τη κάνεις Εβραία» μπορούσαν να παν στη Βουλγαρία τότε,, τότε τους κάνανε... μπορούσαν δηλαδή να την κάνουν Εβραία και να παντρευτεί παρόλο που ήταν αλλόθρησκη κατά τα άλλα... αυτοί διαφωνήσανε και είπαν «όχι τι θα πάμε στη Βουλγαρία για παντρευτούμε» κάτι τέτοιο και αποφασίσανε να γίνει αυτός χριστιανός. Βαφτίστηκε, έγινε χριστιανός... όταν πέθαναν οι δικοί του δεν μπόρεσε να κάνει τίποτε απ' τα τελετουργικά που θα έκανε ένας γιος **[Κοέν;!]** όχι ένας γιος Εβραίος, ούτε να πει αυτό που λέμε «Τρισάγιο να ρίξει» ας το πούμε στα ελληνικά, να ρίξει για τους γονείς του... αποφάσισε να ξαναγίνει Εβραίος μπορούσε χωρίς ιδιαίτερη διαδικασία.[...] Δηλαδή γεννήθηκε Εβραίος άντρας μπορούσε να ξαναγίνει χωρίς διαδικασίες, νομίζω. Κι αυτή τη στιγμή είναι ξανά Εβραίος **.[και τον αποδέχεται η κοινότητα κανονικά;!]** Ναι ναι! Η γυναίκα του βέβαια και η κόρη του είναι χριστιανές... [...Εάν είναι Λεβί;] Είναι το δεύτερο σε ιερότητα επίθετο, όπως ξέρεις, αλλά δε γνωρίζω να έχει τέτοιες δυσκολίες... [... Όταν παντρεύεται ένας Κοέν υπάρχει διαφορετική τελετή – προσευχή;] Όχι... δεν νομίζω... **[το λέω επειδή και στο Κιπούρ όταν υπάρχει ένας Κοέν γίνεται μια διαφορετική τελετή]** Ο Κοέν είναι το πρώτο επίθετο που φωνάζουν να διαβάσει στο Ιερό Βιβλίο όταν το ανοίγουν, όπως είδες, και μετά το Λεβί. Τώρα

νομίζω έναν Κοέν φωνάζουν όχι περισσότερους, τώρα τελευταία το έμαθα γιατί δεν τα πρόσεχα πρώτα...δεν τα πρόσεχα δεν... [...] όταν μεγαλώνουμε μετά είναι λίγο αργά συνήθως αλλά τέλος πάντων... [δεν πειράζει ποτέ δεν είναι αργά, όχι μη το λέτε] μαθαίνουμε έστω και τώρα [ναι... γιατί;! Ποτέ δεν σταματάει η μάθηση] Πάντα όσο ζούμε μαθαίνουμε γενικώς και στη ζωή... Αυτό ένα μέρος της τελετουργίας του Κιπούρ έχει ένα κομμάτι που διαβάζουμε και το διαβάζει Κοέν και απαντάει οποιοδήποτε επίθετο. Αυτό το διαβάζει – το τραγουδάει συνήθως τώρα αυτός που έκανε ο συγκεκριμένος φέτος, δεν θα πω ότι ήξερε και πολλά, αλλά απ' το τίποτα καλό ήταν κι αυτό. Θεωρώ ότι... μ' αρέσει πάρα πολύ αυτό το κομμάτι ιδιαίτερα στη Λάρισα που πάντα γινότανε, πάντα είχαμε Κοέν και εδώ πέρα είχαμε αυτόν που έψελνε πρώτα στη συναγωγή, δεν τον πρόλαβες εσύ, [ναι δεν τον πρόλαβα...] και δεν θα τον προλάβεις, ναι μεν ζει ο άνθρωπος να 'ναι καλά αλλά ούτε απ' το κρεβάτι δεν μπορεί να κατεβεί... οπότε δεν θα τον δεις αυτόν! Είχε πολύ ωραία φωνή, έψελνε πολύ ωραία [μου έχουν μιλήσει όλοι γι' αυτόν τον κύριο] ναι... δύσκολο άτομο αλλά καλός άνθρωπος, σωστός σε πολλά πράγματα ε όπως όλοι μας είχε κι αυτός τις ιδιοτροπίες του. [στη Λάρισα γινόταν με διαφορετικό τρόπο (η Κοανίφ) ή όπως εδώ;] Όπως εδώ... μόνο που αυτό που άκουσες δεν είναι το ολόκληρο. Δηλαδή θα έπρεπε ο Κοέν να λέει το κομμάτι αυτό τραγουδιστά, αυτός πιο πολύ το έσερνε λιγάκι [ναι... αλλά τα λόγια τα είπε ουσιαστικά;!] ναι ναι. [τα λόγια τι λένε;] Δεν ξέρω να σου απαντήσω πρέπει να πάρουμε το βιβλίο και να δούμε τη μετάφραση. [υπάρχει άλλη τελετή όπως στο Κιπούρ που ο Κοέν να κάνει κάποια διαφορετική;] Νομίζω πως όχι... νομίζω... [αν υπάρχει κάποιος Κοέν αλλά δεν είναι ραβίνος... έχει κάποια τιμητική θέση παρόλα αυτά στην κοινότητα σήμερα; Παλιότερα προφανώς είχε γιατί είναι ένας] Παλιότερα πρέπει να είχε ναι... σήμερα δεν νομίζω, τώρα στη Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα δεν ξέρω να σου απαντήσω εδώ ούτως ή άλλως πέντε άνθρωποι είμαστε ο Κοέν έτυχε να είναι αυτός που ξέρει να ψέλνει αλλά τίποτα περισσότερο [...] όχι δεν έψελνε επειδή ήταν Κοέν έψελνε γιατί ήξερε να ψέλνει [έψελνε γιατί ήξερε όχι επειδή ήταν υποχρεωμένος ο άνθρωπος να_] όχι καθόλου και αυτός άρχισε πολύ αργά να ψέλνει... [α σε μεγάλη ηλικία;] Σε μεγάλη ηλικία ναι... είχε ήδη πεθάνει το παιδί του τριάντα έξι χρονών, η κόρη του ήταν ήδη στο Ισραήλ ούτως ή άλλως και μετά που πέθανε το παιδί του, ο πατέρας της Αλέγρα της Μάτσα αυτός έψελνε εδώ, λίγο τον πρόλαβα κι αυτόν... και μετά άρχισε να ψένει αυτός, η νύφη του πήγε στη Λάρισα γιατί ήταν Λαρισαία και εκεί μεγάλωσε το παιδί της... αφού πέθανε ο άντρας της δεν κάθισε εδώ πέρα. Αυτός πήγαινε συχνά εκεί (ο κ. Κοέν) και με τον κύριο Σαμπεθάι έκαναν... και επειδή είχε και

ωραία φωνή πολλές φορές του δίναν να ψέλνει κομμάτια [...] τον τιμούσανε κι έτσι έμαθε σιγά σιγά περισσότερα πράγματα και... όχι σιγά σιγά και πολύ σύντομα θα έλεγα κιόλας και έκανε ολόκληρη λειτουργία. Για να γίνει μια λειτουργία σε μας δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει ραβίνος [...] να 'ναι κάποιος ραβινίζον που τον λέμε πολλές φορές, που [που να ξέρει...] να ξέρει να ψέλνει. Έχω ακούσει αλλά δεν είμαι πάλι σίγουρη... ότι για γάμο ή μακριά από εδώ, για κηδείες πρέπει να 'ναι... να 'ναι χρισμένος ραβίνος αλλά δε το νομίζω κι αυτό. Δε το νομίζω να ισχύει αυτό σήμερα τουλάχιστο. [...] Απαραίτητα βέβαια για να γίνει μια πλήρη λειτουργία να είναι δέκα άντρες άνω των δεκατριών! Να 'χουν κάνει ενηλικίωση! [... πως γίνεται ένας αρραβώνας; Δηλαδή αυτό που έχουμε συνηθίσει ας πούμε πηγαίνει ο γαμπρός] Όπως και σε 'σας ναι... όπως και σε 'σας γιατί με τα τόσα χρόνια... με τα τόσες αιώνες που 'μαστε στην Ελλάδα έχουμε μια σύνδεση πια στα... όχι τελετουργικά... στις παραδόσεις, σ' αυτές τις παραδόσεις ναι... όπως και σε 'σας δεν νομίζω ότι υπάρχει κάτι ιδιαίτερο. [δεν υπάρχει δηλαδή... μπορεί να γίνει και χωρίς την παρουσία κάποιου ραβίνου] Δεν είναι απαραίτητο... παλιότερα θυμάμαι σα μικρή που ήμουνα... στον αρραβώνα που αλλάζαν βέρες και τέτοια φωνάζαν και το ραβίνο έλεγε μια προσευχή [...] Σε μένα δεν έγινε απολύτως τίποτα! Μόνοι μας αλλάξαμε και δεν είπαμε τίποτα, η πεθερά μου ήθελε έκανε ένα τραπέζι στους συγγενείς της και τέλειωσε αυτό ήταν όλο. Η μαμά μου μπορεί να 'κανε στη Λάρισα χωρίς εμάς και αυτό ήταν όλο... [...] δεν είναι κάτι... [ο γάμος όμως είναι το... ναι, τώρα αναγκαστικά θα σας πάω και στην άλλη τη πλευρά... όταν κάποιος πεθαίνει τι γίνεται σ' αυτή την περίπτωση; Υπάρχουν ειδικά γραφεία τελετών ας πούμε για Εβραίους;] Όχι... όχι αλίμονο δεν ζούσε κανένας από 'μας δεν θα μπορούσε [μπορεί να ήταν κάποιο που να έκανε και για το_] Όχι όχι σ' όποιον θέλεις πηγαίνεις... σ' όποιον θέλεις πηγαίνεις, απλά στις δικές μας κηδείες μπαίνει στο φέρετρο, νομίζω και στο Ισραήλ πρέπει να υπάρχει αυτό, μπαίνει στο φέρετρο... εδωπέρα πετιέται το φέρετρο μετά αυτό [...] δεν τον θάβουν ποτέ με φέρετρο, μπαίνει στο φέρετρο ήδη τον πλένουνε. [μισό λεπτό... να το πάρουμε από την αρχή. Πεθαίνει κάποιος... πεθαίνει στην πλατεία, ειδοποιούν τους συγγενείς τι γίνεται;] Άμα πεθάνει στο δρόμο θα τον πάνε για νεκροψία όπως και σε 'σας τίποτα το φτο, [...] γίνονται οι ετοιμασίες για την κηδεία στο δικό μας νεκροταφείο. Στα νεκροταφεία υπάρχουνε και νεκροπλυντήρια. [...] Είναι κάτι σαν σκάφη μεγάλη που χωράει ολόκληρος ζαπλωμένος ο νεκρός τον πλένουμε με νερό τρεχούμενο σαπούνη σφουγγάρι και τέτοια, παντού... γυμνό εννοείται... δεν τον αλείφουμε με πανιά και ζύδι και οινόπνευμα όπως κάνετε εσείς και δεν του ντύνουμε! Δεν τους ντύνουμε... τους σκεπάζουμε με ένα σεντόνι και σταυρώνουμε τα χέρια [...]

κάπου τον δένουν στο κεφάλι και στα πόδια το πανί αυτό και μετά βάζουν κι ακόμη ένα... δύο είναι τα σεντόνια... και μετά ρίχνουν ένα μαξιλάρι κάτω στο χώμα εκεί που έχουν σκάψει για να ταφεί και από πάνω βάζουν τον νεκρό. Ε κάτι τραβέρσες ξέρω 'γω από κρεβάτι που είναι [σαν ξυλάκια δηλαδή;] ναι... πάνω απ' το νεκρό ναι... και μετά ρίχνουν το χώμα. Γαρύφαλλα, κανένα [α και μύρα] όπως ξέρω για 'δω, γιατί για δω ξέρω περισσότερα απ' ότι για άλλες πόλεις, γιατί εδώ είμαι πιο μεγάλη και συμμετέχω περισσότερο. Τώρα πια είναι μερικά χρόνια, γύρω στα δέκα χρόνια που πλένω κιόλας. [...] Βέβαια οι γυναίκες στις γυναίκες και οι άντρες στους άντρες! [...] Ε ναι υπάρχει ένας σεβασμός. [...] Δύο πρέπει να 'ναι απαραίτητα! Για μη μας πέσει κιόλας... πρέπει να τον γυρίσουμε τον νεκρό να τον πλύνουμε και από πίσω ε τουλάχιστον πρέπει να 'μαστε δύο. [...] Τώρα εδώ είμαστε εγώ... τώρα ξεκίνησε και η... κάποτε ήταν η Μαίρη Μεγίρ τώρα είναι μεγάλη όμως αυτή η γυναίκα... [...] τώρα αυτή είναι μεγάλη δε μπορεί... [εδώ στα Γιάννενα;] εδώ στα Γιάννενα, είναι Βολιώτισσα παντρεμένη εδώ στα Γιάννενα, χήρα τα τελευταία χρόνια [...] Τώρα είμαστε η Αλέγγρα και εγώ... η Αλέγγρα η Μάτσα και εγώ! [...] Αυτοί (που είναι υπεύθυνοι για τους άνδρες) βοηθάνε και στις γυναίκες για την ταφή! Στη ταφή... μόνο στο πλύσιμο ανακατωνόμαστε γυναίκες όταν είναι γυναίκα. Στη ταφή όμως είναι οι ίδιοι άντρες και από 'κει συμπεραίνω ότι αυτοί πρέπει να πλένουν τους άντρες. [... και υπάρχει κάτι που λέτε; Κάποια προσευχή;] Την ώρα που πλένουμε όχι! Δε λέμε τίποτα αλλά όταν ήδη τη γυναίκα την έχουμε τυλίξει με το σεντόνι το πρώτο και δε φαίνεται πια... φωνάζουμε το ραβίνο μέσα ότι έχουμε τελειώσει και παρουσία του σταυρώνουμε τα χέρια, τους δένουμε και λέει μια προσευχή εκεί και μετά συνεχίζει μέσα. Τον βάζουμε στην κάσα, πολλές φορές μας βοηθάν γιατί εμείς ίσως δεν μπορούμε να τους σηκώσουμε [...] ναι... αλλά πια δεν έχει ανάγκη γιατί είναι τυλιγμένη με τα δυο σεντόνια δεν έχει ανάγκη [το δεύτερο σεντόνι για πιο λόγο μπαίνει;] Δεν ξέρω να σου απαντήσω... [ενώ απ' το πρώτο σεντόνι... δεν φαίνεται το δέρμα...] ναι για μη φαίνεται... δεν ξέρω να σου απαντήσω γιατί, έτσι το βρήκα έτσι 'κάνω. Η μαμά μου ξέρω ότι είναι απ' αυτούς που πλένουν στη Λάρισα και μια ξαδέρφη της και άλλα άτομα εκεί είναι μεγαλύτερη κοινότητα πιο πολλά άτομα υπάρχουν. [ναι σωστό... ωραία αφού τον πλύνετε έρθει ο ραβίνος πεις τις προσευχές] μπαίνουμε στο δωματιάκι δίπλα που υπάρχει ένα σημείο που το ακουμπάμε, κερύ από πάνω και από κάτω αναμμένο, διαβάξει ο ραβίνος μοιράζουν και κεράκια τ' ανάβει όλος ο κόσμος όταν δίνει το έναυσμα ο ραβίνος ή ο ραβίνος ή ο ραβινίζον τέλος πάντων ε και μετά τον πάνε για ταφή τον νεκρό. [...τα κεράκια αυτά τα αφήνετε να καίνε ή τα σβήνετε;] Όχι όχι τα σβήνουμε! Πριν τον βγάλουν τα σβήνουμε ναι... [αυτό με τα δυο κεριά

συμβολίζει συμβαίνει και Παρασκευή έχω διαβάσει στο σπίτι] Αυτό είναι άλλο πράγμα [α δεν παίζει] καμία σχέση! [δηλαδή δεν είναι για τον ίδιο λόγο] Δεν νομίζω ότι είναι για τον ίδιο λόγο... επειδή δε ξέρω το λόγο του νεκρού γι' αυτό λέω δε νομίζω. [Στο σπίτι ξέρετε;] Στο σπίτι ναι... είναι κάθε Παρασκευή πριν τη δύση του ηλίου ανάβουμε τα δυο κεράκια για την υγεία της οικογένειας... για τα παιδιά της οικογένειας συνήθως. Αλλά είναι δύο δηλαδή και ένα να έχεις πολλοί ανάβουν και τρία ίσως άμα έχουν τρία παιδιά [...] έτσι έχω ακούσει... εγώ δεν είναι κάτι που το κάνω, δεν έμαθα απ' τους δικούς μου να το κάνουμε και δεν το κάνω... [...] πήγα να το κάνω μερικές φορές αλλά δε ταίριαζε η ώρα να 'ναι και ο σύζυγος στο σπίτι... αν και η γυναίκα είναι κάτι που το κάνει λέγοντας μια προσευχή. [α τι προσευχή λέει;] τώρα μου βάζεις δύσκολα [...όταν ανάβει αυτά τα κεράκια πρέπει να είναι όλη η οικογένεια στο σπίτι;] Όχι συνήθως είναι της μάνας αυτό. Αλλά υποτίθεται ότι... και τα παλιά τα χρόνια και στο Ισραήλ, ότι σταματάει η δουλειά Παρασκευή απόγευμα δεν δουλεύουμε [...] Αλλά είναι δουλειά της μάνας αυτά [...] πριν τη δύση του ηλίου μετά τη δύση υποτίθεται δεν ανάβουμε φώτα [...] ότι φώτα είναι να ανοιχτούν ανάβονται τότε και μένουν μέχρι την επόμενη το βράδυ... μετά τη δύση του ηλίου να σβήσεις φως! [αυτό μόνο για το Σάββατο όμως;] Μόνο για το Σάββατο.[...] Κάθε γιορτή σε μας ξεκινάει απ' τη προηγούμενη μέρα... κάθε γιορτή – κάθε γιορτή. Και το Κιπούρ ξεκίνησε έτσι και το Πάσχα έτσι κι η Πρωτοχρονιά, όλες οι γιορτές. Όπως λένε και σε 'σας «και εγένετο εσπέρα» έτσι δηλαδή οι πιο θρησκευόμενοι το ξέρουν αυτό ότι πρέπει και σε σας η Κυριακή από το Σάββατο το βράδυ πιάνει πριν τη δύση του ηλίου... [το ίδιο πράγμα ουσιαστικά] Υποτίθεται δεν κάνει να ράψουμε, να μαγειρέψουμε, οι θρήσκοι έχουν ένα... μια τάβλα η οποία μένει ανοιχτή σιγά σιγά και ζεσταίνει το φαγητό ή τα τρώνε κρύα κάποιοι άλλοι δεν ξέρω τι κάνουν ας πούμε, εγώ δε κρατάω τέτοια πράγματα! Δεν κράτησα τέτοια πράγματα [...] Γι' αυτό είναι και τα πάντα κλειστά και στο Ισραήλ [...] τα πάντα μέχρι και οι συγκοινωνίες! Οι δημόσιες συγκοινωνίες τώρα τα ταξί λειτουργούν [...] Αλλά ακόμη και τα ταξί στο Ισραήλ και τα ιδιωτικά αυτοκίνητα είναι περιοχές θρήσκων που δεν μπορούν να μπουν! [...] Ξέρω ότι εδώ το κάνουμε σε όλους σε γυναίκες και σε άντρες... στην Αθήνα – Θεσσαλονίκη όμως μόνο στα σημαίνοντα πρόσωπα, περνάνε ο ραβίνος ή ραβινίζον μαζί με άντρες – δέκα άντρες γύρω περνάνε γύρω γύρω από το φέρετρο επτά φορές. Το επτά είναι ιερό νούμερο! Αλλά εδώ το κάνουν σ' όλους... ίσως γιατί είμαστε πολύ λίγοι και θεωρούμαστε σημαντικοί όλοι. [...] Αλλά εκεί το κάνουν σε σημαντικά πρόσωπα. [...] Και μόνο σε άντρες στην Αθήνα και εδώ μόνο σε άντρες νομίζω... μόνο σε άντρες το κάνουν. Ενώ η γυναίκα είναι πιο σημαντική

[...] λέμε ας πούμε η γυναίκα... «είναι γιός ΤΗΣ» δε λέμε «ο πατέρας ΤΟΥ» παρόλα αυτά εδώ είναι ο άντρας ο σημαντικός [...] ενώ είμαστε πίσω στα υπόλοιπα οι γυναίκες [πως το εξηγείτε αυτό; Γιατί ενώ βλέπω ότι ακόμη και στη συναγωγή όταν φωνάζανε κάποιους κυρίους για ένα μικρό μνημόσυνο απ' ότι κατάλαβα ήταν αυτό, ουσιαστικά λέγανε το όνομα της μητέρας] πάντα! [ο «χ» της τάδε» ας πούμε και μετά «του»] ναι ναι έτσι! [ενώ έχει πολύ σημαντική θέση η γυναίκα] Ναι ναι ετσι, πρώτα διαβάζουν ας πούμε τα ονόματα των αντρών και μετά των γυναικών.⁶ [... Αλλά... όταν ρίχνουνε το χώμα από πάνω βάζουνε μαρμάρινες πλάκες από πάνω το είδα κιόλας πήγα στο νεκροταφείο ότι υπάρχουνε κανονικά_] στο μήνα συνήθως τα φτιάχνουνε... δεν έχουμε τα σαράντα έχουμε μήνα εμείς! [ναι αλλά τι μήνας; Πολιτικός ή θρησκευτικός; Γιατί ο κάθε μήνας σας έχει διαφορετικές] Μήνας δικός μας! Θρησκευτικός!

Συνομιλήτρια: κα. Βενουζίου Κλαίρη, γεννήθηκε το 1967 στην Καρδίτσα, έχει δύο αδερφές και σε ηλικία 12 ετών μετακομίσανε οικογενειακώς στην Θεσσαλονίκη. Είναι παντρεμένη με θρησκευτικό γάμο και έχει τρία παιδιά, την Τζένη, τον Σάμπη και την Σάρα. Από το 2002 ζουν στα Ιωάννινα και η ίδια εργάζεται ως φιλόλογος σε γυμνάσιο της πόλης. Γνωριστήκαμε το ακαδημαϊκό έτος 2015 – 2016 στο πλαίσιο της πρώτης εθνογραφικής μου έρευνας πεδίου με θέμα την Ισραηλιτική κοινότητα των Ιωαννίνων και με σύστησε ο συνομιλητής μου κ. Καλέφ – Εζρά Τζον.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση έγινε στην καφετέρια Paris Café, ηχογραφήθηκε με τη συγκατάθεσή της και η συνάντηση διήρκεσε τρεισήμισι ώρες 5/11/2016

[...] Κατάγομαι... κοίτα η πατρική μου οικογένεια κατάγεται απ' την Καρδίτσα. Ο πατέρας μου γεννήθηκε στην Καρδίτσα και μεγάλωσε, η μητέρα μου καταγόταν από τη Λάρισα και παντρεύτηκε στην Καρδίτσα και τα πρώτα μου δώδεκα χρόνια τα έζησα στη Καρδίτσα. Κατάγομαι από μια οικογένεια παραδοσιακή, όπου οι Νόμοι του Εβραϊσμού ήτανε... αρκετά αυστηροί, με ποια έννοια;! Ακολουθούσανε την παράδοση... και οι δύο οικογένειες του πατέρα μου και της μητέρας μου ακολουθούσανε τους Νόμους του Κασρούτ, δηλαδή της διαιτολογίας, τους διαιτητικούς νόμους, η αλήθεια είναι όμως ότι

⁶ Εννοεί ότι πρώτα γίνεται μνημόσυνο για τους άντρες και μετά για τις γυναίκες.

δεν ήξεραν... ειδικά ας πούμε η οικογένεια του πατέρα μου τα ακολουθούσε χωρίς να ξέρει. Σε αντίθεση με την οικογένεια της μαμάς μου, όπου και η ίδια η μητέρα μου εμβάθυνε περισσότερο στους κανόνες και στην ουσία του πράγματος! **[Πιστεύετε ότι αυτό είναι ένα γενικό μοτίβο στις γυναίκες; Δηλαδή μιας και είναι κι αυτή κιόλας που θα... μαγειρέψει... που θα... θα επιληφθεί ας πούμε και της κατήχησης των παιδιών]** Κοίτα, στον εβραϊσμό... η... τα παιδιά παίρνουν τη θρησκεία της μητέρας.[...]Που σημαίνει δηλαδή, ότι η μητέρα είναι επιφορτισμένη όντως με το ρόλο της διαπαιδαγώγησης των παιδιών και της εισαγωγής των παιδιών στον εβραϊσμό. Καθώς ζούμε στην Διασπορά, καθώς δεν υπάρχουνε άλλα μέσα, ειδικά στις μικρές πόλεις δεν υπάρχουν ούτε εβραϊκά σχολεία ούτε κοινότητες οργανωμένες, η μητέρα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Έτσι λοιπόν η μητέρα μου, και από προσωπικό ενδιαφέρον και εφόσον ο αδερφός της είναι ραβίνος στο εξωτερικό, άρχισε να εμβαθύνει περισσότερο... και με τα χρόνια άρχισε να γίνεται ακόμα πιο θρησκευόμενη. Όταν μεγάλωσα εγώ θυμάμαι ότι ακολουθούσαμε όλους τους κανόνες του Κασρούτ, δηλαδή δεν τρώγαμε χοιρινό, δεν ανακατεύαμε το τυρί και το κρέας αλλά παρόλα αυτά δεν τρώγαμε κρέας Κασσέρ γιατί δεν υπήρχε στην Καρδίτσα.[...] Απ' την άλλη συναγωγή δεν υπήρχε στην Καρδίτσα, υπήρχε στα Τρίκαλα, οπότε όλες τις μεγάλες γιορτές πηγαίναμε στα Τρίκαλα για να ακολουθήσουμε την... τις λειτουργίες.[...] Όσο θυμάμαι τα παιδικά μου χρόνια ήταν πολύ επηρεασμένα από τις παραδόσεις, δηλαδή ας πούμε Παρασκευή βράδυ παραμονή του Σσαμπάτ, η μητέρα μου πάντα μαγείρευε για το Σσαμπάτ, ποτέ δεν υπήρχε περίπτωση να κάνει φαγητό τη μέρα του Σαββάτου... πάντα υπήρχε σαν... Παρασκευή βράδυ τα γνωστά μπουρεκάκια με τα αυγά Χ(Κ)αμινάδος και το Σάββατο, το φαγητό του Σσαμπάτ το οποίο ήτανε φτιαγμένο από την προηγούμενη. [...] Ένα φαγητό λίγο πιο φροντισμένο, πάντα κρέας, ας πούμε. Ας πούμε στα Τρίκαλα θυμάμαι το Κιπούρ όπου βγαίναμε, ήτανε το κλασικό μετά τη συναγωγή πηγαίναμε επισκέψεις σε όλα τα συγγενικά σπίτια, το Κιπούρ, τη Νηστεία δηλαδή κόβαμε με ένα γλυκό και το συνήθειο εκεί ήτανε μπακλαβάς! [...] Ο Μπακλαβάς... θυμάμαι τρώγαμε το αμυγδαλάκι του μπακλαβά γιατί ήτανε πλέον πάρα πολύ βαρύ για να το φας όλο και μετά ήτανε η κλασική η κοτόσουπα και το κοτόπουλο... ναι, με μπάμιες! Αυτό ήτανε το παραδοσιακό.[...] Στα δώδεκα μου χρόνια μετακομίσαμε στη Θεσσαλονίκη όπου εκεί υπήρχανε τα αδέρφια του πατέρα μου, όπου ο αδερφός του είχε μια μεγάλη εταιρία με έτοιμο (...;) συσκευασμένο (...;) και αρχίσαμε να ζούμε στη Θεσσαλονίκη. Στην Καρδίτσα, στα χρόνια που έζησα εγώ είχε δυο – τρεις – τέσσερις οικογένειες, όλοι συγγενείς μεταξύ τους και καθόλου παιδιά, μικρά παιδιά σαν και εμένα εννοώ. Όταν πήγαμε λοιπόν στην Θεσσαλονίκη, εγώ μόλις είχα τελειώσει το δημοτικό,

αλλά η αδερφή μου η μικρή που ήταν πιο μικρή, πήγε στο εβραϊκό σχολείο. [...] Αυτό ήταν πολύ καλό. Πήγαμε σε μια κοινότητα η οποία τότε αριθμούσε γύρω στα 1000 άτομα, και είχαν οργανωμένες δομές. Ας πούμε... υπήρχε συναγωγή, υπήρχε εβραϊκό σχολείο, υπήρχε η μέριμνα, υπήρχε και η λέσχη όπου μαζευόντουσαν οι νέοι όλων των ηλικιών και υπήρχε και η μέριμνα της κατασκήνωσης. Η κατασκήνωση λοιπόν, διεξάγεται..., διενεργείται από... ακόμη και σήμερα, απ' την εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης, σε ένα συγκεκριμένο μέρος, στην Πλάκα Λιτοχώρου, και πάντα θυμάμαι μαζεύει παιδιά απ' όλη την Ελλάδα. [...] Όπου στην κατασκήνωση εκτός από τις δραστηριότητες κι όλα αυτά, πάντα υπάρχει και ένα εβραϊκό πρόγραμμα, το οποίο διαφέρει σε αυτή την κατασκήνωση έναντι των άλλων... λόγω το ότι συγκεντρώνει τα εβραϊόπουλα της Ελλάδος. Αυτό μας έκανε να ενταχτούμε σε μια μεγαλύτερη κοινότητα και να έχουμε παρέες περισσότερο με Εβραίους. **[Ο λόγος που μετακομίσατε ήταν λόγω της κοινότητας; Δηλαδή θα θέλατε_]** Ο λόγος που μετακομίσαμε ήταν ο εξής...Εμείς είμαστε τρία κορίτσια, η μεγάλη μου η αδερφή ήταν τότε δεκαπέντε χρονών και σε λίγο θα πήγαινε στο πανεπιστήμιο. Οπότε οι γονείς μου και για επαγγελματικούς λόγους αλλά κυρίως για την αποκατάσταση των παιδιών αποφάσισε να πάει σε μια περιοχή που είχε μεγαλύτερη εβραϊκή κοινότητα. Γιατί για τους δικούς μου ήτανε πάρα πολύ σημαντικό οι γάμοι με Εβραίους. **[Λογικό κιόλας αν το σκεφτούμε, δηλαδή σε μια μικρή κοινότητα είναι περιορισμένος και ο αριθμός των_]** Ένα είναι αυτό και ένα δεύτερο, ήταν κι άλλες εποχές όπου ας πούμε η αφομοίωση ήτανε το... ο μεγάλος κίνδυνος, τώρα που ζούμε και έχουν ανοίξει τα σύνορα και σχεδόν σε όλες τις χώρες υπάρχουνε πολυπολιτισμικές κοινωνίες, το να μην αφομοιωθεί το...**[το να παραμείνεις;!]**το να παραμείνεις Εβραίος είναι μεν σημαντικό αλλά μέσα στα πλαίσια... τώρα είναι πιο ανεκτό το να κάνεις ένα μεικτό γάμο. Δηλαδή είναι πιο...αποδ_ πως το λένε;! Παραδεκτό! Εμείς πηγαίναμε στη Θεσσαλονίκη, οι πρώτες εντυπώσεις που έχω είναι ότι κανένα άλλο παιδί στην ηλικία μου δεν ακολουθούσε τους ίδιους κανόνες με 'μας.**[Αλήθεια μου λέτε;!]** Ναι! Δηλαδή ας πούμε ήμασταν τα μοναδικά παιδιά που κρατούσαν το Κασσρούτ, τα μοναδικά παιδιά που ακολουθούσαν τις εβραϊκές γιορτές, στο βαθμό δηλαδή που... **[που μπορούσατε]** που το κάναμε ναι προφανώς. Για να σου πω ένα παράδειγμα, ότι εμείς στο Κιπούρ ποτέ στα χρόνια που θυμάμαι, ποτέ δεν πηγαίναμε σχολείο, το οποίο προσπαθώ ακόμα και σήμερα στα δικά μου τα παιδιά να το επιβάλλω. Το έχω καταφέρει μέχρι τώρα. Αλλά θεωρώ ότι πολλά παιδιά της ηλικίας μου και ακολουθούσανε τις δραστηριότητες και έτρωγαν κανονικά... και τέλος πάντων δεν δίναν την ίδια βαρύτητα που δίναμε εμείς.[...] Όταν σε μια μεγαλύτερη κοινότητα... και ζώντας πολύ... ακολουθώντας το τυπικό του

Εβραϊσμού, δεν το θεωρούσαν προτεραιότητα τους. Εγώ θυμάμαι ας πούμε ότι..., έχουμε μια φίλη στη Θεσσαλονίκη που μου έλεγε ότι «εγώ το Κιπούρ... είναι μέρα περισυλλογής, νηστείας και προσευχής, δεν πήγαινα ποτέ στη συναγωγή και ήμουν πάντα στο σπίτι μου και έπλεκα.» πράγμα που δεν επιτρέπεται. Κι όμως, γι' αυτήνα το πλέξιμο σήμαινε περισυλλογή και γι' αυτό γι' αυτήν το πλέξιμο φαινόταν παραδεκτό για μένα φαινόταν εξωπραγματικό, πως είναι δυνατό να μην πας στη συναγωγή να μην κρατάς τη νηστεία και πως να μην... [και να πλέκεις κιόλας που υποτίθεται ότι είναι και εργασία] να απαγορευμένο. Ωστόσο υπήρχανε άλλες πρακτικές, να δηλαδή εγώ έζησα στη Θεσσαλονίκη παιδιά τα οποία και δεν δίναν την ίδια βαρύτητα στον εβραϊσμό και ίσως επειδή ήτανε απόγονοι παιδιών... οικογενειών που χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα... είχανε αμφισβητήσει την σημασία της θρησκείας. [...] Και κοίταξε... όσοι γύρισαν απ' τα στρατόπεδα ένα πολύ μεγάλο ποσοστό... έγιναν άθρησκοι μετά. Γι' αυτό το λόγο: γιατί πως είναι δυνατόν ο Θεός να επέτρεψε να γίνει στον περιούσιο λαό του να γίνει αυτό το πράγμα;! Γι' αυτό..., έτσι το ερμηνεύω εγώ μπορεί να κάνω και λάθος... ότι της Θεσσαλονίκης επειδή ήταν απόγονοι τέτοιων οικογενειών οι περισσότεροι απ' αυτούς θεώρησαν ότι είναι κάτι που μας καθορίζει μεν αλλά δεν είναι κάτι να το αποδείξουμε μέσω του τυπικού.[...] Τα χρόνια λοιπόν που έζησα στη Θεσσαλονίκη, εγώ έζησα από δώδεκά μου μέχρι τα τριάντα ας το πούμε ήτανε μια έτσι καλή περίοδος της ζωής μου. Παρόλα αυτά πάντα ξεχώριζα από τους συνομηλίκους μου στο θέμα του Εβραϊσμού. Καθώς πήγαμε στη Θεσσαλονίκη και η μαμά μου είχε πλέον τη δυνατότητα να εντυφώσει περισσότερο στη θρησκεία γιατί είχε έρθει και ένας φωτισμένος ραβίνος εκείνη την εποχή ο οποίος οργάνωσε την κοινότητα, μέχρι τότε δεν υπήρχανε... υπήρχε ένα κρεοπωλείο που έδινε κρέας Κασσέρ αλλά ελάχιστοι ψώνιζαν απ' αυτόν, οργάνωσε την κοινότητα, οργάνωσε μαθήματα Εβραϊσμού για τις γυναίκες, οργάνωσε εβραϊκά προγράμματα για νέους, υπήρχανε έτσι πάρα πολλοί..._ [Αυτό ποια χρονολογία δηλαδή;] Αυτό... εγώ πρέπει να ήμουν μετά τα εικοσιπέντε μου, γεννήθηκα το 67' γύρω στο 90' – 92' κάπου εκεί, 92' - 93' κάπου εκεί... Και εκείνη την περίοδο άρχισε να ανοίγει ως νοοτροπία των επιζώντων του Ολοκαυτώματος, που μέχρι τότε δεν μιλούσανε καθόλου για το τί συνέβη στα στρατόπεδα, άρχισαν να γίνονται οι πρώτες συζητήσεις... και οι πρώτες μαρτυρίες. Άρχισαν να γράφονται βιβλία, να γίνονται διαλέξεις, τονίζεται η εβραϊκότητα και η συνεισφορά του Θεσσαλονικιώτικου Εβραϊσμού, του Σεφαραδίτικου, θυμάμαι το 97' που ήτανε... η Θεσσαλονίκη ήταν πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης, θυμάμαι είχανε άπειρα αφιερώματα στον Εβραϊσμό της Ελλάδας και της Θεσσαλονίκης, όπως προπολεμικά η Θεσσαλονίκη θεωρούνταν η Δεύτερη Ιερουσαλήμ [...] Κοίταξε

προπολεμικά το 1/3 του πληθυσμού ήταν Εβραίοι, 1/3 ήταν Χριστιανοί και 1/3 ήταν Μουσουλμάνοι, οπότε είχε πάρα πολύ κόσμο, από αυτούς κάποιοι ήταν πολύ πλούσιοι, κάποιοι ήτανε μεσαίας – αστικής τάξης και κάποιοι ήταν πολύ φτωχοί, όπως και παντού έτσι; [...] Υπήρχαν εβραϊκά σχολεία, λέσχες και αυτά... μετά τον πόλεμο η Θεσσαλονίκη έμεινε με πολύ λίγο πληθυσμό και οι άνθρωποι αυτοί προσπάθησαν να επιζήσουν όμως, οπότε η Εβραϊκή θρησκεία δεν ήτανε... ναι μεν όλα ήτανε γύρω από την κοινότητα αλλά όχι στο βαθμό της θρησκευτικότητας που υπήρχε πριν, και λογικό. Έτσι λοιπόν εγώ ας πούμε μετά το 90' – 95' ας το πούμε... όχι μετά το 92' άρχισε να γίνεται ένα άνοιγμα. Αυτό το άνοιγμα... έδωσε την δυνατότητα να αισθανόμαστε λίγο καλύτερα με τον Εβραϊσμό μας. Γιατί μέχρι τότε λίγο το κρύβαμε, λίγο ήμασταν υπόλογοι, εγώ θυμάμαι ήμουνα νομίζω τρίτη λυκείου, το 83' ας πούμε, όπου κάποιος καθηγητής, φιλόλογος κιόλας, γύρισε και είπε... κάτι μου είπε δεν θυμάμαι τι και εγώ ενοχλήθηκα, κι ήρθε η μάνα μου την άλλη μέρα και γύρισε και της είπε «Ναι κυρία μου το Ελληνικό κράτος είναι φιλόξενο, φιλοξενεί όλους... κι άλλους πληθυσμούς» και του απάντησε η μητέρα μου «Μη το βλέπετε έτσι γιατί οι Εβραίοι είναι εδώ και τετρακόσια χρόνια σ' αυτό το χώρο, το άθροισμα πάει στρατό και πληρώνει τους φόρους του και κανονικά είμαστε πολίτες της χώρας». Αυτό που θέλω να πω είναι ότι υπήρχε μια... ένα αρνητικό στοιχείο της ταυτότητας. Μετά το 90' - 90' κάτι που τα πράγματα άρχισαν να ανοίγουν, άρχισαν να μην είναι αυτή η Ελλάδα 'Ελλάς Ελλήνων χριστιανών', τα πράγματα ήτανε καλύτερα, άρχισε να αναδεικνύεται το εβραϊκό στοιχείο, περισσότεροι άρχισαν να ασχολούνται με τον εβραϊσμό, όχι μόνον με το θρησκευτικό, αλλά κυρίως με την Ιστορία. Δεν ξέρω αν ξέρεις διάφορες μελέτες της Ρένας Μόλχο, είναι και μια άλλη φίλη που έκανε ένα διδακτορικό για τα επαγγέλματα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Τότε ήμασταν μια παρέα κάποιων Εβραίων, οι οποίοι ιδρύσαμε την Εταιρία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού [...] άρχισε ο κόσμος να ασχολείται με «Τι είναι εβραϊσμός» αλλά κυρίως με την συνεισφορά. [...] Εκείνη την εποχή ερχόντουσαν και διάφοροι Μισντραχίμ, όπου Μισντραχίμ είναι διάφοροι εβραϊοδιδάσκαλοι που ερχόντουσαν υπεύθυνοι για την νεολαία. Υπήρχε ένα κοινοτικό κέντρο Κέντρο Νεολαίας το λέγαμε τότε και ερχόντουσαν διάφοροι εβραϊοδιδάσκαλοι από το Ισραήλ, όχι μόνο για να διδάξουνε τα εβραϊκά αλλά για να εφαρμόσουνε προγράμματα Εβραϊσμού ας πούμε στα μέλη των εκάστοτε κοινοτήτων. [...] και άρχισαν λίγο να μεταφέρουνε και την... και τα στοιχεία του Σιωνισμού, δηλαδή ναι μεν τι είναι ο Εβραϊσμός αλλά και τι είναι το σύγχρονο Ισραήλ. Και διοργανώνονταν εκδρομές στο Ισραήλ, όλη η γενιά μου αλλά και πριν και μετά από μένα πηγαίναμε οργανωμένα στο Ισραήλ, όπου μας έδειχναν το Ισραήλ

[...] ακόμη και σήμερα γίνονται διάφορα τέτοια ταξίδια. Ο στόχος βέβαια είναι να γνωρίσεις, να... τέλος πάντων να... δεις αν σου πάει ο τρόπος ζωής και ούτω καθεξής.

[Α! Δηλαδή αν κάποιος ήθελε να μετακομίσει θα μπορούσε να επικοινωνήσει ας πούμε με αυτόν τον Μισνραχιμ που ερχότανε] Φυσικά! Όπως υπήρχε και μια οργάνωση, υπάρχει και τώρα λέγεται «Σοχνούτ» [...] Η Σοχνούτ λοιπόν ήτανε το Εβραϊκό πρακτορείο ας πούμε, το οποίο διενεργούσε διάφορες, πρώτα - πρώτα για τις σπουδές στο Ισραήλ, σε παιδιά ηλικίας δεκαεπτά χρονών γινόντουσαν κατά καιρούς ενημερώσεις για το τι προοπτικές και πόσο εύκολο ή δύσκολο είναι να κάνεις τις σπουδές στο Ισραήλ. Αν ήθελες να κάνεις μετανάστευση – Αλιγιά, αυτή ασχολιότανε με τη διαδικασία. **[Αυτό περίπου πότε ιδρ_ αυτό περίπου πότε έγινε;]** Σοχνούτ πάντα υπήρχε, αυτό νομίζω μεταπολεμικά... μεταπολεμικά αυτό το εβραϊκό πρακτορείο [...] πάντως τη δεκαετία του 70' σίγουρα υπήρχε. Άρα εγώ στη Θεσσαλονίκη έζησα ουσιαστικά μέχρι το 96' όπου σου λέω, άρχισα να αισθάνομαι εγώ καλύτερα με τον εβραϊσμό μου, πάντα ξεχώριζα γιατί συνεχίσαμε στο σπίτι να έχουμε αυστηρούς κανόνες και όταν βγαίναμε έξω εγώ πάντα φρόντιζα τι θα φάω...[...] Αν θυμάμαι καλά υπάρχουν 365 υποχρεώσεις [...] ο Εβραϊσμός δημιουργήθηκε στη χώρα της Χαναάν τέλος πάντων, και όταν δημιουργήθηκε ως θρησκεία δεν ήτανε μονάχα θρησκευτικοί κανόνες αλλά ήτανε κοινωνικοί κανόνες. Που σημαίνει δηλαδή ότι οι κανόνες καθόριζαν τον τρόπο συμπεριφοράς του ανθρώπου στα πλαίσια της κοινωνίας. Άρα ο εβραϊσμός αυτή τη στιγμή δεν είναι μονάχα οι υποχρεώσεις σου απέναντι στο Θεό αλλά είναι και οι υποχρεώσεις απέναντι στο συνάνθρωπο και στην κοινωνία. Άρα δηλαδή, να φέρω ένα παράδειγμα, δεν είναι μονάχα ότι πρέπει ας πούμε να κάνεις Νηστεία τη μέρα του Γιόμ Κιπούρ ή των άλλων Νηστειών, αλλά πρέπει να πας... να φροντίζεις να κάνεις ελεημοσύνη στους πιο άπορους, και υπάρχουνε και διάφορες γιορτές όπου ουσιαστικά καθορίζουν και τον τρόπο που πρέπει να φέρεις στην κοινωνία. **[Ποια είναι ας πούμε μια τέτοια γιορτή;]** Η... ας πούμε το Πουρίμ. Το Πουρίμ που γιορτάζουμε την Απελευθέρωση του Εβραϊκού λαού από τον Αχασσβερόζ⁷ ένα από τα συνήθεια – συνήθειες της μέρας είναι να πας «πλατίκους» δώρα στους άπορους. Δηλαδή, ετοιμάζεις διάφορα γλυκάκια, διάφορα γλυκάκια και τα δίνεις, τα προσφέρεις στους συνανθρώπους σου τους άπορους, που σημαίνει δηλαδή ότι δεν το κάνεις μονάχα για να περάσεις ευχάριστα την μέρα το κάνεις **[Για να προσφέρεις και κάτι]** στους άλλους. Κι αν πας ας πούμε στις επιταγές τις θρησκείας, ας πούμε σύμφωνα με τη θρησκεία είσαι υποχρεωμένος το 1/10, φόρος της δεκάτης που λέγαμε παλιά, η

⁷ Βιβλικό όνομα του Ξέρξη το 516 π.Χ.

αδερφή μου η μεγάλη που είναι πολύ θρησκευόμενη το κρατάει κατά γράμμα, δηλαδή βλέπει πόσα είναι τα έσοδά της; Ας πούμε χίλια ευρώ το 10% το δίνει σε διάφορους απόρους. Βέβαια αυτό, χωράει πολλή κουβέντα, του στυλ του να δώσεις σε έναν άπορο είναι ελεημοσύνη το να δώσεις σε ένα εβραϊκό σχολείο που πάνε τα παιδιά σου πιάνεται κι αυτό! [...] Είναι φιλανθρωπία, άρα δηλαδή θα έλεγα ότι ο εβραϊσμός... είναι ένα κράμα επιταγών που κάνει τον άνθρωπο και να είναι καλύτερος με τον εαυτό του και καλός άνθρωπος προς τους συνανθρώπους του και στην κοινωνία. Στα χρόνια μου ήμουνα στη Θεσσαλονίκη σου επαναλαμβάνω ήμουνα από το 80' – 96' παρακολουθούσα όλες τις εβραϊκές γιορτές, δηλαδή ας πούμε, στο σπίτι μου γινόντουσαν Ροσς Ασσανά, Κιπούρ, Σουκάτ, Του Μπισμπάτ, Πουρίμ, Πέσσαχ και Σαβουάτ, όλες οι εβραϊκές γιορτές του έτους, πάντα είχαμε έτσι ένα εορταστικό περιβάλλον στο σπίτι, η μητέρα μας πάντα μαγείρευε εκεί, πάντα κόσμος, πηγαίναμε σε σπίτια συγγενών και πάντα παρακολουθούσαμε τις τελετουργίες της συναγωγής. [...] Το τελετουργικό είναι γραμμένο μόνο, εκείνα τα χρόνια, μόνο στα εβραϊκά. Οπότε δεν είναι, αν δεν ξέρεις εβραϊκά, δεν είναι καθόλου εύκολο να παρακολουθήσεις, και ήταν λίγο βαρετό. Ωστόσο από το άνοιγμα, από τη δεκαετία του 90' και μετά, άρχισαν να γράφονται και πάρα πολλές προσευχές στα ελληνικά, έτσι ώστε αν ήθελες να παρακολουθήσεις πάνω κάτω την τελετουργία, είχες την δυνατότητα. Όπως το Γιόμ Κιπούρ που είδες το βιβλίο των προσευχών ότι υπήρχε ας πούμε η μέριμνα, να υπάρχει και ένα ελληνικό κείμενο για να μπορεί να παρακολουθήσει όποιος δεν ξέρει Εβραϊκά. Βέβαια το τυπικό των συναγωγών είναι ότι οι λειτουργίες ακόμα και σήμερα γίνονται μόνο στα Εβραϊκά. Δηλαδή δεν έχουνε εκσυγχρονιστεί ακόμα στο βαθμό ώστε, καθώς δεν μπορεί να παρακολουθήσει ο πιστός – οι πιστοί, το εβραϊκό κείμενο να μεταφραστούν στα ελληνικά, αυτό γίνεται σπάνια. Δηλαδή ακόμα και τώρα στη Θεσσαλονίκη, η μόνη αποστροφή του ιερού προς τους πιστούς, μέσα σε εισαγωγικά που δεν είναι έτσι, είναι η ερμηνεία της Περασά. Τι σημαίνει Περασά θα σου εξηγήσω, κάθε Σάββατο που γίνεται, κάθε Σαμπάτ που γίνεται η λειτουργία στη συναγωγή η μόνη στιγμή που ακούγονται Ελληνικά είναι όταν ο ραβίνος εξηγεί την περικοπή της εβδομάδας, αυτό είναι η Περασά. Θυμάσαι που σου είχα πει τα πενήντα τέσσερα κομματάκια της Τορά, δηλαδή η Τορά το ιερό βιβλίο είναι χωρισμένο σε πενήντα τέσσερα κομματάκια και το κάθε κομματάκι διαβάζεται, μια βδομ_, κάθε βδομάδα. Αυτό λοιπόν το διαβάζει ο ιερούργος στη συναγωγή και μετά δίνει μια ερμηνεία στα Ελληνικά στους πιστούς. [...] Μετά τη δεκαετία του 90' που λίγο τα πράγματα άλλαξαν και αίρεται η σιωπή των επιζώντων και υπάρχει ενδιαφέρον από την επιστημονική κοινότητα αλλά και τον ίδιο τον εβραϊκό πληθυσμό να ενταχθεί μεν **[στα**

ελληνικά πλαίσια] και αλλά όχι να αφομοιωθεί, υπάρχει μια πολλή μεγάλη κινητικότητα. Σ' αυτό υπάρχει κι ο αντίποδας, δηλαδή... η μητέρα μου που είναι πολύ..., τέλος πάντων είναι θρησκευόμενη, θεωρεί ότι έχουμε γίνει μελέτη – περίπτωση μελέτης και λίγο ενοχλείται... όχι ενοχλείται γιατί ασχολούνται με τον εβραϊσμό θεωρεί ότι αυτό είναι παρωχημένο και γι' αυτό ασχολείται ο ιστορικός. Υπάρχει ο αντίποδας δηλαδή..., που εγώ σου λέω παρόλο που μεγάλωσα σε ένα σπίτι που έμπαινε πολλούς κόσμος, οι δικοί μου ήταν σαν άνθρωποι που ενδιαφερόντουσαν για τον εβραϊσμό, που ερχόντουσαν στο σπίτι... έχουμε, δηλαδή θυμάμαι άπειρο κόσμο, συζητήσεις κι αυτά, κάπου η μητέρα μου θεωρεί ότι έχουμε περάσει σ' αυτό το είδος.[...] Κάνω ένα άλμα τώρα... όταν ήρθαμε λοιπόν στα Γιάννενα, θα σου πω την πορεία... θέλω να αναφερθώ σ' ένα γεγονός.[...] Τα τελευταία πέντε - επτά χρόνια εδώ στα Γιάννενα επειδή δεν υπήρχε κόσμος για να λειτουργήσει η συναγωγή το Κιπούρ, καθότι η κοινότητα είναι μικρή, οι μόνες μέρες που ανοίγει η συναγωγή ή είναι Ρόσς Ασσανά, Γιόμ Κιπούρ και Σουκώτ άντε και Πέσσαχ αλλά μπορεί να 'ταν... είχε τη δυνατότητα ο κύριος Σαμουήλ ο οποίος έκανε... χρέη ιερούργου, τώρα είναι άρρωστος ο άνθρωπος, αποφάσισε λοιπόν η κοινότητα των Ιωαννίνων εδώ και 7 νομίζω χρόνια να κάνει αυτό που κάνει και σήμερα, την ημέρα του Γιόμ Κιπούρ προσκαλεί διάφορες σημαίνουσες προσωπικότητες, είχανε – δεν είχανε καταγωγή από τα Γιάννενα, τέλος πάντων που με τον τρόπο τους συνέβαλαν στον εβραϊσμό, να τους τιμά και με αφορμή αυτό να έρχεται πολλούς κόσμος για να τους τιμήσει. Έτσι λοιπόν τα τελευταία επτά χρόνια έχει κόσμο στην συναγωγή, έρχεται και ένας ιερούργος, ο κύριος Ισχακή είναι λίγο ας πούμε... [...] Τα πρώτα χρόνια ομολογώ ότι με ενοχλούσε... όχι... με ενοχλούσε ας πούμε η τόσο βαβούρα στη συναγωγή, γιατί κάποια στιγμή λες ότι είναι μέρες κατάνυξης και εσύ ας πούμε μπαίνει ο κάθε επίσημος και μπουρ – μπουρ – μπουρ άντε να εξηγήσεις στον έναν άντε να εξηγείς στον άλλον. Φέτος το οποίο έζησες και εσύ, θεωρώ ότι είναι μια καλή χρονιά, όχι ήταν μια πολλή νορμάλ χρονιά, βέβαια υπήρχανε οι φωτογραφίες, υπήρχανε τα βίντεο κι αυτά, τα οποία απαγορεύονται, οκ... αλλά εγώ προσωπικά δεν ενοχλήθηκα. Υπήρχανε κανά δυο – τρία χρόνια πίσω ήταν ενοχλητικά, έλεγες δηλαδή ότι αυτό λίγο ξεπερνάει τα όρια. Εγώ το 96' φεύγω από τη Θεσσαλονίκη, ζώ για ένα εξάμηνο στην Αθήνα – στο Παρίσι, με τον μέλλοντα άντρα μου και μετά το 97', απ' το 97' παντρεύομαι και ζω στην Αθήνα. Βέβαια στην Αθήνα δεν έζησα και πάρα πολύ, έζησα μόλις ενάμιση χρόνο και μετά διορίστηκα... οπότε ξαναφεύγω από 'κει, ουσιαστικά μέχρι, από το 97' δηλαδή μέχρι το 2002 που ερχόμαστε στα Γιάννενα, ήμασταν μεταξύ Αθήνας, Ξάνθης... [...] Όχι θέλω να σου πω δηλαδή... διορίστηκα έζησα στην Ξάνθη δύο χρόνια εκεί, μετά ξανακατεβήκαμε στην

Αθήνα και ξαναπήγαμε δυο χρόνια στην Ξάνθη και τέλος πάντων το 2002 ήρθαμε εδώ. Τα χρόνια που ήταν μικρά τα παιδιά [Συγγνώμη που σας διακόπτω αλλά τα χρόνια που ζούσατε στην Ξάνθη και στην Αθήνα...] Ναι τα χρόνια που είτε ήμουνα στην Αθήνα είτε ήμουνα στην Ξάνθη ο άξονας αναφοράς ήταν η Θεσσαλονίκη και όχι τόσο η Αθήνα. Δηλαδή στην Αθήνα έτυχε να είναι Κιπούρ και να πάω στην συναγωγή αλλά επειδή ούτε οικογένεια είχα, ούτε περίγυρο... δεν ήμουνα καθόλου ενταγμένη. Δηλαδή, πήγαινα στην συναγωγή, πήγα μια – δυο – πέντε φορές, τρεις φορές όχι παραπάνω, τις περισσότερες φορές ήμουν στην Θεσσαλονίκη. Κι όταν ήμουνα στην Ξάνθη κάποιες φορές πήγαινα στην Θεσσαλονίκη, επειδή ήταν και οι γονείς μου στην Θεσσαλονίκη βρήκαμε σαν αφορμή να ‘μαστε μαζί. Από τότε που ήρθαμε στα Γιάννενα, το 2002 ομολογώ ότι... η κοινότητα εδώ αριθμεί σαράντα με πενήντα άτομα, πολλή μικρή, ωστόσο υπάρχει μια συναγωγή, υπάρχουν κάποιες οικογένειες με τις οποίες περνάμε μαζί τις γιορτές, η οικογένεια της Ματίλντης [...], η οικογένεια της Αλέγρας [...] τώρα στην δικιά μας την παρέα, σε αυτό που εμείς κάναμε μαζί τις γιορτές ερχόντουσαν και όλοι οι φοιτητές, δηλαδή όποιοι φοιτητές ήτανε... σπούδαζαν εδώ, πάντα ας πούμε μαζευόντουσαν. Βέβαια εκτός απ’ την Αλέγρα που είναι, την κυρία Μάτσα δηλαδή, που είναι Γιαννιώτισσα... όλοι οι υπόλοιποι δεν είμαστε Γιαννιώτες και έχουμε... άλλη νοοτροπία. Παρόλα αυτά η Αλέγρα είναι ένας τόσο ζεστός κι ανοικτός άνθρωπος και τόσο δοτικός οπότε τέλος πάντων είναι οικογένειά μας εδώ. Τώρα σχετικά με το τελετουργικό της συναγωγής.[...]Εμείς είτε στη Θεσσαλονίκη ζούσαμε είτε τα πρώτα χρόνια που ήρθαμε εδώ, όλες οι γιορτές γινόντουσαν στο σπίτι, πηγαίναμε στη συναγωγή προσευχόμασταν και μετά η επιστροφή γινόταν στα σπίτια. Δηλαδή και το κόψιμο του Τανιθ γινόταν σπίτι και το Πέσαχ κάποια έθιμα γινόταν στο σπίτι – στα σπίτια μας και το Ροσ Ασσανά γινόταν στα σπίτια μας. Και μάλιστα από τότε που ήρθαμε και εμείς εδώ αυτές οι τρεις οικογένειες που σου λέω συνήθως αλλάζουμε τις γιορτές δηλαδή η μία... στα σπίτια. [...] Όταν λοιπόν ξεκίνησαν πριν, αν θυμάμαι καλά εφτά χρόνια, αυτό με το Γιόμ Κιπούρ να τρώμε όλοι μαζί, η πρώτη χρονιά... τιμήθηκε αυτός ο κύριος Σαμουήλ. Αλλά επειδή ήταν ξένος σε ‘μας δεν είχαμε πάει γυρίσαμε σπίτι και είχαμε φάει [...] Μετά... καθώς περνούσε ο χρόνος το έτσι λίγο... το [...] σκεφτήκαμε και αποφασίσαμε να ενταχθούμε σ’ αυτό. Βέβαια πολλές φορές μου έχει περάσει απ’ το μυαλό να γυρίσουμε, να μην... να... σταματήσω... [να τηρήσετε αυτό το σπιτικ_], δεν είναι μόνο ότι με ενοχλεί το σπίτι... ο χώρος, με ενοχλεί... όλη αυτή η βαβούρα, δηλαδή θα ήθελα κάτι πιο οικογενειακό, τέλος πάντων αλλά επειδή και το κοινωνικό πλαίσιο είναι σημαντικό και για μένα και για τα παιδιά μου γι’ αυτό και συνεχίζω, αλλά παρόλα αυτά

ας πούμε στο Ροσς Ασσανά και το Πέσσαχ συνεχίζουμε να το κάνουμε στα σπίτια μας παραδοσιακά. Ήθελα να πω ότι εγώ με το που ήρθα στα Γιάννενα, αυτό που μου έκανε εντύπωση, γιατί σου επαναλαμβάνω ότι ο κύριος Σαμουήλ ήταν αυτός που διάβαζε, Γιαννιώτης, μου 'κανε φοβερή εντύπωση ο διαφορετικός τόνος! Εννοώ ο διαφορετικός τόνος στις ψαλμωδίες έτσι;! Και επίσης αυτό που μου έκανε εντύπωση ερχόμενη σε επαφή με Γιαννιώτες, δεν είναι πολλοί αλλά με όσους, ότι δεν είχαν την ίδια αυστηρότητα στο διαιτητικό κομμάτι και ως άτομα, ο τρόπος ζωής των ανθρώπων, [...] δεν είχαν σαν συνήθειο να έχουνε κρέας Κασσέρ, ποτέ... ναι, και στο φαγητό τους ανακατεύουνε και με κρέας, στο παραδοσιακό τους έτσι. [...] Δική μου ερμηνεία βέβαια δεν το 'χω ψάξει επειδή η Ρωμανιώτικη κοινότητα των Ιωαννίνων ήτανε πολύ αφομοιωμένη και προπολεμικά, ακολουθούσανε μεν τον Εβραϊσμό στην ουσία του απλώς ίσως όχι τόσο στο τυπικό του. Δηλαδή ξέρω ότι στη Θεσσαλονίκη στην Καρδίτσα που μεγάλωσα προπολεμικά υπήρχαν ας πούμε στις οικογένειες, ακόμα και στις πιο φτωχές, διπλά πιάτα...για... άλλα για τυρί άλλα για κρέας, άλλο σερβίτσιο για το Πέσσαχ, εδώ δεν τηρούν τίποτα απ' όλα αυτά. Όσες φορές έχω κάνει συζήτηση θεωρούσανε ότι δεν είναι... αναγκαίο αυτό.[...] Εγώ θεωρώ ότι επειδή οι Ρωμανιώτες ήτανε αφομοιωμένοι ακόμα και στη γλώσσα. Ενώ στη Θεσσαλονίκη προπολεμικά η κύρια γλώσσα ήταν τα Λαντίνο/Ladino εδώ ήτανε τα Ελληνικά και γράφονταν και πολλές εβραϊκές εφημερίδες με ελληνικούς χαρακτήρες, μάλλον... [...] Δηλαδή υπήρχανε εφημερίδες γραμμένες στα εβραϊκά αλλά αν τα διάβαζες στα εβραϊκά θα διάβαζες ελληνικά. Δηλαδή είναι φοβερό πράγμα ενώ συνήθως συμβαίνει το ανάποδο... εδώ ο κόσμος – η κοινότητα ήταν αφομοιωμένη. Είναι περίεργο ας πούμε που ένας Γιοσέφ Ελιγιά πήγε και έγραψε στα ελληνικά... το 30' τόσο;! Δεν είναι περίεργο που η Αλιάνσς Φρανσεζ/Alliance Frances είχε ιδρύσει σχολεία εδώ πέρα, ήτανε... στα οποία τα εβραϊκά ήτανε η πρώτη γλώσσα αλλά τα ελληνικά ήταν η δεύτερη! [...] Εγώ για να επαναλάβω αυτό που μου έκανε εντύπωση... οι άνθρωποι εδώ πέρα δεν είχανε τις ίδιες συνήθειες με 'μας. Δηλαδή ναι μεν μπορείς να βρεις πανομοιότυπα ότι ας πούμε το Πέσσαχ τρώμε αρνί με λαχανικά, αλλά τρώνε και φακές. Δηλαδή το Πέσσαχ είναι μια αυστηρή γιορτή για 7 μέρες για 8 μέρες δεν τρως ένα ζυμ_ ότι έχει ζυμαρικά και ό,τι έχει σχέση με το αλεύρι και δεν τρως και άλλη μια κατηγορία τροφών... παραδείγματος χάριν οι Σεφαραδίτες δεν τρώνε ρύζι, δεν τρώνε όσπρια γιατί είναι Κικνιώτ/Κιτινιώτ, έτσι λέγονται αυτή η κατηγορία Κικνιώτ. [...] Αυτό ας πούμε η ξαδέρφη μου, μια ξαδέρφη που ήρθε απ' την Αργεντινή όλα αυτά τα έτρωγαν και τώρα που είναι στο Ισραήλ, και η μητέρα μου και η αδερφή μου, μου λένε ότι υπάρχει πληθυσμός που αυτά τα τρώνε. Στα συνήθειά μας αυτό δεν το είχαμε. Εδώ δεν είχαν

τέτοιους προβληματισμούς, δηλαδή θέλω να πω το κομμάτι των φαγητών ήτανε λιγάκι... διαφορετικοί. [...] Εμένα αυτό μου έκανε εντύπωση. Τώρα στην προσωπική μου ιστορία, εγώ παντρεύτηκα εβραίο, τον Σαμουήλ Κοέν, ο οποίος ζούσε – είναι Θεσσαλονικιός, ο οποίος έφυγε σαν φοιτητής στην Κρήτη σπούδασε και μετά στην Αθήνα και μετά στη Γαλλία όπου έκανε μεταδιδακτορικά. Ωστόσο ο Σάμη, ο άντρας μου είναι λίγο απόμακρος από τη θρησκεία, δεν ξέρω αν είναι χαρακτηριστικό των ανδρών ή των επιστημόνων, θετικών επιστημών είναι και αυτό... [...] Πάντως λοιπόν δεν ενδιαφέρεται για τις παραδόσεις. Όταν λοιπόν γεννήθηκε η πρώτη μας κόρη, εμείς μέναμε στην Αθήνα, οι οικογένειές μας στη Θεσσαλονίκη και αποφασίζουμε να κάνουμε την ονοματοδοσία [...] στη Θεσσαλονίκη... στο σπίτι της μητέρας μου. Όπου... ενώ η γέννηση του αγοριού είναι πολύ αυστηρά εθιμοτυπική καθότι το Μπρίτ Μιλά/Brit Mila που είναι η περιτομή του αγοριού που γίνεται 8 μέρες μετά τη γέννηση, είναι το συμβόλαιο που κάνει ο Εβραίος με τον Θεό, είναι το πρώτο συμβόλαιο του εβραίου νεογέννητου με το Θεό και το δεύτερο συμβόλαιο είναι το Μπαρ Μίτσαβα/Bar Mitzvah του. Δηλαδή ότι ναι μεν ένα παιδί γεννιέται από εβραίους γονείς από εβραία μάνα είναι Εβραίος όμως υπάρχει ένα προσωπικό συμβόλαιο με το Θεό. Κι αυτό η πρώτη φάση είναι στο Μπρίθ Μιλά του ενώ η δεύτερη φάση είναι στο Μπαρ Μίτσαβα του. Στα κορίτσια δεν υπάρχει αυτή η υποχρέωση. **[Ναι αλλά παρόλα αυτά...]** γίνεται μια ονοματοδοσία. Άρα δηλαδή εμείς κάναμε στη Θεσσαλονίκη και εκείνη την εποχή έτυχε να είναι και ο αδερφός της μητέρας μου ο ραβίνος, φωνάζαμε τον ραβίνο τέλος πάντων έγινε μια... γιορτή. **[Υπάρχει κάποια συγκεκριμένη προσευχή που λέγεται;]** Ναι... υποθέτω πως ναι. **[Είναι Διαφορετική για το αγόρι;]** Ε ναι! Όταν γεννήθηκε ο γιός μου... ο γιός μου γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, ήταν η περίοδος που μέναμε στην Ξάνθη αλλά γέννησα στη Θεσσαλονίκη και γεννήθηκε παραμονή του Πέσσαχ.[...] Και το ζήτημα ήταν ότι έπρεπε να γίνει το Μπερίθ - το Μπρίτ Μιλά, αχ χαμός εκεί! Τέλος πάντως, η οικογένειά μου όπως σου εξήγησα είναι πολλή παραδοσιακή, η μάνα μου ήθελε να γίνει ακριβώς στις 8 μέρες, ο άντρας μου ήταν αδιάφορος ως και αρνητικός να γίνει εγώ δεν το συζητούσα γιατί εθιμοτυπικά λόγω θρησκείας έπρεπε να γίνει **[Εντάξει τώρα αν θα γινόταν στις 8 μέρες ή αν θα γινόταν...]** Αυτό θέλω να σου πω, οι 8 μέρες πέφτανε πάλι σε Πέσσαχ, θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολο να γίνει το Πέσσαχ. Γι' αυτό το κάναμε στις 10 μέρες αλλά ήταν περίοδος Πέσσαχ, ήταν ενδιάμεσα στο Πέσσαχ όπου έγινε το Μπερίθ στο σπίτι των γονιών μου με παραδοσιακά εδέσματα Πασχαλινά απόλυτα... [...] αυτό λοιπόν θυμάμαι είχαμε εδέσματα μόνο που επιτρέπονται το Πέσσαχ είχε έρθει ο ραβίνος από την Αθήνα που είχε κάνει το Μπριτ Μιλά και θεωρώ το Μπριτ Μιλά για μένα που είμαι Εβραία και

το 'χω ακούσει όλα μου τα χρόνια θεωρούσα ότι πρέπει να γίνει, δεν το αμφισβήτησα ποτέ. Είναι λίγο δύσκολο για τη μητέρα, γιατί βλέπει το παιδάκι της το νεογέννητο να πονάει... είναι λίγο κάπως... εμένα όμως απ' το μυαλό μου δεν μου θύμιζε βαρβαρότητα αυτό το πράγμα. **[Γίνεται και από κάποιον ειδικό δεν το κάνει κάποιος...]** Ναι... [...] δεν το βλέπουν όλοι με τον ίδιο τρόπο. [...] Αυτό που θυμάμαι από το Μπρίθ Μιλά, το παραδοσιακό να είναι ότι υπάρχει η πολυθρόνα στην οποία κάθεται αυτός που κρατάει το παιδί την ώρα του Μπρίθ Μιλά, [...] λέγεται πολυθρόνα του Ελιγιάου Αναβή – του Προφήτη Ηλία. Σε αυτή τη πολυθρόνα κάθεται ο κύριος που κρατάει το παιδί. **[Πάντα είναι άντρας;]** Ναι **[Πώς γίνεται η επιλογή αυτού του ανθρώπου;]** Τώρα θα σου πω... όλα είναι παραδόσεις! Η παράδοση λέει ότι αυτός που κρατάει το παιδί είναι ο πατέρας του γαμπρού **[Ο παππούς δηλαδή]** Ο πατέρας, ο παππούς απ' την πλευρά του μπαμπά όμως... Ωραία, το παιδί... έρχεται αυτός που θα κάνει το Μπρίθ Μιλά, αυτός είναι σπουδαγμένος δεν μπορεί... δεν είναι μόνο ο ραβίνος πρέπει να έχει σπουδάσει αυτό το πράγμα. Έτσι το ξέρεις;! [...] Αυτός έρχεται μια μέρα πριν... κάτι κάνει μια προεργασία και στο Μπρίθ Μιλά ουσιαστική τραβάνε το τελευταίο πετσάκι από... που υπάρχει πάνω... στο πουλάκι του παιδιού και η διαδικασία κρατάει πάρα πολύ λίγο ενώπιον του κόσμου, η περισσότερη γίνεται εκτός ή σ' ένα δωμάτιο άλλο γιατί... για ευνόητους λόγους. [...] Λοιπόν όταν το παιδί είναι έτοιμο το μεταφέρουν έτσι πάνω σε ένα μεγάλο μαξιλάρι [...] Είναι ένα μεγάλο μαξιλάρι εγώ το 'χα από την πεθερά μου που πάνω έχει ένα βελούδο, είναι κλασσικό... ένα βελούδινο ύφασμα κεντημένο με χρυσή κλωστή. Σε πάρα πολλά εβραϊκά σπίτια υπήρχε αυτό, εγώ μετά το Μπρίθ Μιλά ξέρω 'γω το έκανα κάδρο... Το βάζεις αυτό, προφανώς βάζεις και κάτι για να μη λερωθεί... μεταφέρεις το νεογέννητο εκεί πάνω, εμείς το 'χαμε σκεπάσει με μια κουβερτούλα άσπρη την οποία τη δάνεισα στη Ματίλντα, οπότε θα τη δεις αύριο. **[Ποιος τον μεταφέρει;]** Είθισται το παιδί να το μεταφέρουνε οι γιαγιάδες, εμένα νομίζω... στην δικιά μας την περίπτωση επειδή ο πατέρας του άντρα μου ήταν πεθαμένος και η μητέρα του άντρα μου ήταν ανάπηρη, καθόταν στην καρέκλα, το παιδί το μετέφερε η μάνα μου. Το παιδί το κράτησε ο πατέρας μου γιατί δεν υπήρχε ο άλλος πατέρας [...] και συνήθως το φέρνουνε η γιαγιάδες, δηλαδή εναλλάξ και όλοι οι παρευρισκόμενοι φωνάζουνε «Γιαβίνου - Γιαβίνου» – «έρχεται – έρχεται»! Δεν ξέρω αν θα γίνουν αύριο έτσι. Έρχεται το μωρό... γίνεται η περιτομή, συνήθως αυτός που κρατάει το παιδί κάθεται σε ένα υπερυψωμέ_, δηλαδή τι κάναμε εμείς έτσι;! Αυτός κάθεται σε μια μεγάλη πολυθρόνα, ο παππούς του παιδιού, ωραία, επειδή όμως ο ραβίνος χρειάζεται να σκύψει πολύ συνήθως αυτή η πολυθρόνα ακουμπάει σε ένα βάθρο. Για να έχει ύψος, για πρακτικούς λόγους δεν νομίζω ότι είναι... κάποιο

σύμβολο αυτό. Συνήθως οι γυναίκες με τη μάνα του παιδιού κάθονται κάπου λίγο απομονωμένες, δηλαδή γύρω από τον ραβίνο και αυτόν που κρατάει το παιδί είναι οι άντρες [**Πρέπει να ‘ναι και εδώ 10; (άντρες)**] εννοείται! Γίνεται μια προσευχή [...] γίνεται η προσευχή του Μπρίθ Μιλά, θα το δεις αύριο δίνουν λίγο κρασάκι στο μωρό για να μην πονέσει και μετά όταν γίνεται η περιτομή η μητέρα παίρνει το παιδί παράμερα λίγο να το καθησυχάσει να το θηλάσει κ αυτά... κι οι υπόλοιποι γλεντάνε, θα βάλουν εβραϊκά τραγούδια, εγώ θυμάμαι ότι τραγουδούσαμε έτσι εβραϊκά τραγούδια γλεντ_ είναι εύθυμα, είναι χαρά. [**Αύριο θα γίνει στη συναγωγή, το σύνηθες όμως πιο είναι να γίνεται στο σπίτι ή στη συναγωγή; Έχετε ξαναπάει ας πούμε σε συναγωγή να παρακολουθήσετε;**] Εγώ προσωπικά δεν έχω πάει, συνήθως γίνεται σε σπίτια, αλλά η αδερφή μου που σου είπα που ζει στο εξωτερικό και κάποιες φορές ήθελαν να καλέσουν ολόκληρη την κοινότητα, η αδερφή μου έχει πέντε αγόρια! Και μια κόρη! [...] Και το κάναν στη συναγωγή, δηλαδή μάλλον είναι συνήθης πρακτική γιατί τα σπίτια είναι μικρά, άμα θες να καλέσεις όλη την κοινότητα [...] και θες να δεξιωθείς πολύ κόσμο... το κάνεις στη συναγωγή! Εμείς θυμάμαι στη Θεσσαλονίκη, ‘ντάξει το σπίτι της μαμάς μου ήταν πολύ μεγάλο, είχαν χωρέσει πολλά άτομα... άλλη εμπειρία από Μπρίθ Μιλά δεν νομίζω ότι έχω, έτσι τόσο άμεση. [**Πείτε μου όταν γεννιέται το παιδί... υπάρχει κάποιο φυλαχτό που θα βάλουμε για το κακό μάτι... ή η γυναίκα όταν γεννάει... γιατί ας πούμε όταν γεννάει μια γυναίκα, καλώς ή κακώς είναι εκείνο το σαρανταήμερο που λέμε...**] Εμείς δεν το ‘χουμε (το σαρανταήμερο), εγώ και τρεις φορές που γέννησα, γέννησα σε κλινική της πόλης, το πρώτο στην Αθήνα, το δεύτερο στη Θεσσαλονίκη το τρίτο εδώ... καθαρά αυστηρό τυπικό δεν υπάρχει... το σαρανταήμερο, δεν υπάρχει. Αν θυμάμαι καλά είχα βάλει ένα φυλαχτό για το κακό μάτι, ξέρεις μ’ ένα σκορδάκι μέσα στο μαξιλάρι του παιδιού, αλλά αυτό δεν είναι εβραϊκό έθιμο νομίζω ότι είναι καθαρά... ξέρεις... [...] Η βασκανία που λέμε ναι μεν είναι αποδεκτή και στον εβραϊσμό αλλά νομίζω ότι είναι επηρεασμένοι από τα ντόπιες παραδόσεις. [**Δηλαδή η αδερφή σας_**] όχι δεν έβαλε δεν νομίζω. Ξέρω ότι όταν γεννιέται ένα παιδί το χρυσώνουνε, δηλαδή είτε μια λίρα είτε ένα χρυσό κατιτίς, αλλά και αυτό νομίζω δεν είναι καθαρά εβραϊκό πρέπει να έχει να κάνει τα ελληνικά δεδομένα... [**..Η γυναίκα φοράει κάτι; Εσείς δηλαδή φορέσατε;**] Ειδικό; [**Ειδικό... οικογενειακό... κάτι που εσείς να νιώσατε ότι...**] Κοίτα να σου πω, έτσι όπως όταν παντρεύεσαι έτσι και όταν γεννάς ένα παιδί οι οικογένειες είθισται να σου κάνουνε δώρα. Δηλαδή ανάλογα με την οικονομική ευμάρεια της κάθε οικογένειας θα αντιστοιχεί και το δώρο. Δεν θυμάμαι όχι... όταν γέννησα την Τζένη (την μεγαλύτερη κόρη) οι γονείς μου πήραν δώρο ένα χαλί γιατί αυτό

χρειαζόμασταν. [...] Θέλω να σου πω δεν ήταν χρυσαφικό... συγκεκριμένο. Ας πούμε όταν παντρεύτηκα... νομίζω ότι αυτά τα σετάκια με τα χρυσαφικά που κάνουνε εδωπέρα, εγώ δεν πήρα γιατί η οικογένεια του άντρα μου δεν ήταν ιδιαίτερα εύπορη αλλά θέλω να πω η πεθερά μου είχε κάτι χρυσά βραχιόλια δικά της, θέλω να σου πω ότι... ακολουθούμε τα ελληνικά δεδομένα κάπως έτσι. Όταν γέννησα το παιδί αυτό που άκουγα είναι ότι «Ο Άνδρας σου κάνει δώρο όχι η οικογένειά σου» [...**Υπάρχει ο φόβος για το κακό μάτι... ή υπάρχει...**] Ναι... [**το αποτροπαϊκό για να προστατευτεί...**] Εγώ το έζησα σου λέω βάλαν ένα κακό μάτι πάνω στο μαξιλαράκι του παιδιού, το χρύσωσαν ναι... αλλά δεν ξέρω αν είναι το ίδιο στο Ισραήλ ας πούμε... ή στη Γαλλία που είναι η άλλη μου αδερφή. [...] Θυμάμαι το ματάκι του μωρού για το κακό μάτι θυμάμαι τα χρυσαφικά... δεν θυμάμαι κάτι άλλο. Γιατί στο λέω γιατί τώρα που φτιάξαμε το σπίτι της κόρης μου στη Κομοτηνή η μάνα μου πριν μου λέει «Την πρώτη φορά που θα πας θα πάρεις ζάχαρη βρασμένο αυγό και...» δεν θυμάμαι τι άλλο και μέλι μου 'πε;! Δεν τα πήρα... αλλά αυτό έχω την εντύπωση ότι δεν είναι εβραϊκό έθιμο, έχει να κάνει με... το ελληνικό στοιχείο ότι ας πούμε πάμε... δεν το ξέρω.[...] Στον εβραϊσμό υπάρχουν οι Μεζουζώτ, η Μεζουζά είναι το φυλαχτό, ή ο πάπυρος... δηλαδή... να το ξεκινήσω, οι Μεζουζώτ καρφώνονται σε όλους τους παραστάτες όλων των πορτών σ' ένα σπίτι πλην του μπάνιου, στην κουζίνα στα δωμάτια και στην εξωτερική πόρτα. Αυτή η Μεζουζά τί είναι; Είναι ένας πάπυρος πάνω του είναι γραμμένη μια προσευχή και ο πάπυρος όπως ξέρεις είναι τυλιγμένος και υπάρχει το κέλυφος το οποίο μπορείς να το [**ακουμπήσεις;**] να το καρφώσεις πάνω στον παραστάτη. Αυτό εν το μεταξύ είναι... υπάρχει και εκεί κανονισμός, πρέπει να είναι στο πρώτο – τρίτο δηλαδή αν το ύψος είναι 1,80... πάνω εξήντα πόντους, [...] γιατί κάθε φορά που θα μπαίνεις στο... στην πόρτα στο δωμάτιο να τη φυλάς, όπως αυτό στη συναγωγή. [**Α το ίδιο γίνεται και στο σπίτι δηλαδή;!**] Ναι αυτό γίνεται η προσευχή σε ένα καινούριο σπίτι του βάζεις Μεζουζώτ, συνήθως έρχεται ένας θρησκευόμενος ο οποίος λέει την προσευχή και γίνεται μια γιορτή, που λες και εσύ. [...] Θέλω να σου πω, αυτό ναι μεν είναι εβραϊκό το άλλο με το μέλι και τη ζάχαρη και... είναι όπως όταν παντρεύεται ένα νεόνυμφο ζευγάρι, δεν ξέρω αν εσείς έχετε τα ίδια έθιμα στο Βόλο... [**Ναι αυτό θα σας έλεγα... είναι και τα τοπικά**] και τα τοπικά. [...] Εγώ ας πούμε όταν θυμάμαι στους γάμους όταν γυρνάς απ' την συναγωγή ας πούμε σου δίνουν να φας μια κουταλιά γλυκό, μπαίνεις σε ένα σπίτι και βάζουν ένα μωρό πάνω στο κρεβάτι [...] Μπράβο αυτό δεν είμαι εντελώς σίγουρη ότι είναι εβραϊκό έθιμο. [...] Δηλαδή... αυτό που με ρώτησες πριν για τα... αν οι Ρωμανιώτικες κοινότητες εφαρμόζουνε το Βαβυλωνιακό [**της Ιερουσαλήμ**] και οι άλλοι το Βαβυλωνιακό... δεν ξέρω να σου πω

αλλά τι θεωρώ εγώ... ότι υπάρχει η Τορά και οι Μιτσβώτ και οι Υποχρεώσεις – πως τις λεν τις υποχρεώσεις – τέλος πάντων, οι Υποχρεώσεις και οι προτροπές που χρειάζεται να κάνει ένας Εβραίος έχουν να κάνουν και με την ερμηνεία που δίνουμε... το κατανοείς αυτό. Ας πούμε, στην... λέω παράδειγμα στο αρχαίο κράτος του Ισραήλ, δεν είν' το τωρινό μιλάω για το παλιό, ο φόρος της δεκάτης ίσχυε, δηλαδή σε κάθε μεγάλη γιορτή ας πούμε... στο Σαβουώτ, το Σουκώτ το Πέσσαχ, ανάλογα με τις εποχές, οι τρεις εποχές του χρόνου που βγάζουμε καινούρια σοδιά έπρεπε ο κάθε Εβραίος να πάει το 1/10^ο της σοδιάς στο ναό, ήτανε προσφορά στο ναό αφενός και ήταν τρόπος έμμεσης φορολογίας, αυτό όμως υπήρχε και στον ελληνισμό, [...] αυτό υπήρχε και στο Οθωμανικό κράτος, όπου οι Έλληνες – δεν ήταν Έλληνες τότε – χριστιανοί, οι χριστιανοί νοίκιαζαν τα χωράφια τους στη Θεσσαλία και έδιναν το 1/10^ο στο κράτος... στον εκάστοτε... στο κράτος, καταλαβαίνεις;! Λέω είναι και η ερμηνεία που δίνουμε σε πολλά πράγματα. Ας πούμε... πάω τώρα στα έθιμα, εγώ το Ροσ Ασσανά γιατί είναι μια γιορτή που συνήθως την κάνουμε στο σπίτι, καθότι εγώ σου είπα μεγάλωσα σε παραδοσιακή οικογένεια τα έθιμα είναι: ας πούμε Ρόσ Ασσανά... λεν οι προσευχές τρως γλυκό μέλι, εμείς το κάνουμε γλυκό, δηλαδή μήλο και από πάνω ζάχαρη ζέρεις γλυκό, όχι κομπόστα γλυκό. Στη Γαλλία και στο Ισραήλ κόβουνε το μελάκι -κόβουνε το μηλαράκι και βουτάνε μες το μέλι και λεν την προσευχή. Στη Λάρισα η [...] βράζουν κολοκύθα, που πρέπει να φάμε, μήλο... και θα το θυμηθώ. Εμείς το Ροσ Ασσανά κάνουμε γλυκό μέλι, γλυκό, κάνουμε κολοκυθόπιτα είτε τριγωνάκια την κολοκύθα την γλυκιά την βράζουμε με ζάχαρη και κανέλα και την κάνουμε σαν πίτα, κολοκυθόπιτα. Μετά κάνουμε σπανάκι... εγώ το κάνω σαν σουφλέ, σπανάκι με αυγά και λίγο τριμμένη φρυγανιά και το ψήνω. Στη Θεσσαλονίκη η [...] το κάνουν σπανακόπιτα, εγώ δεν το 'χα δει ποτέ αυτό. **[Αρα ουσιαστικά τα στοιχεία είναι ίδια απλώς ο τρόπος αλλάζει]** μπράβο αυτό θα σου 'λεγα. [...] Εμείς τρώμε μήλο, κολοκύθι, σπανάκι, πράσο – να το και πράσο. Εμείς στη Θεσσαλονίκη κάνουμε πρασοκεφτέδες και όχι με καρύδια. Το καρύδι απαγορεύεται το Ροσ Ασσανά, τώρα γιατί;! Έχει να κάνει με την αριθμολογία! Το καρύδι στα εβραϊκά λέγεται «κάβος» και αν προσθέσεις την αντιστοιχία των γραμμάτων στον εβραϊσμό, είναι κάτι κακό. Αυτό όμως... [...] Εμείς τρώμε, μήλο, κολοκύθι, σπανάκι, πράσο, χουρμάδες, ρόδι, ψάρι και όλα συμβολίζουν κάτι. Λέμε το γλυκό μήλο συμβολίζει να 'ναι καλή και γλυκιά η χρονιά... **[Λογικό]**, λογικό, το κολοκύθι, το πράσο, το σπανάκι όλα αυτά συμβολίζουν... ουσιαστικά είναι σύμβολα της νέας σοδιάς τώρα δεν βγαίνουν αυτά τα πράματα... επειδή έχουμε την αρχή του αγροτικού χρόνου, είναι η νέα σοδιά, καλωσορίζουμε έτσι τη νέα σοδιά, αλλά θρησκευτικά αυτά τα τρία απομακρύνουν τους εχθρούς – τους πραγματικούς

αλλά και της ψυχής μας, είναι σύμβολα. [...] Άρα ουσιαστικά ιστορικά αν τα πάρεις αυτά τα τρία, αυτοί οι καρποί που είναι στην αρχή του αρχικού..., τον Σεπτέμβρη τον Οκτώβρη όπου έχουμε νέα σοδιά, έχουμε καινούρια ανοίγματα, το πράσο και το κολοκύθι που τώρα βγαίνουν είναι ένας τρόπος να ξεκινήσουμε την αγροτική παραγωγή, σωστά;! Ωστόσο ο εβραϊσμός έδωσε ένα σύμβολο στο καθένα, δηλαδή τι συμβολίζει αυτό – τι συμβολίζει αυτό. Επίσης, το ρόδι το σύμβολο [...] μπράβο τα σπόρια πως το λένε να αυξανόμαστε **[την καλοτυχία;!]** να την καλοτυχία, να αυξανόμαστε και όχι να, να πληθύνουμε και όχι να μειωνόμαστε. Όσα είναι τα ρόδια – τα σποράκια του, τόσο πολλά και τόσο ενωμένα να είναι οικογένειες κι αυτά! Αλλά και αυτό άμα το πάρεις αυτή την εποχή είναι τα ρόδια, δεν μπορούσαμε να το βάλουμε το Πέσσαχ. [...] Η το ψάρι τρώμε και κεφάλι ψαριού, για να ‘μαστε στην κορυφή και όχι στο τέλος, υποτίθεται και τρώμε και ψάρι για να είμαστε... τι να ‘μαστε; Δεν ξέρω. **[Ας πούμε το ψάρι υπάρχει και στην Κετουπά... δηλαδή όπως είναι η Κετουπά – το προικοσύμφωνο καλά δεν το λεώ;]** Κεντουμπά **[Λοιπόν υπάρχει εδώ μια προσευχούλα και εδώ εδώ και εδώ κάτι άλλα που δεν ξέρω τι λένε... και γύρω γύρω γύρω υπάρχουνε διάφορες εικονίτσες, όχι;! Και έχει ας πούμε ψάρια – δύο ψάρια έχει ξέρω ‘γω έναν κένταυρο είδα ένα άλλο]** Η Κεντουμπά είναι το προικοσύμφωνο στο οποίο... το οποίο υπογράφει ο γαμπρός και ουσιαστικά είναι τι δίνει στο γαμπρό η οικογένεια της νύφης, από άποψη υλικού – ρουχισμού και τέτοια και τι υποχρεώσεις έχει ο γαμπρός στην... αν την παρατήσει. Που σημαίνει ότι υπάρχει ένα καθιερωμένο, ένα τυπικό... ωραία που λέει «εγώ ο γιός του τάδε και της τάδε παίρνω από τη γυναίκα μου τριάντα σεντόνια, πέντε παπλώματα» τυχαία τώρα λέω έτσι; «τόσα κατσαρολικά» αυτό κάποτε ήτανε πολύ ακριβές γιατί όπως καταλαβαίνεις οι προηγούμενες κοινωνίες ήτανε πολύ σημαντικό το να ξεκινήσει ένα ζευγάρι και να έχει κάποια βασικά πράγματα. Σήμερα είναι λίγο τυπικό αυτό, προφανώς εννοείται. Άρα υπάρχει και ένα τυπικό βάση των οποίων γράφεται. Αυτό που δεν είναι τυπικό είναι το ποσό που θα οφείλει ο γαμπρός αν ζητήσει διαζύγιο από τη νύφη. [...] Λοιπόν αυτό το ποσό δεν είμαι εντελώς σίγουρη, πρέπει να είναι πολλαπλάσιο του τρία και βάζει ο καθένας ότι θέλει [...] αυτό σημαίνει ότι όσο μεγαλύτερο είναι το ποσό δίνεις ας πούμε αξία, δηλαδή είναι τιμητικό για μια γυναίκα να είναι πολύ μεγάλο το ποσό, αλλά και αυτό είναι τυπικό πλέον στις μέρες μας. Λοιπόν αυτό το τυπικό γράφεται είτε σε ένα απλό χαρτί είτε σε πιο εύπορες οικογένειες γράφεται σε περγαμινή. Εμένα προσωπικά, επειδή σου είπα ο αδερφός της μητέρας μου είναι ραβίνος, το δώρο του γάμου ήτανε ένα τεράστιο περγαμινή, γραμμένο στο χέρι σε εβραϊκά γράμματα το οποίο υπέγραψε ο άντρας μου όταν έγινε ο γάμος. Αυτό το ποσό έχει πάρα πολύ γέλιο γιατί του ‘λεγά «ρε συ

βάλει και κάτι παραπάνω» ξέρω 'γω ας πούμε, δεν θυμάμαι τι έβαλε τώρα, νομίζω... σαν να θυμάμαι και εγώ 25.000, δεν το θυμάμαι. Και αυτό επειδή το κάνουν ειδικοί γραφίστες δεν το κάνει οποιοσδήποτε [...] επειδή είναι πάνω σε περγαμινή, ανάλογα με πόσα θες να ξοδέψεις υπάρχει και η εικονογράφηση, δεν είναι τυπικό το ότι υπάρχουν ψάρια, εμένα έχει λουλούδια. [...] Εγώ έχω ένα τεράστιο κάδρο πάνω απ' το κρεβάτι μου και το 'κανα κάδρο δηλαδή. [...] Εγώ παντρεύτηκα στη Θεσσαλονίκη όπως σου εξήγησα η οικογένειά μου ήτανε θρησκευόμενη και κάναμε τα πάντα αρκετά παραδοσιακά, που σημαίνει ότι: δυο μέρες πριν το γάμο η νύφη κάνει ένα μπάνιο όχι οποιοδήποτε μπάνιο... αλλά ούτως ή άλλως κάνει μπάνιο. [...] Τεβιλά, η λέξη τεβιλά είναι σημαντική θα σου πω γιατί, είναι... χρησιμοποιείται και άλλες φορές. Λοιπόν, στη Θεσσαλονίκη στο χώρο, υπάρχει η συναγωγή υπάρχει όμως και ένα εβραϊκό γηροκομείο, στο κα_, στο μέρος του εβραϊκού γηροκομείου υπάρχει ένας ειδικός χώρος για να γίνονται αυτό το τελετουργικό μπάνιο. Το οποίο για να το κάνεις δεν πρέπει να έχεις τρεχούμενο νερό, πρέπει να είναι τρεχούμενο το νερό από στέρνα – από το νερό της βροχής. [...] Δηλαδή γεμίζει με νερό της βροχής και μπαίνεις γυμνός μέσα και λέει κάποιος υπεύθυνος – μια γυναίκα – η γυναίκα του ραβίνου συνήθως, λέει μια προσευχή. Αυτός είναι ο εξαγνισμός της γυναίκας. Κι είναι έτοιμη και να ακολουθήσει το γάμο. [Εσείς το κάνατε;] Και αυτό είθιστα η πεθερά της κοπέλας να της δίνει δώρο ένα μπουρνούζι ξέρω 'γω τα μυρωδικά ό,τι έχει σχέση... [...] Αυτό να φανταστείς είναι... και γίνεται σαν μια γιορτή. Μαζεύονται δηλαδή οι γυναίκες και γίνεται σαν ένα πάρτι. Εμείς θυμάμαι είχαμε κάνει ένα μπουφέ ξέρω 'γω, είχε ετοιμάσει η μάνα μου, είχαν έρθει όλες οι φίλες μου [...] Αν ο γάμος είναι Σάββατο ή Κυριακή την Πέμπτη γίνεται αυτό. Ο Γάμος δεν μπορεί να γίνει Σαμπάτ! Επομένως αν θέλεις να το κάνεις Σάββατο βράδυ πρέπει να 'χει τελειώσει το Σαμπάτ. Εγώ παντρεύτηκα 22 Ιουνίου, τη μεγαλύτερη μέρα, οπότε το κάναμε Κυριακή γιατί δεν βόλευε. Λοιπόν ο γάμος... το εβραϊκό στοιχείο στο γάμο είναι... γίνεται πως το λένε... ο γάμος οπουδήποτε, δεν είναι υποχρεωτικό ότι θα γίνει στη συναγωγή. Αυτό που είναι υποχρεωτικό είναι ότι θα μπει αυτό το σαν [Ταλέθ;] Δεν είναι το ταλέθ είναι το σεντόνι, σαν σεντόνι είναι, είναι σαν ένα μεγάλο ταλέθ με τέσσερις παραστάτες που συμβολίζει το νέο σπιτικό που θα ξεκινήσει το νέο ζευγάρι [...] δηλαδή ξεκινάει η τελετή του γάμου, αρχίσουν διαβάζουνε περικοπές κι αυτά, προσευχές μετά μπαίνει αυτό το σεντόνι που καλύπτει... είναι το ζευγάρι ίσως και η οικογένεια, γιατί είναι μεγάλο αυτό, και όταν τελειώνει υπάρχει και το σπάσιμο του ποτηριού το οποίο συμβολίζει την καταστροφή της Ιερουσαλήμ. Και μάλιστα λένε τότε «Κι αν σε ξεχάσω Ιερουσαλήμ θα κοπεί το δεξί μου χέρι». [...] Συμβολίζει την καταστροφή του Ναού του Σολομώντα στην Ιερουσαλήμ.

[...Γιατί εκείνη την μέρα που υποτίθεται είναι μία ημέρα χαράς;!] Γιατί εκείνη η μέρα, η καταστροφή του Ναού του Σολομώντα δύο φορές και η καταστροφή του Εβραϊσμού από ‘κει και πέρα η Διασπορά, ιδίως μετά το Δεύτερο... τη Δεύτερη καταστροφή το 71 π.Χ. αυτό σημαίνει ας πούμε τη διαμέλιση του Εβραϊκού Λαού, οπότε ακόμα και αυτή την πολύ σημαντική μέρα «να μην ξεχνάς την καταγωγή σου», γι’ αυτό.

[Αυτό ποιοι το λένε; Το λέει το ζευγάρι μεταξύ του ή το λένε...] Όχι νομίζω το λέει ο γαμπρός την ώρα που σπάει το... ποτήρι. Σε ‘μας είχε πολύ γέλιο γιατί είχαμε διαλέξει ένα ποτήρι από χοντρό... και δεν έσπαγε. [...] Ο γαμπρός... η νύφη φοράει το νυφικό, φοράει πέπλο, το οποίο πέπλο τι συμβολίζει... οι εβραίες γυναίκες απ’ τη στιγμή που παντρεύονται πρέπει να ‘χουν σκεπασμένο το κεφάλι τους, μη κοιτάς εμένα... [Πρέπει να έχουν σκεπασμένο το κεφάλι τους πάντα;!] Πάντα ναι! Θρησκευόμενες αυτό, που σημαίνει αυτό ότι οι πολύ θρησκευόμενες φοράνε περούκα πάντα ή φοράνε μαντήλι.

[Μόνο όταν βρίσκονται σε δημόσιο χώρο ή και στο σπίτι;] Πάντα και στο σπίτι. Δεν φαίνεται καθαρά γιατί την έχω σβήσει λίγο(αναφέρεται σε φωτογραφία που μου δείχνει εκείνη τη στιγμή) αυτή είναι η ανιψιά μου, αυτή που παντρεύτηκε τώρα, είναι σβησμένη η φωτογραφία γι’ αυτό, φοράει μαντήλι, η αδερφή μου ας πούμε που είναι θρησκευόμενη έχει κουρέψει γουλί το – τα μαλλιά της και φοράει πάντα περούκα ή μαντήλι, δεν την βλέπει ούτε ο άντρας της χωρίς μαντήλι ή περούκα. Άρα δηλαδή εσύ πας στη συναγωγή να παντρευτείς και επειδή θεωρείσαι Εβραία γυναίκα φοράς το πέπλο το οποίο το σηκώνουν όταν ξέρω ‘γω πριν το γάμο αλλά μετά το γάμο υπήρχε γι’ αυτό το λόγο ότι δηλώνει παντρεμένη! Οι πολύ θρησκευόμενες φοράνε περούκα από [...] την αρχή, η μάνα μου ας πούμε τώρα που... κάποτε φορούσε μόνο καπέλα ή μαντήλες στη συναγωγή τώρα φοράει μονίμως καπέλο ή μονίμως μαντήλι ή... καπέλο. Λοιπόν αυτό σχετικά με το γάμο.

Ο γαμπρός φοράει ένα ταλέθ την ώρα της λειτουργίας, γιατί γίνεται λειτουργία, η λειτουργία και εδώ χρειάζεται δέκα άντρες για να γίνει γιατί διαβάζουν κάποιες περικοπές, χρειάζεται μινιάν, και ανάλογα με το στύλ της οικογένειας των υιών κι αυτά ο γάμος ποικίλει. Εμείς ας πούμε τότε... σου λέω εγώ παντρεύτηκα το 97’ ήταν αυτός ο ραβίνος που σου είπα που μένει στη Γενεύη, έρχεται ο ραβίνος της Γενεύης ήτανε μια οικογένεια, ο ραβίνος, η γυναίκα του οι οποίοι ήταν στη Θεσσαλονίκη έτσι πάρα πολύ... ήταν η πρώτη του κοινότητα γιατί είχε πάρα πολύ όρεξη οργάνωσε και ήταν απ’ τους πρώτους γάμους που έγιναν. Και επειδή η οικογένεια μου είχε τη δυνατότητα [...] είχαμε και χορωδία που έπαιζαν διάφορα τέτοια τραγούδια ήταν πολύ ωραίος, ήταν ωραία τελετή αλλά δεν είναι πάντα... δεν είναι υποχρεωτικό αυτό το πράμα. [...] Αυτά είναι τα τυπικά... [Ο άντρας πέρα από το ταλέθ φοράει και το _] κιτά. Η κιτά, όπως στις

γυναίκες πρέπει να είναι καλυμμένο το κεφάλι στους άντρες πρέπει να είναι... να φοράνε πάντα κιπά. Η κιπά συμβολίζει το Χέρι του Θεού σαν προστασία και είναι υποχρέωση των αντρών να τη φοράνε πάντα όχι μόνο στη συναγωγή πάντα. [και έξω;] Ναι! Που σημαίνει δηλαδή ας πούμε πάντα τα... οι Εβραίοι θρησκευόμενοι φοράνε κιπά ή κασκέντα(;) αν δεις στο Ισραήλ θα δεις ανθρώπους να φοράνε κιπά χωρίς να... δηλαδή είναι κάτι συνηθισμένο και δεν είναι παράξενο όχι, ας πούμε σε χώρες που... ο γαμπρός μου, στη Γαλλία τώρα, το οποίο ακούγεται και φαίνεται λίγο περίεργο φοράει πάντα κασκέτο εκτός σπιτιού ή συναγωγής. **[Σχετίζεται αυτό που είπατε τώρα Το Χέρι του Θεού με το Χέρι της Χάμσα;]** Η Χάμσα είναι ένα... η Χάμσα έχει να κάνει με... η Κιπά στους άνδρες είναι ανάμεσα στους άνδρες και το Θεό πάντα υπάρχει η παρουσία του Θεού **[μεσολαβεί;!]** ναι, η Χάμσα είναι το σύμβολο Το Χέρι του Θεού ας πούμε και είναι σαν σύμβολο προστασίας, δεν είμαι εντελώς σίγουρη ότι αυτό είναι... πως να στο πω ρε παιδί μου... καθαρά τυπικό – εβραϊκό, δηλαδή είναι εβραϊκό αλλά ας πούμε... εμείς στην Ελλάδα για καλοτυχία τι έχουμε συνήθως; [...] ή ένα ρόδι! Όταν είχα πάει ένα αντίστοιχο ρόδι ή μάτι, δεν θυμάμαι, στη αδερφή μου μου λέει ότι αυτό δε είναι του Ιουδαϊσμού. **[Στο Ισραήλ αυτό ή]** στη Γαλλία, η μικρή μου αδερφή στο Ισραήλ δεν είναι θρησκευόμενη, η άλλη είναι θρησκευόμενη[...] Θέλω να σου πω... δεν ξέρω πόσο, η Χάμσα είναι σύμβολο το οποίο το βλέπεις συχνά στον Εβραϊσμό. **[Σε αυτό το σημείο κάνω μια αναπαράσταση των χεριών της Χάμσα και των χεριών των Κοέν]** Έχει τέσσερα δάχτυλα της Χάμσα. **[συνέχεια της αναπαράστασης των χεριών των Κοέν** Αυτό το παρατήρησα και στη συναγωγή εδώ πέρα όπως πέφτει το Βήλο από την δεξιά πλευρά υπάρχει και ένα κάδρο και εκεί πάνω έχει νομίζω αυτό! Και το ξαναείδα... η γυναίκα του ανθρώπου που ήρθε και έκανε τη λειτουργία τώρα στο Κιπούρ, αυτή όταν άναψε την Καντήλα προσευχόταν από πάνω και ήταν έτσι... και μετά έκλεισε τα μάτια της και είπε κάποιες προσευχές από μέσα της και μου έκανε έτσι πολύ μεγάλη εντύπωση] [...] Ναι εγώ έχω σαν σύμβολο μια Χάμσα σαν κρεμαστό στο σπίτι. **[Στο Βόλο έχουν μια Χάμσα που μέσα έχει μια προσευχή ας πούμε και μια τέτοια που είχε μέσα το Χάι, πως λέγεται, που αλλού μπορούμε να δούμε αυτή τη προσευχή που έχει μέσα; Δηλαδή οι προσευχές είναι στάνταρ ας πούμε που θα έχουν;]** Χάι ναι, (σημαίνει) Ζωή, έχω την εντύπωση χωρίς να το ξέρω σίγουρα, ότι έχουν το Σεμά Ισραήλ όπως είναι και το Σεμά Ισραήλ ας πούμε υποτίθεται ότι πρέπει να το λες κάθε φορά που ξυπνάς, το βράδυ, σημαίνει ότι είμαστε κάτω από την επίβλεψη του, κάπως έτσι. **[Αρα μια από τις πιο... όχι συνηθισμένες... βασικές προσευχές είναι αυτή]** Ναι **[Αυτή είναι και μέσα στη Μεζουζά; Και αυτό με τα**

τεφελίμ;] βάλε ένα ερωτηματικό δεν το θυμάμαι. Όταν γεννιέται ένα αγόρι είπαμε το πρώτο συμβόλαιο με το Θεό είναι το Μπριτ Μιλά, η δεύτερη είναι η πρώτη φορά που ένα παιδί είναι ικανό στα 13 του χρόνια, είναι ικανό να διαβάζει την Τορά και να μετριέται ως άντρας στο Μινιάν, στα 10 άτομα που είναι υποχρεωμένα να υπάρχουνε για την ανάγνωση κάποιων προσευχών. Λοιπόν όταν το παιδί γίνεται γύρω στα 13 γίνεται η προσπάθεια, πως το λένε, εκμάθηση στην ανάγνωση της Τορά. Όπως ξέρεις η Τορά είναι η Πεντάτευχος η οποία είναι γραμμένη σε περγαμινή και η οποία είναι γραμμένη με το Εβραϊκό... με το Αραμαϊκό αλφαβητάριο, δηλαδή τα παλιά εβραϊκά στα οποία δεν υπάρχει μετουκόντ(;) [...] θα σου πω τι εννοώ. Το εβραϊκό αλφάβητο είναι συμφωνικό, δηλαδή γράφονται μόνο τα σύμφωνα – αυτό σημαίνει συμφωνικό και τα φωνήεντα γράφονται σαν σημαδάκια από κάτω, που σημαίνει ότι είναι πάρα πολύ δύσκολο να γράψεις να διαβάσεις χωρίς αυτά τα σημαδάκια. Αν είσαι αρχάριος βάζεις τα σημαδάκια αλλά υποτίθεται ότι όσο εξοικειώνεσαι με τη γραφή δεν χρειάζονται γιατί γνωρίζεις τις λέξεις. Έτσι λοιπόν ένα παιδάκι όταν φτάνει στα 13 του διαβάζει... η πρώτη φορά που θα πάει στη συναγωγή και θα διαβάσει περικοπή είναι πολύ μεγάλη γιορτή γιατί όπως είπαμε είναι το δεύτερο συμβόλαιο με το Θεό. Αυτό λοιπόν χρειάζεται εξάσκηση άρα υποτίθεται ότι το παιδί κάνει κάποια μαθήματα με κάποιον που ξέρει για να το προετοιμάσει να διαβάσει ο κομμάτι που θα... της... την περικοπή της Τορά που αναλογεί στη βδομάδα που θα πάει να κάνει το Μπαρ Μίτσα του στη συναγωγή. **[Άρα δεν είναι ένα συγκεκριμένο που το διαβάζουν όλοι είναι ανάλογα... σαν αυτό που λέγαμε πριν με το 54]** Ναι μπράβο που σημαίνει δηλαδή ότι έχει να κάνει με το πότε το παιδί γίνεται 13 χρονών, δηλαδή ας πούμε γίνεται... οι πολύ θρησκευόμενοι το κάνουν ακριβώς την μέρα των γενεθλίων τους, που σημαίνει δηλαδή ότι τη βδομάδα που θα έχει τα γενέθλιά του θα διαβαστεί η τάδε περικοπή τυχαία, αλλά αυτός θα πρέπει να προετοιμαστεί κανα χρόνο πριν και το διαβάζει, γιατί άμα δεν ξέρει τίποτα... πολύ πιο δύσκολο, δεν είναι μόνο αυτό που διαβάζουν είναι και... ερμηνεύουν! Έτσι; Άρα δηλαδή ο νεαρός πάει στη συναγωγή και διαβάζει στη περικοπή, αυτό γίνεται ένα Σάββατο πρωί όπου ανοίγουν τα Σέφερ και βγάζουν την Τορά και είναι πολύ μεγάλη γιορτή γιατί είναι πολύ μεγάλη τιμή για ένα αγόρι να μπαίνει στην ενήλικη πλέον ζωή του να διαβάζει την Τορά. Λοιπόν ο άντρας, οι υποχρεώσεις του άνδρα – ενός ενήλικα εννοώ εκτός από το να διαβάζει την Τορά όποτε πρέπει είναι να φορά και τεφιλίμ. Τι είναι τα τεφιλίμ... είναι... τα έχεις δει ποτέ; **[Ναι τα είδα... αλλά δεν ξέρω τι τα κάνουν]** Είναι ένα τετράγωνο ναι, είναι φτιαγμένα από δέρμα πρώτον είναι ένα τετράγωνο σαν κουβούκλιο το οποίο υπάρχει μια προσευχή μέσα, κλειστό έτσι; Και δεξιά και αριστερά υπάρχουν δύο

κορδόνια, το τετράγωνο το φοράνε εδώ στο κεφάλι (δηλαδή ακριβώς πάνω από μέτωπο) και το ένα κορδόνι το τυλίγουν στο δεξί χέρι και το άλλο κορδόνι στο αριστερό χέρι. [...] Είναι σαν να είναι ένα στεφανάκι και μπαίνει εδώ στο κεφάλι μ' αυτό το τετράγωνο και υπάρχουνε δυο μεγάλα κορδόνια τα οποία τυλίγουν δεξιά και αριστερά. **[Όλο το χέρι; Από τον αγκώνα και κάτω; Ή λίγο μπράτσο και αγκώνα;]** προσπαθώ να σου βρω μια φωτογραφία, αν το βρω θα το καταλάβεις, άρα λοιπόν ο ενήλικας άνδρας είναι υποχρεωμένος να φοράει τεφιλίμ και να λέει την προσευχή κάθε μέρα. **[Ποια προσευχή; Την αντίστοιχη της]** Όχι όχι άλλη είναι συγκεκριμένη η προσευχή που λέει κάθε μέρα. [...] Άρα δηλαδή ο νεαρός ο οποίος κάνει το μπαρ μίτβα του ξεκινάει σου είπα, την προηγούμενη φορά δυο μέρες πριν τεφιλίμ και εκεί είναι μεγάλη γιορτή και μετά το Σάββατο διαβάζει την περικοπή που έχει μάθει να διαβάζει και από 'κει και πέρα λοιγιάζεται σαν άντρας σαν ενήλικας, σημαίνει δηλαδή ότι μπαίνει στον κόσμο των ενηλίκων και έχει και τις υποχρεώσεις. [...] Για τις κοπέλες τώρα... ενώ για τα αγόρια λέγεται Μπαρ Μιτσβά, Μπαρ σημαίνει αγόρι, «ο Γιός των Υποχρεώσεων» **[Άρα Μιτσβά είναι η υποχρέωση]** Ναι, για τα κορίτσια είναι Μπατ Μιτσβά [...] για τα κορίτσια δεν είναι η ίδια υποχρέωση. Για τον εβραϊσμό η γυναίκα έχει τις υποχρεώσεις της, λέμε ότι ενώ ο άντρας πρέπει να διαβάσει για να είναι γνώστης της Τορά, η γυναίκα την ξέρει την Τορά από την εκπαίδευσή της στο σπίτι, άρα δηλαδή δεν είναι υποχρεωμένη ούτε να έχει συμβόλαιο με το Θεό όταν γεννιέται ούτε στα 12 στα 13 της χρόνια. Παρόλα αυτά και για λόγω ισότητας και για λόγο έτσι κοινωνικότητας και τα κορίτσια ένα χρόνο νωρίτερα, όταν κλείνουν τα 12 τους και όχι τα 13 πλέον **[Ε ναι γιατί ωριμάζουμε και λίγο πιο γρήγορα]** Ναι σωστό, στα 12 κάνουν τη γιορτή τη Μπατ Μιτσβα. Ουσιαστικά είναι πάλι η εισαγωγή μιας κοπέλας στον ενήλικο κόσμο. Συνήθως το Μπατ Μιτσβά γίνεται παραπάνω από ένα κορίτσι, δηλαδή μαζεύονται μια ομάδα ξέρω 'γω πέντε – εφτά κοριτσιών ανάλογα πόσα έχει η φουρνιά και γίνεται μια γιορτή στη συναγωγή απ' όλη τη κοινότητα. Τα κορίτσια φοράνε νυφικά **[Αλήθεια;!]** Βεβαίως αποφασίζουν να ερμηνεύσουν όχι πλέον περικοπή της Τορά αλλά κάποιες επιταγές που αρμόζουνε περισσότερο στην Εβραία, γυναικείες υποχρεώσεις και ουσιαστικά είναι μια δέσμευση μπροστά στον κόσμο δεν είναι καθαρά θρησκευτική δεν είναι υποχρέωση αυτό θέλω να πω, είναι περισσότερη κοινωνική ότι «εγώ θα ακολουθήσω τον Εβραϊσμό». [...] Και είναι σαν ένας μικρός γάμος να φανταστείς φοράμε νυφικά τους πετάνε ροδοπέταλα έχουνε εδέσματα μπεζέδες και κουφέτα που συνήθως όπως είναι στο γάμο, κάπως έτσι είναι γιορτή, έτσι; Και ανάλογα πάλι με την προετοιμασία, στολίζεται η συναγωγή με λουλούδια ανάλογα με τη διάσταση που θες να δώσεις. **[Ωραίο... άρα και με το να**

φοράν και το νυφικό είναι σαν... όχι δέσμευση αλλά... σαν να παντρεύονται ας πούμε την Τορά] Την Τορά, ναι! [Τι τέλειο! Παρίστανται μόνο γυναίκες ή και άντρες;] Όλοι ναι, όλη η κοινότητα [Και εκεί υπάρχει μινιάν για να...] Όχι δεν είναι υποχρέωση... εκεί επειδή δεν έχει τόσο θρησκευτικό χαρακτήρα, το τελευταίο που θυμάμαι που κάναμε το Μπατ Μίτσα της Τζένης στη Θεσσαλονίκη που 'τανε ξέρω 'γω πόσα παιδάκια, βγάζουνε την Τορά οι μπαμπάδες και κρατάνε τα Σεφαρίμ οι μπαμπάδες αλλά δεν διαβάζουνε περικοπές είναι ας πούμε περισσότερο το... [Συμβολικό δηλαδή το... κρατάνε] Μπράβο [Α είναι όπως είδαμε στο Κιπούρ που ανοίγουν το... πως το λένε το Ιερό] Στο Κιπούρ είναι τελετουργικό - υπάρχει μια τελετουργία, δηλαδή ας πούμε το πρωί της γιορτής ανοίγουν βγάζουν δύο Σέφερ από το ένα διαβάζουν την περικοπή από το άλλο την Αφταρά και στο τέλος πάλι βγάζουν από το Εϊχάλ Ακόντες αλλά δεν διαβάζουν κάτι, αυτό όμως είναι το τελετουργικό του Κιπούρ, αυτό νομίζω είναι με τα χρόνια. Εγώ δηλαδή που έκανα εδώ και πόσα χρόνια Μπατ Μίτσα στη Λάρισα, γιατί το έκανα όσο ζούσα στην Καρδίτσα, δεν είχαμε αυτή τη... ότι οι μπαμπάδες μετέφεραν [Ανοιχτό όμως ήταν;] Έχουν περάσει και πόσα χρόνια [...] δεν θυμάμαι. [...] Ο αρραβώνας... πόσο τυπικά θες; [Εσείς πως το κάνετε] Λοιπόν στους πολύ θρησκευόμενους Εβραίους οι αρραβώνες και οι γάμοι γίνονται με συνοικέσια. Να σου πω τη έζησα από την αδερφή μου, η ανιψιά μου παντρεύτηκε πέρυσι τέτοια εποχή ήταν ένα κορίτσι 20 – 22 χρονών έλεγε ναι θέλω να παντρευτώ, πήγαμε σε μια προξενήτρα [Στην Ελλάδα;] Στο Ισραήλ, ναι και οπού ας πούμε περιέγραψαν τα χαρακτηριστικά της κοπέλας και τα κριτήρια τα οποία θέλει από έναν άνδρα και ουσιαστικά ο αρραβώνας, στους θρησκευόμενους πάντα σου λέω είναι μία οικονομική συμφωνία γιατί ο γάμος είναι ούτως ή άλλως μία οικονομική συμφωνία. Άρα αν συμφωνήσουν τα δυο παιδιά ότι «ναι μου κάνει» - προφανώς χωρίς προγαμιαίες σχέσεις εννοείται, στους θρησκευόμενους πάντα σου λέω, γίνεται μια οικονομική συζήτηση ανάμεσα στις δύο οικογένειες, αυτός είναι ο αρραβώνας δίνεται υπόσχεση ότι θα παντρευτούνε αλλά γίνεται και μία οικονομική συμφωνία, τι θα δίνει ο ένας τι θα δίνει ο άλλος πως θα ζήσει το ζευγάρι. Ο γαμπρός δίνει στη μέλλουσα νύφη ένα δαχτυλίδι αρραβώνων που είναι ένα μονόπετρο συνήθως και εκεί παίρνονται κάποια δώρο απ' τη μια οικογένεια στην άλλη. Νομίζω ότι στο γαμπρό κάνανε πουκάμισα;! Δεν ξέρω, στη νύφη κάνουνε χρυσαφικά. Εγώ ουσιαστικά δεν αρραβωνιάστηκα, δηλαδή κάποια στιγμή είχα σχέση με τον άντρα μου σχεδόν τρία χρόνια, κάποια στιγμή ήρθε σπίτι, ο άντρας μου είναι [Και έγινε μια συζήτηση;] και έγινε μια συζήτηση ότι μέσα σε ένα μήνα «σε ένα χρόνο θα έχουν τελειώσει όλα», άντε το όλα να καταλάβεις εσύ [...] τι σημαίνει, αλλά είχε πάρα πολύ

γέλιο, ο πατέρας μου έλεγε «δηλαδή τώρα τί είπες;» Δεν ξέρω λέω ότι κατάλαβες. Εγώ όμως ήμουν και 30 χρονών έτσι; Ήμουν μεγάλη είχαμε πάρει απόφαση να ζήσουμε μαζί δηλαδή όπως γίνονται και τώρα αυτές στην κοινωνία. [Δηλαδή δεν ήταν τόσο...] αυστηρή; [Ναι] όχι. [έγινε όμως μια συζήτηση... Εντάξει είναι και λογικό να γίνει και μια συζήτηση τι να λέμε] Ναι να σου πω κάτι πλέον νομίζω ότι στις περισσότερες αποφάσεις όταν πλέον τα ζευγάρια συμφωνούνε αυτά τώρα το ανακοινώνουν στους γονείς και εμείς αυτό ας πούμε κάναμε. [...] δεν είναι πλέον τόσο strict στις κοινωνίες, αλλά στους θρησκευόμενους δεν υπάρχουνε... αυτά ας πούμε οι περισσότεροι γάμοι γίνονται όπως σου εξήγησα και πριν... σου λέω ο αρραβώνας είναι μια οικονομική συμφωνία μεταξύ των οικογενειών πως θα ζήσουν αυτά τα παιδιά [...] πως θα τα βοηθήσουμε γιατί συνήθως οι θρησκευόμενοι επειδή δεν έχουν προγαμιαίες σχέσεις έχουνε... παντρεύονται σε πολύ μικρή ηλικία, οπότε λογικό είναι ότι την ευθύνη τους [...] την έχουνε οι γονείς. [Στην Ελλάδα όμως υπάρχει αυτός ο θεσμός του συνοικέσιου; Ή όχι;] Τώρα πλέον όχι, δεν νομίζω. [Μέχρι πότε μπορούμε να πούμε ότι υπήρχε; Οι γονείς σας ας πούμε παντρεύτηκαν με συνοικέσιο ή;] Όχι... εμένα οι γονείς μου... υπήρχε και μια συγγένεια μακρινή οπότε γνωρίζονταν σαν οικογένειες κάπου ο μπαμπάς μου είδε – την ήξερε την μάνα μου και πας, πήγε δηλαδή... νομίζω δηλαδή ότι στην Ελλάδα υπήρχε αυτό που υπάρχει και στις χριστιανικές οικογένειες, πάω και ζητάω την νύφη [...] πάω με την οικογένειά μου δίνω λουλούδια και γλυκά και ζητάω τη νύφη, αυτό! Ας πούμε συζητάω αν μπορώ να την θρέψω όπως... παλιά τώρα δεν φαντάζομαι ότι υπάρχει, αυτό νομίζω. [...Όχι δηλαδή ότι υπάρχει ένα συγκεκριμένο τυπικό... ότι υπάρχει ας πούμε μια συγκεκριμένη γυναίκα ή ότι... κάνει τη διαδικασία] όχι, να σου πω την αλήθεια εγώ δεν το και στο Ισραήλ ώσπου το άκουσα από την αδερφή μου, γιατί όπως σου εξήγησα η αδερφή μου η θρησκευόμενη που έχει τα έξι παιδιά... ο μεγάλος της ο γιός ερωτεύτηκε μια κοπέλα κα είπε «Εγώ αυτή θέλω» δεν ήταν σαν αυτή τη διαδικασία να [...] όταν έρχεται η ώρα της δεύτερης, της κόρης δηλαδή, η κόρη δεν είχε ακολουθήσει αυτό το δρόμο και ακολουθήσανε το τυπικό, τώρα έχει τον τρίτο γιό ο οποίος ο τρίτος της είναι... η Τζένη είναι δεκαοχτώ – μισή πες... αυτός είναι δεκαεννιά – μισή [μικρούλης] μικρούλης, παρόλα αυτά είχε βάλει στο μάτι μια κοπέλα και το λέει η αδερφή μου «δεν μπορείς να την εκθέτεις έτσι την κοπέλα να πάμε να την ζητήσουμε» [δίκιο είχε, προφανώς δεδομένου ότι είναι έτσι_] ναι αλλά και η κοπέλα... το παιδί αυτό ζει στο Ισραήλ με τους γονείς και η κοπελιά στο Παρίσι, στο Στρασβούργο νομίζω και είναι μαθήτρια λυκείου. [Απαπά! Εντάξει μεταξύ τους δεν έχουν μεγάλη διαφορά αλλά...] ναι δεν τελείωσε και λέει η αδερφή μου να πάμε να την ζητήσουμε, για έναν

περίεργο λόγο δεν θέλει η οικογένεια της κοπέλας, δεν ξέρω γιατί [...] Αυτό που μου είπε η αδερφή μου που σου λέω υπάρχει μια... ένα αίσθημα είναι ότι θα βάλουμε έναν ενδιάμεσο να ρωτήσει την οικογένεια, δηλαδή μπορεί να μην να μην χρησιμοποιήσουνε το συνοικέσιο [...] ναι αλλά ναι. Αφού είναι στα ίδια (;) ας πούμε στο θρησκευτικό τομέα; στον οικονομικό τομέα; μπορούν να τα βρουνε; [...] μπορούνε; Γιατί δεν είναι το ίδιο δυο τριαντάχρονοι που έχουνε δουλειά και ο καθένας λέει «ναι εμείς τα οικονομικά μας τα κανονίζουμε μόνοι μας» εδώ μιλάμε για παιδιά τα οποία ουσιαστικά μέχρι να βρουνε δουλειά θα πρέπει... υπάρχουν πολλά χρόνια που θα έχουν υποστήριξη από την οικογένεια. **[ε ναι αυτό είναι πολύ σημαντικό, εντάξει και αυτό εντάσσεται και στο γενικότερο πλαίσιο να παντρευόμαστε σε μεγαλύτερη ηλικία γιατί δεν υπάρχουν και τα μέσα, εντάξει πέραν ότι σπουδάζουμε μέχρι μια... μεγάλη ηλικία...]** Κοίταζε στο Ισραήλ όπως και σε όλες πλέον τις ανεπτυγμένες κοινωνίες νομίζω ότι δεν ισχύουν όλα αυτά... δηλαδή φαντάζομαι ότι συζούν άνθρωποι, παντρεύονται χωρίς την έγκριση των γονιών **[ε ναι... γιατί έχουν την άνεση]** βέβαια στο Ισραήλ το χαρακτηριστικό είναι ότι τα παιδιά αγόρια κορίτσια τελειώνουν δεκαοχτώ ας πούμε του σχολείου μετά παίρνουνε *one year gap* ή πάνε στρατό... τα αγόρια πάνε στρατό τρία χρόνια, μετά τα κορίτσια δύο χρόνια **[τι εννοείτε; Τα κορίτσια πάνε στρατό;!]** Βεβαίως, όλα! Μετά παίρνουν *one year gap* – ένα χρόνο γυρνάνε τον κόσμο, οι περισσότεροι σου λέω και μετά αποφασίζουν να σπουδάσουν. Άρα δηλαδή ένα αγόρι αρχίζει και σπουδάζει στα είκοσι δύο του, που έχει πήξει το μυαλό του [...] έχει ωριμάσει ναι και ουσιαστικά οι οικογένειες δεν συνδράμουνε ανάλογα με την οικονομική τους δυνατότητα... συνήθως δουλεύουν τα παιδιά και έτσι σπουδάζουν... [...] και συνήθως επειδή οι δυσκολίες είναι πολλές ξέρω 'γω παντρεύονται και μικροί. Δηλαδή ας πούμε η εικόνα του να πας σε ένα αμφιθέατρο με ένα μωρό στην αγκαλιά και να παρακολουθήσεις το μάθημα... είναι πολύ συνηθισμένο! Και είναι πολύ πολύ αποδεκτό. [...] Θέλω να σου πω ότι όπως σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες έτσι και εκεί έχουνε ξεφτήσει αυτά τα έθιμα, λογικό... ισχύουνε μονάχα στις πιο κλειστές κοινωνίες που είναι οι θρησκευόμενοι. [...] Ο θάνατος είναι ο κύκλος της ζωής, ο γνωστός κύκλος γέννηση – ωριμότητα και θάνατος, έτσι; Λοιπόν... για τον εβραϊσμό υπάρχει μεταθάνατο ζωή. Που σημαίνει δηλαδή ότι σ' αυτή τη ζωή ο άνθρωπος κάνει όσο πιο δημιουργικό περισσότερο μπορεί και προετοιμάζεται για έναν εξαγνισμό στη μεταθάνατο ζωή. Ο θάνατος λοιπόν για τον εβραϊσμό είναι ένα πολύ μεγάλο κομμάτι. **[Ναι. Καταρχήν εγώ νόμιζα ότι δεν υπάρχει μεταθάνατο ζωή στον εβραϊσμό]** Όχι υπάρχει, δηλαδή πιστεύουμε.. αυτό εννοώ. **[Ναι ναι ναι κατάλαβα και εγώ αυτό εννοώ... αλλά είχα την εντύπωση ότι δεν υπάρχει... ωραία]** όχι... ωραία

που σημαίνει ότι όταν πεθαίνει κάποιος υπάρχει το τελετουργικό της ταφής ας πούμε. Δηλαδή ράβεται... αφού πλένεται εξονυχιστικά από ειδικούς ανθρώπους Εβραίους, άντρες αν είναι άντρας ο πεθαμένος γυναίκες αν είναι γυναίκα, ράβεται ένα σάβανο γι' αυτό το λόγο... μένει... η ταφή γίνεται μέσα σε σάβανο... [...] καθώς γίνεται η ταφή [...] όταν πεθαίνει κάποιος αφού πλένεται εξονυχιστικά μπαίνει στο σάβανο και γίνεται η ταφή. Στη διάρκεια της τελετής διαβάζεται οι περικοπές, χρειάζεται μινιάν σίγουρα... και διαβάζονται κάποιες προσευχές για τον εξαγνισμό της ψυχής του. Στη Θεσσαλονίκη όταν γινότανε η ταφή στο χώρο της ταφής πήγαιναν μόνο... οι άντρες! Και όχι οι γυναίκες... οι γυναίκες καθόταν παράμερα δηλαδή μακριά από το σκάμμα ας πούμε. Λοιπόν οι συγγενείς πρώτου βαθμού δηλαδή ο άντρας ο σύζυγος – ο/η σύζυγος, παιδιά και γονείς κι αδέρφια μετά την τελετή μετά την ταφή δηλαδή... ο ραβίνος τους κόβει αυτό που ονομάζεται «κριά». Η «κριά» είναι συνήθως φοράνε ένα φανελάκι το οποίο τους το κόβει ο ραβίνος με σκοπό... συμβολίζει τον αποχωρισμό από τον συγγενή τους και αυτό είναι υποχρεωμένοι να το φοράνε επτά μέρες κατάσαρκα. Οι συγγενείς πάλι πρώτου βαθμού [...] για επτά μέρες κάθονται στο σπίτι... σε ένα σπίτι που θα οριστεί ότι θα κρατήσουνε το πένθος... να καθίσουνε κάτω! Δηλαδή βάζουνε στρώματα, να φανταστείς βγάζουν τους καναπέδες βάζουνε στρώματα ή μαξιλάρια και κατά τη διάρκεια της ημέρας η οικογένεια, οι συγγενείς πρώτου βαθμού κάθονται κάτω στο στρώμα... διαβάζουνε, τρώνε εκεί τα πάντα καθισμένοι κάτω! Αυτό είναι ένδειξη πένθους για τον άνθρωπο που έφυγε και τώρα γύρισε η γη τον υποδέχεται! Αυτή λοιπόν, η άμεση οικογένεια αυτές τις μέρες δεν μαγειρεύει, δεν πλένεται – δεν λούζεται, οι άντρες δεν ξυρίζουν τα γένια τους και τρέφεται η Σσιβά... Σσιβά είναι το πένθος που ακολουθεί η οικογένεια..., από τις προσφορές των ευρύτερων συγγενών, ας πούμε είναι πολύ τιμή... ας πούμε ξέρω εγώ ότι μια οικογένεια έχει πένθος να πω ότι εγώ σήμερα το μεσημέρι θα σας μαγειρέψω και θα πάω το φαγητό για όλους όσους πενθούνε και θα τους προσφέρω εγώ το φαγητό. Γιατί υποτίθεται ότι επτά μέρες ζούνε σε τόσο μεγάλο πένθος [που να βρούνε τη δύναμη να μ_] που δεν μπορούνε να. Δηλαδή πρέπει να είναι απασχολημένος – απασχολημένοι στο να απασχολημένοι σε εισαγωγικά, να θρηνήσουν τον άνθρωπό τους. Λοιπόν άρα γίνεται η ταφή, οι συγγενείς πρώτου βαθμού τους κόβει ο ραβίνος την κριά και δικά μου μέρη τρώνε ένα αυγό σφιχτό που δείχνει τον κύκλο της ζωής και δεν τρώνε κρέας εκείνη τη μέρα. Κάπου αλλού δεν θυμάμαι που... στη Θεσσαλονίκη ή στη Λάρισα... ή εδώ; τρώνε κοτόσουπα! Εδώ εδώ εδώ στα Γιάννενα! Εγώ ξέρω ότι δεν τρώμε κρέας εκείνη την μέρα. Λοιπόν για επτά μέρες όπως σου είπα οι συγγενείς κάθονται κάτω δεν πηγαίνουν στις δουλειές τους κ.ο. κ. και μετά τα μαύρα δεν είναι συνήθιο του εβραϊσμού, ας πούμε ο

συγγενής να φοράει μαύρο αλλά είθισται σε όλες τις εβραϊκές οικογένειες της Ελλάδας να χρησιμοποιούνται τα μαύρα επιρροή από τα τοπικά έθιμα! Δηλαδή αν πας στο Ισραήλ δεν θα δεις... οι πολύ θρησκευόμενοι... ας πούμε η μάνα μου όταν πέθανε ο πατέρας της φόρεσε μπλέ δεν φόρεσε μαύρα και δεν άλλαξε την γκαρνταρόμπα της ας πούμε. **[άρα δεν είναι το μαύρο αυτό που θα δηλώσει είναι η κριά περισσότερο]** Ναι... μετά από ένα... σ' αυτή τη βδομάδα κάθε απόγευμα διαβάζεται... γίνεται η απογευματινή λειτουργία παρουσία των συγγενών είτε στη συναγωγή είτε στο σπίτι. Στα παλιά τα χρόνια δηλαδή εγώ θυμάμαι όταν πέθανε η γιαγιά μου του πατέρα μου... είχαμε και... οι οικογένειες ήταν και πιο δεμένες κάθε απόγευμα ερχόταν στο σπίτι που καθότανε τα παιδιά της και γινότανε η λειτουργία της συναγωγής γινόταν στο σπίτι μας. Δηλαδή υποτίθεται ότι για εφτά μέρες είναι υποχρεωμένοι να... τα μέλη της οικογένειας... να ακούνε την **[την περικοπή]** την προσευχή. Αυτό που λένε... δεν έχω καταλάβει αν ισχύει για τον εβραϊσμό... αυτό που λένε ότι στις χριστιανικές οικογένειες τα τριήμερα και τα εννιάμερα κυκλοφορεί η ψυχή για τρεις ή εννιά μέρες και αυτά κάτι αντίστοιχο δεν ξέρω να στο πω, αν ισχύει για σίγουρο... αλλά σίγουρα οι πρώτες μέρες είναι οι πιο σημαντικές και για να πενήθσεις τον άνθρωπό σου και ας πούμε για να... **[βρει τη θέση της]** ναι για να βρει τη θέση της ακριβώς! Λοιπόν οι υποχρεώσεις των άμεσων συγγενών για ένα χρόνο είναι περισσότερο υποχρεώσεις των παιδιών και όχι των συζύγων. Δηλαδή για ένα χρόνο τα παιδιά δεν πρέπει να πάνε σε γεύμα που έχει και μουσική, (δεν) πρέπει να χορέψουν, να... δηλαδή έτσι ουσιαστικά τιμούνε τον νεκρό [...] και στους εννιά μήνες; Στους δέκα μήνες γίνεται το ετήσιο... α μάλλον να στα πω... Για εφτά μέρες είπαμε κρατάνε το πένθος κάθονται κάτω οι συγγενείς μετά την έβδομη μέρα πάει ο ραβίνος και τους σηκώνει λέει «μπορείτε να συνεχίσετε τη ζωή σας» σας πούμε. Μετά οι υποχρεώσεις που έχουνε είναι τα μνημόσυνα που είναι στο μήνα και στο χρόνο που ο πρώτος χρόνος νομίζω δεν είναι στο χρόνο είναι στους δέκα μήνες κάτι τέτοιο... νομίζω καις το χριστιανισμό έτσι είναι **[ναι είναι ψευτοχρόνος...]** ναι... και μετά πάντα όταν είμαστε στη συναγωγή και διαβάζουμε την Τορά μπορούμε να κάνουμε Ασκαβά. Ασκαβά είναι το μνημόσυνο. Αν θυμάσαι και το Κιπούρ **[και τώρα έγινε]** μπράβο είναι μνημόνευση των... ανθρώπων που έχουν πεθάνει. Δηλαδή σε κάθε... δηλαδή η μνήμη είναι ένα σημάδι ότι δεν τους έχουμε ξεχάσει και πως γίνεται; Πως διατηρούμε τη μνήμη; Με το να αναφέρουμε το όνομά τους τις... όταν είμαστε στη συναγωγή. **[άρα αυτό μπορεί να γίνει και σε μεγάλη γιορτή όπως είδαμε τώρα αλλά μπορεί να γίνει π.χ. και το Σάββατο;]** Βεβαίως! **[και για πόσο καιρό μπορεί να συμβαίνει; Επ' αόριστο;]** Επ' αόριστο. Εμένα ας πούμε οι γονείς μου για τους γονείς τους... ο παππούς μου απ' την

πλευρά του πατέρα μου έχει πεθάνει εδώ και... το 83' πολλά χρόνια... σαράντα τόσα χρόνια... ετήσια και στις ενδιάμεσες γιορτές ας πούμε ανά... γίνονται αναφορές στο όνομά του αλλά κάνουν και μια φορά το χρόνο το μνημόσυνο του παππού τάδε κατάλαβες; Ο στόχος είναι να μην ξεχαστούνε. **[είδα ότι αφήνουμε και στο μνήμα μια πέτρα... αυτό τι είναι; Γιατί μου 'παν ότι τα λουλούδια δεν είναι το καθαρό εθιμοτυπικό.. είναι η πέτρα.]** Ναι... σαν μνήμη νομίζω, σαν δήλωση μνήμης [...] όχι δεν το έχουμε αυτό να ξενυχτήσουμε τον νεκρό... αυτό δεν με ρωτάς; [...] Εμένα η γιαγιά μου πέθανε στο νοσοκομείο και η μια και άλλη και αμέσως την πήγανε στο νεκροτομείο που είναι στο νεκροταφείο και εκεί ξεκινάει η διαδικασία. Πάντα εκεί τον χαιρετάμε, τον πλένουμε τον χαιρετάμε δεν τον συνοδεύουμε όλο το βράδυ στο σπίτι ας πούμε... **[αν πεθάνει μέσα στο σπίτι;]** Νομίζω δεν έχουμε την έννοια... όχι τον παίρνουν... η κηδεία γίνεται όσο το δυνατόν νωρίτερα, όσο το επιτρέπουν οι συνθήκες! Σσαμπάτ – περιμένουμε να τελειώσει το Σσαμπάτ, αν είναι μακριά τα παιδιά περιμένουμε ας πούμε ξέρεις πότε βολεύει. [...] Αλλά δεν τον ξενυχτάνε τον παίρνουνε και τον πάνε στο νεκροτομείο... **[... αν πέσει σε γιορτή; Δηλαδή πεθάνει κάποιος και είναι η μέρα του Πέσσαχ ας πούμε τι γίνεται;]** Λοιπόν... δεν θυμάμαι... είναι Σαββατοκύριακο, η γιαγιά μου από την πλευρά της μάνας μου είναι πολύ άρρωστη, πάω Σαββατοκύριακο για να τους δω λοιπόν και γυρνάω Κυριακή απόγευμα, Δευτέρα ή Τρίτη δεν το θυμάμαι αυτό είναι Πέσσαχ, είναι η Δεύτερη μέρα του Πέσσαχ [...] παίρνω τη μάνα μου τηλέφωνο «τι κάνετε; - Όλα καλά» δεν μου λέει τίποτα όμως... δεν μου λέει τίποτα. Είχε πεθάνει η γιαγιά μου! Και δεν μου είπε γιατί... άκου τώρα δηλαδή... εγώ το κατάλαβα γιατί η γιαγιά μου ήταν στην Γενική Κλινική που είναι... τέλος πάντων δίπλα στο σπίτι του θείου μου στη Θεσσαλονίκη και παίρνω ένα βράδυ το θείο μου και μου λέει η γυναίκα του, η θεία μου ότι είναι στην κλινική... 11 η ώρα το βράδυ, λέω αυτό απίθανο το 'χω. Η μαμά μου που σου είπα έχει δύο αδέρφια ο ένας ο αδερφός είναι ο ραβίνος στη Γαλλία... όπου δεν το είπα σε μας... γιατί ήθελε να το πει πρώτα στο γιό της, οκ. Άρα περιμένουν πρώτα να τελειώσει η γιορτή το..., περίμενε στο ψυγείο ξέρω 'γω μια μέρα δύο πόσο ήτανε και μετά ώσπου να 'ρθει ο θείος μου και τα λοιπά **[και τότε σας το...]** μου το είπε με το που τελείωσε η γιορτή το είπε στον αδερφό της το είπε και σε μένα. [...] Περιμένουν να τελειώσει η γιορτή. Υποθέτω στο Ισραήλ σε θρησκευόμενες... αλλά νομίζω επειδή το Ισραήλ είναι αρκετά θεοκρατικό κράτος αν είχε πεθάνει κάποιος αμέσως Σσαμπάτ δεν μπορούν να κάνουν τίποτα, περιμένουν τελειώνει το Σσαμπάτ ή γιορτή τέλος πάντων παίρνουν το πτώμα το πάνε στο νεκροτομείο και μετά ξεκινάει η διαδικασία. Εδώ επειδή υπάρχουνε και γραφεία τελετών προφανώς το κανονίζεις από το νοσοκομείο με το

γραφείο τελετών να το πάρει το... [...] Η γυναίκα σύμφωνα με τον εβραϊκό Νόμο είναι υπεύθυνη, είναι γνώστης της Τορά από τη γέννηση της και από τη διαπαιδαγώγησή της. Η ίδια όταν παντρεύεται έχει υποχρέωση να εκπαιδεύσει τα παιδιά της και να διατηρεί το τυπικό του Εβραϊσμού στο σπίτι της, έτσι εκπαιδεύει τα παιδιά της. [...] Ναι δηλαδή ας πούμε η γυναίκα στις γιορτές δεν είναι υποχρεωμένη να πάει στη συναγωγή, αν έχει μικρά παιδιά μένει στο σπίτι έτσι; Δεν είναι η ίδια υποχρέωση που έχει ο άντρας να πάει να διαβάσει στη συναγωγή. Λοιπόν άρα το τυπικό της θρησκείας είναι κυρίως οι γιορτές η μία η μεγαλύτερη... ας πούμε η πιο συχνή γιορτή είναι η αργία του Σαββάτου. Η αργία του Σαββάτου ξεκινάει απ' το απόγευμα της Παρασκευής πριν δύσει ο ήλιος και τελειώνει το βράδυ του Σαββάτου όταν εμφανιστούνε τρία αστέρια στον ουρανό. Άρα η γυναίκα όπως σου εξήγησα και πριν η γυναίκα ετοιμάζει το σπίτι για μια χαρά... είναι γιορτή. Και η γιορτή του Σαββάτου γίνεται με όλο το τελετουργικό. Που σημαίνει, έχει έτοιμο το φαγητό, έχει στολίσει το σπίτι με λουλούδια συνήθως, έχει προετοιμάσει ένα καλό γεύμα την Παρασκευή για το Σάββατο το πρωί και το Σάββατο το μεσημέρι και για να υποδεχτεί το Σάββατο ανάβει τα κεριά. **[αυτά τα ανάβει όμως μόνο η γυναίκα]** Ναι άκου τώρα τα κεριά συνήθως είναι δύο, ακουμπάνε σε δύο καντηλάκια συνήθως ασημένια, δηλαδή δύο ασημικά έτσι και βάζεις μέσα το κερί. [...] Γι αυτό δεν μιλήσαμε καθόλου για τα θρησκευτικά αντικείμενα... δηλαδή ας πούμε το θρησκευτικό αντικείμενο είναι κεριά του Σσαμπάτ, ασημένια συνήθως, **[έχει και στη συναγωγή... έχει (στο Ιερό Ερμάριο) ένα κι ένα]** Μπράβο, είναι πολύ συνηθισμένο δώρο σε μια κοπέλα που παντρεύεται. Λοιπόν άρα ανάβει τα κεριά του Σσαμπάτ λέει την προσευχή... και από 'κει και πέρα αρχίζει το Σάββατο. **[ποια προσευχή λέει;]** Λέει... αυτή την ξέρω γιατί την λέω! Θεέ μου Ελοενου μελέχ χαολάμ ανάβουμε τα κεριά του Σσαμπάτ με ειρήνη να ανάψουμε τα κεριά του Σσαμπάτ. Είναι μια συγκεκριμένη. [...] Από τη στιγμή που θα ανάψει τα κεριά του Σσαμπάτ υποτίθεται ότι είναι **[ξεκινάει το Σάββατο ήρθε η γιορτή]** τι σημαίνει ήρθε το Σάββατο – ήρθε εβραϊκή γιορτή. Αποχή από εργασία... αποχή από εργασία. Τι θεωρείται εργασία; Προφανώς οι δουλειές του σπιτιού, προφανώς, που σημαίνει δηλαδή ότι ναι μεν μια γυναίκα έχει μαγειρέψει από βραδ_ από την προηγούμενη αλλά πως να ζεστάνει το φαγητό της; Άρα... έχει μια πλάκα [...] συνήθως έχει κόσμος είναι πολύ φωτισμένο το σπίτι άρα θα ανάψουν τα φώτα; Εγώ πως θα τα κλείσω μετά; Για όλα υπάρχει λύση. Πολύ απλά έχουμε χρονοδιακόπτες, όπου με βάση αυτούς ανάβουμε τα φώτα του σαλονιού και κλείνουνε ξέρεις [...] θα τα ανάψω εγώ στις πέντε και θα σβήσουνε στις οχτώ ας πούμε. Και υπάρχει και ένα ειδικό σκεύος που λέγεται «πλάκα» να φανταστείς είναι μια εστία τόσο μεγάλη το οποίο το βάζεις στην μπρίζα το οποίο

ζεσταίνει το φαγητό, δεν μπορείς να το βράσεις εκεί... το φαγητό είναι έτοιμο [δεν μπορεί να μαγειρέψει δηλαδή] όχι αλλά το φαγητό το βάζεις από βραδύς ή το βάζεις το πρωί ας πούμε και το ζεσταίνει ας πούμε με πολύ πολύ χαμηλή φωτιά. Βάζεις ένα (;) με ζεστό νερό... να 'χεις ζεστό νερό και ό,τι άλλο θες εσύ. [ό,τι είναι απαραίτητο] άρα δηλαδή δεν κάνεις καμία ενέργεια, είτε είναι δουλειά... και στα παλιά χρόνια που δεν υπήρχαν αυτές οι ανέσεις μπορούσαν και φώναζαν φίλους χριστιανούς [που δεν είχαν πρόβλημα] ναι για να τους ανάψουν την φωτιά στο τζάκι και οτιδήποτε άλλο [ωραία... ήταν και ένας τρόπος να έχουν σχέση η κοινότητες] Ναι, άρα δηλαδή η γυναίκα ανάβει τα κεριά όπου το τελετουργικό είναι τα δύο κεριά, εγώ όμως προσωπικά ανάβω τρία κεριά... γιατί ανάβω τρία κεριά; [Γιάτι;! Γιατί έχετε τρία παιδιά;! Εγώ... έτσι το πάω... κάποιοι άλλοι... η μάνα μου ας πούμε άναβε πέντε γιατί έχει τρία παιδιά. Δηλαδή το σίγουρο είναι τα δύο αν πάλι [...] για να στο πω διαφορετικά, ας πούμε η οικοδέσποινα ανάβει τα δύο κεριά και ανάβει ίσως ένα κεριό για κάθε ανύπαντρο κορίτσι λέω εγώ τώρα... εγώ μου έχει κολλήσει ανάβω τρία.[...όταν ήμασταν στο Ροσ Ασσανά, ε στο Γιομ Κιπούρ άναβαν τα καντηλάκια μόνο οι γυναίκες και κανένας άντρας δεν άναψε το φυτίλι ας πούμε, παραβρέθηκε βέβαια στο σημείο αλλά δεν τα άναψε και τις μεγάλες τις καντήλες... τις κρέμασε βέβαια ένα παιδί ας πούμε – ένας κύριος αλλά τις άναψε πάλι μια κυρία. Ρωτάω τώρα εγώ μια κυριούλα το μικρό το καντηλάκι για ποιόν το ανάβετε; Και μου λέει για την κόρη μου. Ρωτάω μετά μια άλλη μου λέει για το γιό μου... της λέω πόσα παιδιά έχετε; Ένα αγόρι ένα κορίτσι. Ωραία λέω... έρχεται μετά μια άλλη κοπέλα από το Ισραήλ και μου λέει εμείς δεν ανάβουμε καντηλάκια] Άκου τώρα εμείς στη Θεσσαλονίκη [...] το έθιμο ήταν το εζής γεμίζουμε... αυτό το είχαμε από την Καρδίτσα και τα Τρίκαλα, γεμίζουμε ένα μπουκάλι λάδι, ελαιόλαδο, όλα τα μέλη της οικογένειας γιατί σου λέω εμείς μέναμε στην Καρδίτσα η συναγωγή ήταν στα Τρίκαλα, όλα τα μέλη της οικογένειας καθρέφτιζαν τον εαυτό τους μέσα εδώ... αν έβλεπα τον εαυτό μου πάει να πει ότι θα γραφτώ στο Βιβλίο της Ζωής! Αυτό το μπουκάλι το κλείναμε καλά καλά το πηγαίναμε στη συναγωγή και το ρίχναμε σε μια ας πούμε σαν λεκάνη που είχε πολλά πολλά μικρά καντηλάκια και γέμιζες με λάδι [αυτό το 'χουν και στο Βόλο] ναι... στα Γιάννενα ανάβουν αυτά τα μικρά καντηλάκια σε ποτήρια... εδώ οι Γιαννιώτες τα ανάβουν μόνο για τα αρσενικά μέλη της οικογένειας όχι για τη γυναίκα. Όταν λοιπόν εγώ πήγαινα το μπουκαλάκι μου σ' αυτό μου 'λεγαν ωραία «πόσα καντηλάκια θα ανάψεις;» Μου έβαζαν το λάδι αυτό σε ποτήρια «ναι για τον άντρα σου και το γιο σου» [...] εμείς οι υπόλοιποι; Είναι έθιμα! [είναι τοπικό] Στο Ισραήλ δεν ξέρω καν αν το κάνουν [ναι δεν το κάνουν, μου λέει τίποτα... ούτε για

ζωντανούς ούτε για νεκρούς γιατί το άκουσα και αυτό... μόνο λέει έχουμε κάτι άλλα κεράκια που είναι μια άλλη γιορτή που είναι μόνο για τους νεκρούς...] *Ναι και εγώ φέτος δεν... ήταν οι ώρες που ήταν η συναγωγή ανοιχτή που είχαν γράψει στο χαρτί... μέχρι τη μιάμιση ναι εγώ είχα μάθημα μέχρι της δυο το 'κανα στο σπίτι μου, πάει τελείωσε τώρα. Η μάνα μου λέει το πήγες στη συναγωγή το λάδι; [...] Ας πούμε για το Σσαμπάτ που σου λέω συνήθως [...] το φως καλωσορίζει τη γιορτή. [...] Το Σσαμπάτ ας πούμε όταν έρχεται (ο άντρας από την συναγωγή) γυρνάμε στο σπίτι τρώνε ένα πάρα πολύ καλό γεύμα μετά ο άντρας λέει την προσευχή... μάλλον έναν ύμνο προς τη γυναίκα εκθεάζει τη γυναίκα για την όση προσπάθεια έκανε, ας ακούσει και ένα καλό λόγο η γυναίκα και συνήθως στις θρησκευόμενες οικογένειες... ρίχνει και μια ανάλυση της Περσά! Διαβάζουμε... κάνα σχόλιο... κάτι! [...] Τώρα άλλες αποκλειστικά της γυναίκας ας πούμε δεν ξέρω... Θυμάσαι που σου 'λεγα πριν για την Τεβιλά; Η Τεβιλά είναι ο καθαρός η καθαγίαση της γυναίκας αυτό όμως το κάνεις σε οτιδήποτε καινούριο παίρνεις. Δηλαδή παίρνουμε ένα χρηστικό αντικείμενο... ένα ποτήρι, αυτό το ποτήρι πρέπει να καθαριστεί... δηλαδή πρέπει να πάει σε τρεχούμενο νερό και το κάνεις την Τεβιλά.*

Η κα. Κοέν Στέλλα επέζησε από το Ολοκαύτωμα και ο άντρας της ήταν ο δεύτερος μεταπολεμικός ιερούργος Σαμουήλ Κοέν. Με την κα. Κοέν γνωριστήκαμε στο Γιόμ Κιπούρ ενώ με είχε ήδη παραπέμψει στην ίδια η συνομιλήτριά μου κα. Νεγρίν Νίνα. Στις 20/10/2016 επιδίωξα μέσω τηλεφωνικής συζήτησης την πραγματοποίηση κάποιας συνάντησης και μου απάντησε: «Θα ήθελα πολύ να σε βοηθήσω αλλά ο άντρας μου είναι κατάκοιτος και δεν μπορώ να ασχοληθώ με κάτι άλλο». Όταν της είπα ότι είμαι διαθέσιμη οποιαδήποτε μέρα θελήσει εκείνη και ότι θέλω να συζητήσουμε για το πως γίνεται ο γάμος, τί γίνεται όταν γεννιέται ένα παιδί... μου απάντησε «Έχουν γραφτεί τόσα για την Ιστορία. Εγώ ήμουν παιδί, έπαιζα όταν μας μάζεψαν... δεν ήμασταν πίσω απ' τους μεγάλους. Τι να σου πω κορίτσι μου εγώ για να καταλάβεις πήγα μόνη μου στο γάμο, δεν θέλω να τα θυμάμαι! Μη μου ανοίγεις τέτοιες φυλλάδες... μη μου φέρνεις τέτοιες μνήμες, δεν μπορώ... δεν ξέραμε τότε!!!»

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι μία καταγραφή του ψαλμού/της προσευχής που είπε η κα. Κοέν Στέλλα, την οποία φάνηκε να μη γνωρίζει ο Μοέλ για να τη συνοδέψει

κατά την διάρκεια της τελετής Μπριθ Μιλά του μικρού Σολομών. Εξαιτίας της αρχάριας εμπειρίας μου με τα εβραϊκά και της ταυτόχρονης ψαλμωδίας, Μοέλ – μερικοί παραβρισκόμενοι – κα. Κοέν επιφυλάσσομαι για την ακρίβεια των λέξεων.
6/11/2016

Ελαχαλέβι Αδονάι Ελατουέβι Αδονάι

Εϊσε Αμενά Αδονάι Ελατουέβι Αδονάι

Συνομιλήτρια: κα. Βενουζίου Κλαίρη

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε ύστερα από προγραμματισμένη συνάντηση στην οικία της συνομιλήτριας που σκοπό είχε την φωτογράφιση των τελετουργικών αντικειμένων και ηχογραφήθηκε με τη συγκατάθεσή της ένα μέρος της συζήτησης. Παρούσα ήταν η μικρότερη κόρη της η Σάρα, και η συνάντηση διήρκεσε μιάμιση ώρα, 30/11/2016

Λοιπόν... όταν ο Εβραίος, το εβραίο παιδί, γίνει το αγόρι, δεκατριών χρονών, κάνει την γιορτή της ενηλικίωσης. Σημαίνει δηλαδή ότι από εκεί και πέρα μπορεί να λογίζεται, ένα... ένας από τους δέκα άντρες και να θεωρείται ισότιμο μέλος του μινιάν. Έτσι λοιπόν το αγόρι, όταν μπαίνει σ' αυτήν την διαδικασία μαθαίνει... να διαβάζει την Τορά, εξασκείται για πολύ διάστημα να διαβάσει την περικοπή της εβδομάδας που θα γίνει το Μπάρ Μίτσα του, και είναι πολύ τιμητικό... γιατί από 'κει και πέρα θεωρείται ενήλικας άνδρας. Για το κορίτσι δεν έχει την ίδια... θρησκευτική σημασία, έχει περισσότερο... κοινωνικούς λόγους, πλέον. Λόγω ισότητας των δύο φύλων, πλέον και τα κορίτσια κάνουνε Μπατ Μίτσα. Ουσιαστικά είναι μια υπόσχεση... ότι θα κρατήσουνε τον εβραϊκό τρόπο ζωής, και θα υπερασπιστούνε, οι εβραίες πλέον και νεαρές γυναίκες, θα υπερασπιστούνε την... τα ιδεώδη της εβραϊκής θρησκείας. Με αυτή τη λογική λοιπόν, διοργανώνεται από κάθε εβραϊκή κοινότητα... σήμερα από την Αθήνα, από την Θεσσαλονίκη και από τη Λάρισα, μια μαζική θα έλεγα... παρουσίαση, των... του Μπατ Μίτσα, δηλαδή όσα κορίτσια είναι στην ίδια ηλικία... ουσιαστικά κάνουνε... μαζεύονται και κάνουνε [...] Η Τζένη λοιπόν, επειδή εμείς δεν ζούμε σε μια μεγάλη κοινότητα, εδώ δεν υπήρχε τέτοια δυνατότητα, και επειδή σε 'μας ήταν πιο εύκολο να γίνει η διαδικασία αυτή στη Θεσσαλονίκη, όπου η Τζένη είχε και τις φίλες της, ε! ήτανε πολύ απλά. Ε

λοιπόν... πια είναι η... το τελετουργικό. Οι κοπέλες φορούν άσπρα νυφικά σαν να είναι νύφες, μπαίνουνε ε και ουσιαστικά προετοιμάζονται με το να ερμηνεύσουνε κάποια κομμάτια της Τορά... και να τραγουδήσουνε κάποια τραγούδια που έχουνε να κάνουνε με την ενηλικίωση της Εβραίας γυναίκας. Αυτά τα προετοιμάζει συνήθως η εβραιοδιδασκάλισσα της Θεσσαλονίκης και κάνει κάποιες πρόβες και κάποια ενημέρωση προς τα παιδιά που πρόκειται να κάνουνε Μπατ Μίτσβα. Εμ... η Τζένη δηλαδή, της είχαν στείλει το υλικό μέσω υπολογιστή... και είχε κάνει κανα – δυο φορές Σκάιπ/Skype,⁸ την τελευταία βδομάδα βρισκόταν εκεί! Άρα δηλαδή ουσιαστικά είναι περισσότερο... κοινωνικού χαρακτήρα αυτή η γιορτή, και καθώς μπαίνουνε με βηματισμό και μουσική τα κορίτσια αυτά, φοράνε όπως είπαμε άσπρα... εδώ όπως βλέπεις εδώ η συναγωγή είναι στολισμένη γιατί είναι σαν γάμος! Υποτίθεται οι Εβραίες παντρεύονται σε εισαγωγικά την Τορά. Ο κόσμος είναι όπως καταλαβαίνεις [...] ο κόσμος είναι πάρα πολύ χαρούμενος, και να εδώ είναι η είσοδος της κόρης μου, εδώ πέρα, εδώ βλέπεις ότι όλες κρατάνε ένα ντοσιέ μέσα από το οποίο διαβάζουνε. [...] Εδώ τη συνοδεύει η γιαγιά της, κάθε κοπέλα συνοδεύεται από μια κοπ... κυρία! Όχι οι γονείς! Αυτό όμως δεν είναι θρησκευτικό όπως στο εξηγώ.[...] Και μετά όταν τελείωσε τα διαβάσματα των κοριτσιών, οι πατεράδες των κοριτσιών, πήρανε την Τορά, από ένα κύλινδρο και έγινε η περιφορά, η περιφορά των Σεφαρίμ. Σε πρώτη θέση καθόντουσαν οι μαμάδες, θα τις δεις, κάπου έγινε και αναφορά στα..., ανάψαμε τις εφτά, την επτάφωτη λυχνία, την Μενορά, το ένα κερί, επειδή ήταν έξι κορίτσια αν θυμάμαι, άναψε η κάθε κοπέλα από ένα κερί,[...] τέσσερις ήταν, εδώ οι άλλες κοπέλες είχαν διαλέξει άλλα νυφικά, τέλος πάντων, αυτή είναι η Σάρα, αυτή είναι η Ραχήλ[...] και το τελευταίο κερί το άναψε το παιδάκι μου αυτό⁹ γιατί δηλώνει το μέλλον... της κοινότητας. Πέπλο δεν (φορούνε) όχι γιατί δεν παντρεύονται.[...] Ένα Μαγκέν Νταβίδ, ναι τους το δίνει η κοινότητα, είναι δώρο της κοινότητας.[...] Αυτά είναι κάτι βιβλία που τα χάρισε η κοινότητα. **[Μαζί με τον κύλινδρο συνοδεύουνε και τις κόρες τους;!]** Ναι! Αυτό είναι... δεν το έχω ξαναδεί, εγώ όταν έκανα Μπατ Μίτσβα δεν είχε γίνει, είναι ξέρεις κάθε φορά... επιλογή Αυτών. Να εδώ το πρόσωπο που τις συνοδεύει της δίνει το λουλουδάκι, η μαμά μου. [...] Όπως καταλαβαίνεις είναι μια χαρμόσυνη γιορτή, όμορφη [...] Και εμείς μετά επιλέξαμε να κάνουμε ένα πάρτι, το οποίο πάρτι το έκανε μαζί[...] και ουσιαστικά το κάνανε μαζί με τη φίλη της. Δηλαδή ήμασταν σ' ένα κέντρο στη Θεσσαλονίκη εμείς, η οικογένειά μας, και οι δύο οικογένειες γιατί

⁸ Πρόγραμμα τηλεδιάσκεψης

⁹ Εννοώντας την μικρότερη κόρη της, την Σάρα

ήταν φίλες. Εδώ να χορεύουνε, είχε πάρα πολλή νεολαία, **[Είχαν καλέσει δηλαδή και φίλους;]** Μόνο παιδιά!!! Από συγγενείς ήμασταν οι γονείς, οι θείοι μου, οι γονείς μου και όσοι Γιαννιώτες ήρθανε, δηλαδή δεν ήτανε μεγάλοι (σε ηλικία), όλο το σόι ήταν εκτός! Αυτή είναι η φιλενάδα της Τζένης από την Αθήνα... Ήρθαν πολλά παιδιά απ' την Αθήνα! **[Γνωρίζονται κιόλας απ' την κατασκήνωση]** Απ' την κατασκήνωση, ναι. Να εδώ είναι οι Γιαννιώτες [...] Μια τούρτα, «Τζένη – Σάρα». [...] Εδώ είναι οι μαμάδες και από πίσω οι γιαγιάδες.[...] Είπαμε για τους Εβραίους, για τα αγόρια γίνεται σε ηλικία δεκατριών ετών και είναι όσο πιο σύντομα γίνουν στα γενέθλια του παιδιού [...] δηλαδή όταν κλείνουν τα δεκατρία, τα περισσότερα... οι περισσότεροι θρησκευόμενοι, το κάνουν ακριβώς την ημέρα των... δηλαδή εκεί όταν κλείνει τα δεκατρία του. Για τα κορίτσια λοιπόν, τα κορίτσια επειδή θα ωριμάσουν προφανώς νωρίτερα το κάνουν σε ηλικία δώδεκα χρονών, αρκεί όμως επειδή δεν υπάρχει επιταγή, ενώ για τα αγόρια είναι το δεύτερο συμβόλαιο του Θεού με τον Λαό του, στα κορίτσια είναι κοινωνικός ο χαρακτήρας. [...] Εμείς λοιπόν το κάναμε όταν η Τζένη ήταν [...] δεκατρία, γιατί δεν βόλευε. Λοιπόν, τα δικά μου τα παιδιά, να πω για τα δικά μου τα παιδιά, όταν λοιπόν... τα δικά μου τα παιδιά από ηλικία η Τζένη οχτώ χρονών και ο Σάμπι έξι, πάνε στην εβραϊκή κατασκήνωση. Η Τζένη έχει πολλές παρέες, και η Σάρα το ίδιο, η Τζένη έχει πολλές παρέες και όταν τέθηκε το ζήτημα του Μπαρ Μίτσοβα, του Μπατ Μίτσοβα, ήθελε! Ήτανε κάτι το οποίο της άρεσε, και ο τζερτζελές και αυτό εκείνο, το ήθελε! Ο Σάμπι όταν ήρθε στην αντίστοιχη ηλικία, επειδή όλα αυτά τα σνομπάρει ο μπαμπάς μας και επειδή ο Σάμπι... είναι ένα παιδί που ίσως φοβάται την έκθεση κ.λπ. δεν έκανε Μπαρ Μίτσοβα. Ο Σάμπι δεν έχει κάνει, δηλαδή 'ντάξει. Τώρα που πήγαμε στο Ισραήλ να φανταστείς την πρώτη φορά, την πρώτη μέρα που πήγαμε βρεθήκαμε με τον γιο της αδερφής μου, αυτή που πήρε τώρα τηλέφωνο, ο γιός που σπουδάζει στο Ισραήλ και βρεθήκαμε και πήγαμε... και πήγαν τα αγόρια μια βόλτα. Ο Σλόμο είναι δυο χρόνια μεγαλύτερος από το... τρία πες από το Σάμπι, και τον πήγε στο Κότερ, στο Τοίχος των Δακρύων και του έβαλε τεφιλίμ, που αυτό θεωρείται Μπατ Μίτσοβα! **[Είναι σαν να έκανε δηλαδή;!]** Είναι σαν να έκανε, αλλά θέλω να σου πω... ότι όλη αυτή τη γιορτή και το... δηλαδή δεν είναι υποχρεωτικό και στους θρησκευόμενους να κάνεις γιορτές και πανηγύρια! **[Μπορεί να γίνει δηλαδή και υπό άλλες συνθήκες]** Σαφώς! Μπορεί να γίνει πολύ απλά, να εξοικειωθεί το παιδί με την ανάγνωση της Τορά... Να πάει μια Πέμπτη να βάλει για πρώτη φορά τεφιλίμ και μετά να πάει στη συναγωγή και να διαβάσει! [...] Ο Εβραίος άνδρας έχει υποχρέωση να βάζε τεφιλίμ κάθε μέρα πλην του Σαμπάτ. Άρα για πρώτη φορά όταν προετοιμάζεται το παιδί να ενηλικιωθεί η πρώτη μέρα που βάζει τεφιλίμ είναι

και η πρώτη μέρα που μπαίνουν τα τεφιλίμ, δηλαδή που ανοίγει η συναγωγή και βάζει ο καθένας τεφιλίμ. Άρα συνήθως γίνεται Πέμπτη και το Σάββατο, εκείνο το Σσαμπάτ γίνεται το Μπαρ Μίτσα του παιδιού.[...] Πρώτα γίνεται το τεφιλίμ την Πέμπτη, γιατί το παιδί πλέον θα το μάθει ως δικιά του υποχρέωση να το κάνει κάθε μέρα, πλην Σσαμπάτ, και το Σάββατο θα γίνει *blessed*.

Συνομιλητής: κ. Μπαττίνος Μάρκος, γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1967. Έχει παντρευτεί με πολιτικό γάμο. Γνωριστήκαμε στα εγκαίνια των περιοδικών εκθέσεων του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος «Η Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων – Αντικειμένων Μνήμη» και «Γιωσεφ Ελιγιά, ο Ποιητής της Λίμνης» στις 27/1/2017 στην Αθήνα.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε ύστερα από προγραμματισμένη συνάντηση στον χώρο εργασίας του συνομιλητή και η μαγνητοφώνηση έγινε με τη συγκατάθεση του. Η συνάντηση διήρκεσε περίπου τρεις ώρες, 16/3/2017

[... οπότε κ. Μάρκο που γεννηθήκατε;] *Γεννήθηκα στα Ιωάννινα 25 Μαΐου 1967*
[αδέρφια έχετε;] *Και μάλιστα εδώ που βρισκόμαστε ήταν το πατρικό μου! Εδώ δίπλα είναι το πατρικό μου. [...] στο στενάκι εδώ δίπλα είναι το πατρικό μου εδώ... εδώ μεγάλωσα εννοώ! Εδώ παλιά βρισκότανε η συναγωγή και το σχολείο. [το προλάβετε εσείς;] Όχι... η πόλη... όχι εγώ δεν το πρόλαβα, η πόλη των Ιωαννίνων είχε δύο συναγωγές. Μία ήταν μέσα στο Κάστρο η οποία υπάρχει ακόμη και η δεύτερη ήταν εδώ... [εδώ που 'μαστε τώρα] εδώ που 'μαστε τώρα ναι! Η οδός λέγεται πλέον Γιωσεφ Ελιγιά προς τιμήν του... [ποιητή...] Γιαννιώτη Εβραίου ποιητή Γιωσεφ Ελιγιά... διότι αυτός ο δρόμος δεν υπήρχε! Τον έκαναν... τον παραχώρησε η κοινότητα, η εβραϊκή κοινότητα Ιωαννίνων στο Δήμο Ιωαννίνων για να χαραχτεί αυτός ο δρόμος, αυτός! [πότε περίπου δηλαδή έγινε αυτό; Όταν γεννηθήκατε εσείς υπήρχε αυτός ο δρόμος;!] Υπήρχε ναι... υπήρχε [άρα πριν το 67' και αυτή εδώ η περιοχή ήταν ιδιοκτησία της κοινότητας;] Της κοινότητας ναι... όλη η περιοχή ναι. [δηλαδή απ' έξω από το κάστρο αν πούμε μέχρι πού έφτανε αυτή η ιδιοκτησία; Μέχρι το τέλος της Γιωσεφ Ελιγιά;] Δεν ήταν μια ιδιοκτησία ήταν εδώ ακριβώς που είμαστε ήτανε η συναγωγή και το σχολείο*

το εβραϊκό αλλά γύρω – γύρω όλα αυτά τα σπιτάκια που υπήρχαν γύρω – γύρω τα είχαν Εβραίοι. Αλλά ανήκαν στον καθένα ξεχωριστά [...] δεν ήταν της κοινότητας περιουσία [...] σε κάθε Εβραίο που ζούσε εδώ... ήταν η συνοικία να πούμε έτσι... δηλαδή υπήρχε η συνοικία η εβραϊκή μες το κάστρο και η συνοικία απ' το κάστρο. **[η συνοικία εδώ πως λεγόταν ας πούμε;]** Εδώ θα σας πω και ένα... που ίσως σας ενδιαφέρει... οι παλιοί, το ξέρω απ' τους παππούδες μου λεγότανε «η μεσινή» και «η ωζινή» δηλαδή μέσα απ' το κάστρο και έξω απ' το κάστρο. [...] Ναι έτσι το λέγαν τότε, έτσι το λέγαν τότε και οι μισοί πηγαίνουν στη συναγωγή εδώ και άλλοι μισοί πηγαίνουν στην... στην συναγωγή μέσα. **[δηλαδή αυτοί που μέναν πιο κοντά... πηγαίνουν εδώ]** ναι όπως γίνεται τώρα με τις εκκλησίες ας πούμε. Ναι... σε σπάνιες μεγάλες γιορτές μαζεύονται όλοι μαζί... σε γάμους ξέρω 'γω... σε τέτοια ανάλογα που ήταν... που ήταν καλεσμένοι... που θα γινόταν ο γάμος, αν και τότε οι περισσότεροι γάμοι γινόταν στα σπίτια. Γινόταν η ευλογία δηλαδή στη συναγωγή... δεν υπήρχε τότε το γλέντι σε νυχτερινό κέντρο και τέτοια και γινόταν μες το σπίτι όλο το... **[μισό λεπτό στο σπίτι γινότανε τι δηλαδή;]** Όλος ο γάμος και το γλέντι! **[και στη συναγωγή τί γινόταν;]** στη συνα_ γινόταν μια ευλογία... υπάρχει και η υπογραφή του συμβολαίου του γάμου... **[ναι άρα δηλαδή στη συναγωγή πήγαινε και ο κόσμος που ήτανε καλεσμένος]** δεν είμαι σίγουρος **[τέλος πάντων το ζευγάρι όμως σίγουρα]** Απ' όταν γεννήθηκα μόνο η αδερφή έχει παντρευτεί στη συναγωγή. [...] ναι δεν έχει γίνει άλλος γάμος. **[πότε είχε γίνει αυτός ο γάμος περίπου;]** Το 86'; Το 87'; 88'; Δεν είμαι σίγουρος. [... δηλαδή από το 90' και μετά δεν έχει γίνει άλλος γάμος στη συναγωγή] Όχι... **[εσείς που παντρευτήκατε;]** Εγώ παντρεύτηκα στο Δημαρχείο, έχω πολιτικό γάμο δεν έχω θρησκευτικό. **[η γυναίκα σας δεν είναι Εβραία;]** Η γυναίκα μου είναι Εβραία **[και πως επιλέξατε να κάνετε...]** αλλά έγινε μετά το γάμο! [...] ήτανε χριστιανή ναι... έγινε από δίκη της επιλογή δηλαδή και όχι για να παντρευτούμε για να κάνουμε... [...] ναι ήτανε χριστιανή και κάποια στιγμή θέλησε να γίνει Εβραία... και κάναμε όλες τις διαδικασίες... διαδικασία που χρειάζονται... **[τι διαδικασίες χρειάζονται;]** Αίτηση στην κοινότητα καταρχήν... μετά πρέπει να... και αίτηση στην ραβινεία η οποία βρίσκεται στην Αθήνα... μετά πρέπει να παρακολουθήσει αρκετά μαθήματα **[σαν μέρος... με ραβίνο;]** με ραβίνο, με ραβίνο... **[για πόσο καιρό περίπου;]** ένα χρόνο... ανάλογα πόσο ταχύρρυθμα είναι τα μαθήματα... εμείς επειδή είμαστε και μακριά [...] και πρέπει να πηγαίνεις στην Αθήνα κάθε φορά για να γίνει το τέτοιο δεν μπορούσαμε να τα κάνουμε δύο φορές την εβδομάδα ας πούμε... και δεν υπήρχε και λόγος, δεν μας βεβίαζε κάτι για να... για να παντρευτούμε ας πούμε και άρα παρ' το γρήγορα... είμαστε ήδη παντρεμένοι. [...] είχε χρόνο και έγινε με τη σειρά και μετά

κάποια στιγμή έδωσε εξετάσεις [εξετάσεις;] Εξετάσεις εντός εισαγωγικών όχι... [...] υπάρχει... ήταν τρεις ραβίνοι πρέπει να γίνει ένα ιερατικό συμβούλιο ας το πούμε έτσι... με τον αρχираβίνο Αθηνών, ήταν ο Λαρίσης και δεύτερος... νομίζω απ' την Αθήνα ήταν και ο δεύτερος. [...] Και της κάναν κάποιες ερωτήσεις [θρησκευτικού περιεχομένου;!]
θρησκευτικού φυσικά περιεχομένου και πέρασε... και μετά έγινε και μια τελετή, σαν το βάφτισμα που έχει η χριστιανική θρησκεία. [έκανε δηλαδή το Μπαρ Μίτσβα;] Όχι... αυτό είναι τελετή ενηλικίωσης... και Μπαρ Μίτσβα είναι για τα αγόρια και [...] Μπαρ Μίτσβα είναι για τα κορίτσια και το κάνουν μόλις... στο δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας. [το είπα επειδή... μήπως όπως ας πούμε... η τελετή ενηλικίωσης είναι κάτι που... το οποίο το κάνουν και τα παιδιά της κοινότητας σαν «νέο» παιδί της κοινότητας ας πούμε μήπως έκανε] Όχι... αυτό είναι... έκανε ένα μπάνιο σε ένα ειδικό χώρο... [α μπάνιο, το μίκβε;!]
Το μίκβε εκεί έκανε και διαβάσαν και ευλογίες και κάποια... Η αλήθεια είναι ότι δεν είμαι και πολύ φανατικός θρησκευόμενος και δεν ξέρω πολλά πράγματα να σας πω... για τα αυστηρά αυτά μπορείτε επειδή ισχύουν παντού τα ίδια... μπορείτε να τα μάθετε εύκολα από κάποιον [...] αυτά έκανε η σύζυγος και έγινε Εβραία, είχαμε στο μυαλό μας κάποια στιγμή να παντρευτούμε και με θρησκευτικό γάμο, δεν το καταφέραμε ακόμη. Μας έπιασε η κρίση μετά... [...] Έχω μια αδερφή... τη Ζενέτ η οποία μένει στην Αθήνα τώρα. [...] Έχει τρία παιδιά, τη Λίντα που φέτος έκανε Μπαρ Μίτσβα [α τα τηρούνε;!]
αυτά είναι απαραίτητα δεν γίνεται να μην τα τηρήσεις! [είναι δεκατρία δηλαδή και το έκανε] Ναι... και το έκανε, πήγα και δύο αγοράκια δίδυμα, ο Ιωσήφ και ο Σαμαάλ που είναι τώρα εφτά. [... άρα να φανταστώ ότι και τα αγοράκια έχουν κάνει και την τελετή της περιτομής;!]
Στους άντρες είναι απαραίτητο και η περιτομή και το Μπαρ Μίτσβα! Το οποίο είναι η τελετή ενηλικίωσης η οποία πλέον... από τη μέρα εκείνη και μετά, θεωρείσαι άνδρας κι όχι παιδί, μπορείς να συμμετέχεις στα θρησκευτικά δρώμενα, που σημαίνει μπορείς να διαβάζεις από τη Τορά ενώ μέχρι τότε απαγορεύεται και είσαι πλέον και υπεύθυνος για τις πράξεις σου εσύ και όχι οι γονείς σου. [... εσείς το κάνατε το Μπαρ Μίτσβα;] Ναι... [σε ποια ηλικία;] στα δεκατρία... [εδώ στα Γιάννενα;] εδώ στα Γιάννενα ναι... [μπορείτε να μου περιγράψετε έτσι τη... ότι θυμάστε από την τελετή αυτή...] Τα πάντα θυμάμαι! [...] Δεν έχουν περάσει δα και τόσα πολλά χρόνια [...] Λοιπόν... υπήρχε ένας εβραιοδιδάσκαλος τότε, Ιωσήφ Μάτσας [...] ο πατέρας της Αλέγρας ναι... με τον οποίο έκανα ορισμένα μαθήματα διότι στη δικιά μου γενιά έπαψε να υπάρχει εβραϊκό σχολείο... και εγώ δεν έχω μάθει εβραϊκά καθόλου... δεν ξέρω δηλαδή τίποτα... ούτε να γράφω ούτε να διαβάζω! Όσα διαβάζω και... διαβάζω μόνον είναι εμπειρικά. Δηλαδή δεν καταλαβαίνω ούτε τι λένε ούτε ξέρω

τα γράμματα. Έχουνε βοηθήσει... ραβίνοι από Αθήνα, από Θεσσαλονίκη και έχουνε γράψει τα εβραϊκά με ελληνικούς χαρακτήρες [...] και Λάρισα, και Γιαννιώτες παλιότερα. Ας πούμε το πολύ μεγάλο και πολύ ωραίο βιβλίο του... που έχουμε για το Κιπούρ είναι του Ασσέρ Μωϋσή. [...] Αυτό το συγκεκριμένο δεν έχει με ελληνικούς χαρακτήρες αυτό έχει με εβραϊκούς και μετάφραση στα ελληνικά... **[ας πούμε το Ανένου από κάτω με... το λέει κανονικά Ανένου, ή το...]** το συγκεκριμένο δεν... επειδή... δεν έχει... εβραϊκά με ελληνικούς χαρακτήρες **[άλλο θα λέω τότε εγώ]** ο Ισραήλ μας έχει δώσει πολλά τέτοια! **[α αυτό έχω...]** αυτό θα είδατε εσείς. Μας έχει δώσει πολλά που έχει βοηθήσει πάρα πολύ και μας έχει δώσει πολλά, Χάιμ λέγεται... Ισραήλ Χαΐμ, που είναι μεταφρασμένα, όχι είναι και μεταφρασμένα αλλά είναι και με ελληνικούς χαρακτήρες! [...] Για να βοηθάει ανθρώπους σα και μένα, ενώ το άλλο έχει μόνο εβραϊκά και ελληνικά! [...] και δεν είναι τόσο αυστηρή η μετάφρασή του όσο να προσαρμοστεί και στην ελληνική γλώσσα... διότι τα εβραϊκά γραπτά... έχουνε... είναι πολύ δύσκολα να μεταφραστούν ακριβώς σε άλλες γλώσσες... [...] έχουνε πολλά νοήματα τα γραπτά της Τορά και ανάλογα με το μεταφραστή μπορεί να το πάρει διαφορετικά... αυτό που γράφει.[...] Όπως και η Καινή Διαθήκη έτσι και η Παλιά δεν είναι ξεκάθαρα τα... νοήματά τους μπορείς... και επειδή η εβραϊκή γλώσσα, που δυστυχώς εγώ δεν γνωρίζω, μπορεί από μια τελίτσα να αλλάξει όλη η λέξη ενδεχομένως να δημιουργηθούν τέτοιου είδους προβλήματα... εμ' πάση περιπτώσει ο Ασσέρ Μωϋσή το έχει μεταφράσει αρκετά πιστά προσπαθώντας όμως να το προσαρμόσει λιγάκι και στην ελληνική γλώσσα. [...] Αυτό που διαβάζουμε στην τελετή αυτή (Μπαρ Μίτσβα) είναι κομμάτια από την Τορά [... **άρα εσείς όταν ετοιμαζόσασταν γι' αυτή την τελετή με τον εβραιοδιδάσκαλο κάποια μαθήματα πόσο καιρό πριν ας πούμε;**] Ναι... έπρεπε να διαβάσω ένα κομμάτι απ' τη Τορά που αντιστοιχούσε στη συγκεκριμένη μέρα που θα έκανα εγώ το Μπαρ Μίτσβα. Αντί να το διαβάσει ο ιερούργος ή ο ραβίνος έπρεπε να το διαβάσει ο... [...] το παιδί που έκανε Μπαρ Μίτσβα! **[το Μπαρ Μίτσβα γίνεται Σάββατο ή κάποια άλλη μέρα; Δηλαδή... επειδή ξέρουμε ότι αυτά τα κομμάτια της Τορά... κάθε κομμάτι της Τορά αντιστοιχεί σε μια μέρα αλλά κάθε μέρα... δηλαδή Δευτέρα – Τρίτη - Τετάρτη άλλο κομματάκι... η συγκεκριμένη τελετή, εσείς πότε την κάνετε;]** Ναι ακριβώς... δεν θυμάμαι... τη μέρα ήτανε αλλά δεν νομίζω ότι ήτανε... ότι πρέπει να είναι Σάββατο. **[α μπορεί να είναι...]** Μπορεί να είναι οποιαδήποτε μέρα απλά πρέπει ο δάσκαλος να ξέρει ποια μέρα θα είναι για να σου μάθει το συγκεκριμένο κομμάτι. Αυτό συμβαίνει με 'μας που δεν ξέρουμε... υποτίθεται ότι μέχρι τα δεκατρία χρόνια τη ξέρεις όλη! Όχι απ' έξω... ξέρεις να τη διαβάσεις. [...] Εγώ δε ξέρω να διαβάζω και έπρεπε να

τα γράψουμε με ελληνικούς χαρακτήρες και να τα μάθω απ' έξω σχεδόν για μην κομπιάζω και για να μην... δηλαδή δεν μπορούσα να διαβάσω. Τώρα τα παιδάκια που πηγαίνουν σε σχολείο εβραϊκό και μαθαίνουνε τη γλώσσα [...] διαβάζουνε κανονικά σα να διαβάζεις ένα γράμμα. [...] Δηλαδή του λέει από δω ξεκίνα και εδώ τελειώνε και διαβάζει το παιδί. Εγώ έπρεπε να κάνω περισσότερα μαθήματα διότι δεν είχα ιδέα. **[Οι γονείς σας μιλούσαν εβραϊκά;]** Όχι... η μητέρα μου ναι, πρόλαβε το σχολείο! Ο πατέρας μου όμως δεν ζούσε εδώ στα Γιάννενα όσο ήταν μικρός... ζούσε στην Αλβανία, στο Αργυρόκαστρο! [...] Εκεί είχανε... παρότι γεννήθηκε εδώ στα Γιάννενα και είχανε... [...] ο παππούς μου που είχε πέντε αγόρια είχανε μαγαζιά με υφάσματα με τέτοια και είχαν και ένα μαγαζί στο Αργυρόκαστρο... και ζούσαν εκεί! Και εδώ στα Γιάννενα ερχόταν για διακοπές μόνο. [...] οπότε πήγε σχολείο εκεί... σε Αλβανικό σχολείο! Και έτσι δεν έμαθε εβραϊκά... **[δεν έμαθε... υπήρχε συναγωγή εκεί πέρα;]** Δεν ξέρω... νομίζω πως όχι... αλλά δεν είμαι σίγουρος [...] εβραϊκό σχολείο όμως δεν υπήρχε χίλια τα εκατό! Και έτσι έμαθε μόνον Αλβανικά και όταν έγινε... έκλεισαν τα σύνορα με τον Εμβέρ Χότζα επειδή είχαν ελληνική υπηκοότητα τους διώξαν... απ' την Αλβανία. [...] Τους διώξαν σ' ένα βράδυ δηλαδή όχι... εύκολα... πήγαν εκεί και τους είπαν «σε δύο ώρες έχετε πάρει ότι μπορείτε και φεύγετε» **[καλά και το κατάστημα... το σπίτι τους...;]** Μείναν εκεί όλα! Και κλείσαν τα σύνορα μετά έτσι;! **[και ήρθαν μετά και έμειναν στα Γιάννενα;]** Και έμειναν στα Γιάννενα... μετά χωρίς τίποτα. Υπάρχει μια ιστορία ενδιαφέρουσα που τη λέω συνήθως... σε ανθρώπους που παίρνουν συνέντευξη για το... Ο πατέρας μου τότε είχε ένα ακορντεόν το οποίο ήθελε να το πάρει μαζί του... και στα σύνορα δεν... δεν τον αφήσανε να το περάσει... δεν ήθελαν να το περάσει το ακορντεόν φοβόταν μήπως έχει κρυμμένα [...] κάτι... κάτι αυτό! Και του λένε «θα το αφήσεις εδώ» όπως και όλα του τα σχολικά βιβλία δεν τον αφήσαν να τα πάρει μαζί του, είχε πάρει και κάποια βιβλία απ' το... απ' το σχολείο του... κάποια δικά του βιβλία που είχε, δε τον αφήσαν να περάσει κανένα βιβλίο... τους αφήσαν μόνο από μια κουβέρτα και μερικά φαγώσιμα που είχανε... και τα ρούχα που φορούσαν... τίποτα άλλο δεν τους αφήσαν να πάρουνε μαζί! Ναι... το ακορντεόν όμως το πήρε, ήταν δεκαπέντε χρονώ τότε στα δεκάξι ο μπαμπάς μου και του λέει «Μα δεν έχω κλείσει... είναι δυνατόν μες το όργανο πω_ θα είχε καταστραφεί» τους λέει «το όργανο αν θα το άνοιγα για να βάλω μέσα... τα πράγματα ή... τέτοια» «Όχι» του λέει, «θα το σπάσουμε να δούμε αν είναι... και άμα δεν έχει... τίποτα πάρ' το» και του λέει «Φέρε μου το σφυρί να το σπάσω μόνος μου!» του είχε πει του φρουρού εκεί του συνοριοφύλακα – δεν ξέρω ακριβώς τι ήτανε – και τελικά... ε κλαίγοντας ας πούμε και αυτό... και επειδή τον λυπηθήκαν τον αφήσαν και το πέρασε [...] το ακορντεόν το οποίο

το έχουμε ακόμα, ως κειμήλιο! [...] Και επειδή εγώ είμαι και μουσικός στο επάγγελμα το έφτιαξα και πριν μερικά χρόνια και τώρα λειτουργεί και κανονικά, παρότι δεν γνωρίζω να παίζω ακορντεόν. **[ο πατέρας σας ζει;]** Όχι δε ζει πια... έπαιζε... πέθανε το 2005... [...] και δυστυχώς εγώ δεν έμαθα... αλβανικά αλλά δεν έμαθα και εβραϊκά και δεν ήξερε και ο μπαμπάς μου! Η μαμά μου έκανε στο σχολείο εβραϊκά... ξέρει να διαβάζει και να γράφει... [...] Η μαμά μου ήταν εδώ απ' τα Γιάννενα και έζησε εδώ και πήγαινε εδώ σχολείο. **[μέσα στο σπίτι υπήρχανε λέξεις ας πούμε που να χρησιμοποιούσε η μαμά σας ή ξέρω 'γω να λέει ένα φαγητό με μια εβραϊκή σημασία... με μια εβραϊκή λέξη]** με εβραϊκή λέξη... Ναι! Υπήρχανε τέτοια πολλά και πολλές λέξεις... είχανε ελληνοποιηθεί! Όπως και τα ονόματα. **[για πείτε μου...]** Δηλαδή... πως να το... να πω ένα παράδειγμα τώρα... υπάρχουνε... [...] υπάρχουνε εβραϊκά ονόματα τα οποία πήραν ελληνική κατάληξη για να είναι πιο... και με τον καιρό ή πολλά παρατσούκλια που είχανε εδώ οι Έλληνες οι Εβραίοι έγιναν το όνομά τους μετά τον πόλεμο! **[μετά τον πόλεμο έγιναν δηλαδή]** ναι μετά... δηλαδή όταν κάηκαν όλα τα χαρτιά και τέτοιο δεν ήξεραν οι άλλοι **[πως...]** το πραγματικό του το όνομα και τον φώναζε με το παρατσούκλι του! Και το παρατσούκλι παρέμεινε όνομα μετά **[έμεινε...πωπω.. θυμάστε κανένα έτσι να μου πείτε;]** Υπάρχει ολόκληρο βιβλίο με αυτά το οποίο μπορείτε να συμβουλευτείτε... γιατί δεν μου έρχεται τώρα ένα... [... εσείς πάντως πλέον δεν τα χρησιμοποιείτε; **Δηλαδή δεν τα χρησιμοποιείτε στο λόγο σας... ή όπως θα έλεγε η μαμά σας ένα φαγητό με τη «χ» ονομασία]** Όχι... και επειδή τα Γιάννενα είχανε πολλά χρόνια Τουρκοκρατία και η κοινότητα μέσα στο κάστρο ήταν οι μισοί μωαμεθανοί, οι μισοί χριστιανοί και οι μισοί... το εν τρίτο δηλαδή, εβραίοι οι λέξεις είχανε... δεν ήξερες από που προέρχονται... ήταν τούρκικα; Ήταν εβραϊκά; Ήταν ελληνικά; Και είχαν γίνει τόσος αχταρμάς που μπορεί να είχαν ρίζες από οποιαδήποτε άλλη γλώσσα, απ' αυτές τις τρεις δηλαδή με ελληνική κατάληξη. Εγώ τώρα που είμαι τρίτης γενιάς δεν μπορώ να ξέρω μια γλώσσα... δηλαδή ρωτάω... ρωτάω... καμιά φορά και λέω «από που προέρχεται αυτό;» [...] και προέρχεται από το τάδε που είναι τούρκικο! Το οποίο το χρησιμοποιούν ακόμα οι Καστρινοί! Ας πούμε λέμε... λέμε 'μεις «Κοίτα ο τζες!» ο «τζές» σημαίνει... ο τύπος! Έμαθα πολύ αργότερα τζες στα τούρκικα σημαίνει «κύριος». **[αλλά έχει παραμείνει δηλαδή από τότε;]** Και 'χει παραμείνει ναι από τότε... τώρα αν ήταν «τζες» «τζές» τέτοιο εμείς το λέμε «ο τζες» και σημαίνει «Α κοίτα τον τύπο αυτόν δηλαδή πως είναι» «Κοίτα ο τζες!» έμαθα μετά ότι προέρχεται από το «κύριος» στα τούρκικα! Τώρα αν είναι αλήθεια ή όχι δε μπορώ να το επιβεβαιώσω! [...] Πολλές τέτοιες λέξεις! Και άλλες με εβραϊκή ρίζα που έχουν γίνει ελληνικές, θα τα βρείτε όλα στα βιβλία! **[θα τα ψάξω...**

πείτε όμως για την τελετή έτσι που κάνατε] Λοιπόν, έγινε τα μαθήματα μ' αυτόν τον εβραϊοδιδάσκαλο τον Ιωσήφ το Μάτσα... και όταν ήταν η συγκεκριμένη μέρα είχαμε καλέσει κόσμο, όπως γίνεται και στα βαφτίσια περίπου... και ενώ διάβασαν οι ιερουργοί, όλη την προσευχή της ημέρας κι αυτά, ένα κομμάτι απ' αυτό το διάβασα και εγώ... μετά όταν τελείωσε μου φορέσανε τα τεφιλίν, ξέρετε; Έχετε υπόψιν σας τι είναι;! **[ναι ναι έχω δει]** ωραία μου φορέσαν τα τεφιλίν για πρώτη φορά... και μετά τελείωσε η τελετή **[τα τεφιλίν σας τα φορέσαν αφού διαβάσατε ή πριν...; Δεν θυμάστε...]** αυτό το μαθαίνουμε εύκολα γιατί είναι η ίδια εδώ και πέντε χιλιάδες χρόνια δεν αλλάζει τίποτα... [...] και παγκοσμίως κιόλας. Αυτές είναι πολύ αυστηρές πως να το πω **[Νόμοι;]** Ναι Νόμοι... αυστηροί Νόμοι οποίοι τηρούνται απ' όλους τους Εβραίους παγκοσμίως, τα έθιμα διαφέρουνε. Ο Νόμος είναι ο Μωσαϊκός ο οποίος δεν αλλάζει! [... **Ήσασταν το μοναδικό παιδάκι;**] Ναι **[το μοναδικό... γιατί πχ τα κοριτσάκια είναι και πολλά μαζί]** Τα κοριτσάκια έγινε αργότερα... δεν το επιβάλει ο Μωσαϊκός Νόμος, να κάνουν και οι γυναίκες δηλαδή την ίδια τελετή διότι τότε οι γυναίκες απαγορευόταν να διαβάσουν! Κανονικά και τώρα απαγορεύεται απλά έχουνε γίνει reform τα πράγματα [...] όπως παντού. Απαγορευόταν να μπουν και στη συναγωγή! Υπήρχε γυναικωνίτης όπου από 'κει [...] υπάρχει ακόμα ο γυναικωνίτης, από 'κει. Τώρα δεν κάθονται στο γυναικωνίτη οι γυναίκες κάθονται στη κυρίως αίθουσα, τότε ήταν μόνον οι άντρες στην κυρίως αίθουσα... και εκεί υπήρχε γυναικωνίτης μέχρι και τον πόλεμο μπορώ να πω... όχι πολύ παλιά **[άρα μετά τον πόλεμο δεν...]** μετά τον πόλεμο... πάρα πολλά χαθήκανε! Όπως το ενενήντα οχτώ τα εκατό της κοινότητας... [...] και οι γυναίκες απαγορευόταν να είναι στον κυρίως χώρο ήταν στο γυναικωνίτη όπου υπήρχε ένα καφασωτό με μικρές τρυπούλες και παρακολουθούσαν από 'κει την [...] εκάστοτε τελετή ή γιορτή! [...] Μην ξεχνάτε ότι αυτά προήλθαν πέντε χιλιάδες χρόνια πριν όπου η γυναίκα είχε άλλη θέση... παρόλα αυτά η εβραϊκή θρησκεία έχει σε πολύ υψηλή θέση τη γυναίκα... ήτανε μητριαρχικές... η μητριαρχική οικογένεια... **[γιατί το λέτε αυτό;]** Υπάρχει... η μεγαλύτερη γιορτή του Ιουδαϊσμού είναι το Σσαμπάτ! [...] Το Σάββατο δηλαδή... το οποίο το κάνει η γυναίκα! Και το κάνει στο σπίτι! **[τι κάνει ξέρετε; Θυμάστε ας πούμε τη μαμά σας;]** Ανάβει δύο κεράκια, τα κεριά του Σσαμπάτου και διαβάζει μια προσευχή... μια ευλογία. Το οποίο έχει ειδικό μενού... το οποίο προετοιμάζεται μέχρι την Παρασκευή πριν δύσει ο ήλιος... Όλες οι εβραϊκές γιορτές ξεκινάνε με τη δύση του ηλίου της προηγούμενης μέρας... και τελειώνουν με τη δύση του ηλίου την επόμενη μέρα. [... η γυναίκα σας το κάνει;] Όχι τώρα δεν το κάνουμε... **[θυμάστε παλιά αν η μαμά σας το έκανε;]** Η μαμά μου ναι αλλά όχι σε καθ' _ δεν το τηρούμε δυστυχώς. [... αν το έχετε

έτσι σαν εικόνα] ναι το έχω σαν εικόνα, το κάνουμε σε... όποτε μαζευόμαστε, το κάνουμε στο σπίτι της αδερφής μου στην Αθήνα όποτε τυχαίνουμε εκεί... αλλά εδώ έχουμε μείνει πολλοί λίγοι, δεν βρισκόμαστε δυστυχώς... εμένα η δουλειά μου είναι τέτοια που Παρασκευή και Σάββατο δουλεύω, ενώ απαγορεύεται! [...] Από τη Παρασκευή το βράδυ, τη δύση του ηλίου μέχρι το Σάββατο τη δύση του ηλίου απαγορεύεται οποιαδήποτε είδους εργασίας! [...] Και όχι μόνο για τους Εβραίους αλλά και για τους αλλόθρησκους που ζουν ανάμεσά μας. Απαγορεύεται δηλαδή εγώ που είμαι Εβραίος να πω σε ένα χριστιανό «κάνε αυτό για μένα» δεν πρέπει ούτε ο χριστιανός να την κάνει τη δουλειά! Δεν πρέπει γενικώς να δουλεύει ο άνθρωπος! Σύμφωνα με την... πρέπει να ξεκουράζεται αυτήν τη μέρα και να δοξάζει το [...] Θεό. Γι' αυτό θεωρείται η μεγαλύτερη γιορτή το Σσαμπάτ. **[είναι πιο μεγάλη δηλαδή κι απ' το Κιπούρ;]** Απ' όλες! Είναι η μόνη γιορτή την οποία διέταξε ο ίδιος ο Θεός! «Και την έβδομη μέρα θα αναπαύεσαι όπως κι ο ίδιος αναπαύτηκε μετά τς έξι μέρες της Δημιουργίας του Κόσμου». Και το Σσαμπάτ είναι τόσο ισχυρό που υπερσχύει έναντι όλων των υπόλοιπων γιορτών! Όταν συμπίπτει... να πέσει μια Νηστεία παραδείγματος χάριν το Σσαμπάτ... η Νηστεία πάει σε άλλη μέρα! [...] Ναι πάει σε άλλη μέρα για να τηρηθεί το Σσαμπάτ και όταν, ω μη γένοιτο, πεθάνει κάποιος... στην εβραϊκή θρησκεία πρέπει οι πρώτου βαθμού συγγενείς λέγονται «Λυπημένοι» οι οποίοι κάθονται εφτά μέρες χωρίς να κάνουν καμία εργασία και κάθε βράδυ ψέλνουνε, μέχρι και φαγητό τους πάνε οι... συγγενείς και οι φίλοι... αυτές τις εφτά μέρες. Το έθιμο λέει ότι πρέπει να είναι καθισμένοι κάτω και σε ένα ειδικό μέρος που κάθονται μόνο οι λυπημένοι και όχι οι [...] λοιποί συγγενείς και οι φίλοι... δεν κάνουν κανενός είδους εργασία, ούτε μαγειρεύουν ούτε τέτοιο... γι' αυτό και κάθε μέρα φροντίζουνε οι άλλοι να τους παν φαγητό γι' αυτές τις εφτά μέρες εκτός απ' το Σσαβάτ. [...] Παρασκευή απόγευμα σηκώνονται και ξανακάθονται ... το Σάββατο. **[μισό λεπτό και αν κάποιος πεθάνει... 'ντάξει τώρα λέμε...Σ_]** Σάββατο... δεν γίνεται η κηδεία του... **[θα γίνει Κυριακή]** τελειώνει το Σσαμπάτ και γίνεται η κηδεία του **[... αν κάποιος πεθάνει Τετάρτη που μεσολαβεί Σάββατο τί γίνεται τότε;]** Σταματάει η... σταματάει σηκώνονται αυτό που είπα πριν. «Αβελίμ» λυπημένοι θα πει, τα πού λίγα που δυστυχώς, γνωρίζω... σηκώνονται και αρχίζει το Σσαμπάτ. Το Σσαμπάτ είναι ισχυρότερο από οτιδήποτε. **[και μετά δεν το συνεχίζουν;]** Νομίζω ότι ξανασυνεχίζει τις υπόλοιπες μέρες... μέχρι να συμπληρωθούν οι εφτά... [...] Μετά λοιπόν, όταν τέλειωσε το Μπαρ Μίτσαβα τέλειωσε το τελετουργικό εγώ λοιπόν είπα πέντε λόγια, ένα μικρό λόγο ας πούμε, ο οποίος μου βγήκε σε κακό, γιατί ήταν παρόντες όλοι οι δασκάλοι μου και καθηγητές εκεί... και υποσχέθηκα «ότι πλέον δεν θα κάνω φασαρίες, θα είμαι υπεύθυνος και τέτοια» και όποτε ξαναέκανα σκανδαλιές

[...] στο σχολείο «βρε θυμάσαι τι υποσχέθηκε στο λόγο σου; Είσαι άνδρας πια δεν είσαι παιδάκι!» **[άρα είχατε καλέσει και χριστιανούς;]** Βεβαίως... ναι ναι! **[υπήρχανε άλλες γιορτές που να υπήρχανε χριστιανοί στην συναγωγή;]** Πάρα πολλές φορές... σε όλες τις γιορτές έρχονται... Έρχονται πάρα πολλά από το πανεπιστήμιο οι οποίοι – τα οποία παρακολουθούνε διάφορες τελετές [...] Οι περισσότεροι έρχονται το Κιπούρ! Το οποίο είναι η μεγαλύτερη γιορτή, δυστυχώς... πλέον εδώ στα Γιάννενα δεν ανοίγει η συναγωγή πολύ συχνά! Γιατί δεν είμαστε πολλοί δεν υπάρχει πλέον ιερουργός... και μ_ το Κιπούρ όμως το τηρούμε κάθε χρόνο! Δεν ανοίγουμε τα... Σαββάτα εκτός αν έρθει γκρουπ Ισραηλινών, ή Αμερικανοεβραίων ή δε ξέρω και εγώ τίποτα Εβραίων [...] γιατί απαγορεύεται να λειτουργήσει με κάτω από δέκα άντρες! [...] Δεν μπορεί να γίνει λειτουργία με κάτω από δέκα άντρες. [... **(το να έρχονται χριστιανοί) Αυτό υπήρχε και παλιότερα; Ή μόνο τώρα;**] Και παλιότερα... υπήρχε πολύ άμεση φιλία ανάμεσα με το_ και συνεργασίες εμπορικές και φιλικές σχέσεις μόνο γάμοι δε γινόταν μεικτοί! [...] Δηλαδή ήταν ένα στο εκατομμύριο να γίνει γάμος εβραίου με μωαμεθανό ή χριστιανό με μωαμεθανό ή τ_ εκεί ήταν αυστηρά τα πράγματα! [...] Μέχρι και μετά τον πόλεμο... αρκετά μετά τον πόλεμο. [...] Αν υπήρχαν σχέσεις δηλαδή μεταξύ αλλόθρησκων ήταν παράνομες... δεν ήταν... ποτέ, δεν υπήρχε ο πολιτικός γάμος πρώτα απ' όλα άρα δεν μπορούσαν να παντρευτούν... **[εκτός αν άλλαζε κάποιος]** η εβραϊκή θρησκεία δύσκολα παίρνει κάποιον αν τον αλλάξει... ενώ όλες οι θρησκείες εύκολα παίρνουν [...] κάποιον να τον αλλάξουν εμείς... το ογδόντα τα εκατό των μαθημάτων είναι για να τον αποτρέψουν στο να γίνει εβραίος κάποιος. [...] Πρέπει να το θέλει κάποιος πάρα πολύ δηλαδή για να γίνει! Δεν το κάνουν εύκολα, μέχρι και τη δικιά μας γενιά [... **οπότε εσείς ποια εποχή εντοπίζετε την αλλαγή αυτή; Να γίνονται γάμους με αλλόθρησκους;**] Γάμοι με αλλόθρησκους δεν γίνονται ακόμη... καμία θρησκεία δεν δέχεται να παντρεύει **[όχι όχι να... ας πούμε να επιτρέπει εντός εισαγωγικών η οικογένεια να παντρευτεί ας πούμε το παιδί της με κάποιον ξέρω 'γω... μουσουλμάνο ή χριστιανό;]** Απ' το 70' – 80' και μετά. [...] Κοίταζε να το επιτρέπει... η θρησκεία το απαγορεύει... όλες οι θρησκείες το απαγορεύουν, δεν μπορούν να σε παντρεύουνε με άλλο δόγμα, με άλλη θρησκεία δε γίνεται. Αλλά βγήκε ο πολιτικός γάμος... [...] απ' όταν βγήκε ο πολιτικός γάμος όλοι παντρεύονται με πολιτικό γάμο! Και είναι παντρεμένοι για το Νόμο ανύπαντροι για τη θρησκεία τους. [... **η γυναίκα είπαμε υπάρχει το Μπατ Μίτσοβα αλλά υπάρχει κάποια άλλη τελετή που να έχει ενεργό ρόλο μέσα στη συναγωγή; Όχι απαραίτητα να διαβάσει αλλά ας πούμε να ανοίξει το Έχαλ; Όχι..]** Σου είπα κανονικά απαγορεύεται και να βρίσκεται μες τη συναγωγή **[ναι όχι ας πούμε να**

ακουμπήσει και το Εχάλ...] Απαγορεύεται... αλλά όλα αυτά έχουν αρχίσει και...
[χαλαρώνουν;!] χαλαρώνουν ναι... για άλλους καλώς για άλλους κακώς. [...] Εγώ είμαι
 απ' αυτούς που λένε κακώς... και όχι δεν το λέω καθόλου φαλλοκρατικά ή τέτοιο, το λέω
 γιατί πιστεύω ότι η ιστορία απέδειξε ότι αυτές οι παραδόσεις πρέπει να τηρούνται
 αυστηρά... και όταν αρχίζει και χαλαρώνει από 'δω και χαλαρώνει από 'κει χάνεται το...
 πραγματικό τους νόημα και σας είπα και πάλι η εβραϊκή θρησκεία δεν έχει καθόλου σε
 δεύτερη μοίρα τη γυναίκα την έχει σε πάρα πολύ υψηλή [...] Υπάρχουν ειδικά σημεία
 μέσα στη [...] τα οποία διδάσκουν το πως πρέπει να συμπεριφέρεται στη γυναίκα του.
 Από την ώρα που θα τη γνωρίσει, μέχρι και την ώρα που θα κάνουν σεξ. Οτι πρέπει να
 τη σέβεται, απαγορεύεται απ' την εβραϊκή θρησκεία να κάνεις σεξ μαζί της αν δεν
 συναινέσει η ίδια, μες το γάμο εννοώ έτσι;! Και φυσικά απαγορεύεται να της φέρεσαι
 βίαια είτε λεκτικά είτε με... **[αυτά τα γράφει;]** Ναι τα γράφει... με πολύ μεγάλες
 λεπτομέρειες! Μη ξεχνάμε ότι πέντε χιλιάδες χρόνια που γράφτηκαν αυτά η [...] θρησκεία
 δεν ήταν... ήταν ο Νόμος! Δεν ήτανε έτσι όπως έχουμε στο μυαλό μας τη θρησκεία τώρα!
 Και ειδικά η εβραϊκή θρησκεία σου λέει τι θα κάνεις απ' την ώρα που θ' ανοίξεις τα
 μάτια σου μέχρι την ώρα που θα κλείσεις τα μάτια σου. **[τα τηρείται εσείς αυτά;]** Όχι
[Στην οικογένειά σας όταν ζούσατε στο πατρικό σας] Πολλά ναι... αλλά όχι όλα είναι
 πάρα πολύ δύσκολο να τηρήσεις όλα αυτά τα πράγματα. Είναι πάρα πολύ δύσκολο αλλά
 όχι ακατόρθωτο! [...] Καταρχήν ζούμε σε μια χώρα η οποία δεν έχει το εβραϊκό ωράριο.
[ναι πολύ βασικό] Άρα θα δουλέψεις αναγκαστικά ώρες που απαγορεύεται να δουλεύεις
 όντας Εβραίος. Δικιολογίες είναι αυτά... δικιολογίες, αν θέλεις όλα μπορείς να τα κάνεις
[εντάξει επηρεάζουνε όμως] αλλά 'ντάξει πλέον... εγώ δεν τα ξέρω κιόλας... δεν
 φρόντισα να τα μάθω. **[ας πούμε το ότι πρέπει να υπάρχει στο σπίτι η μεζουζά; Σε
 κάθε...]** Ναι στην πόρτα... στην εξώπορτα... πρέπει να υπάρχει στην εξώπορτα του
 σπιτιού! Η οποία έχει μια ευλογία μέσα για το ίδιο το σπίτι ή τους ανθρώπους που ζουν
 εκεί... δεν είναι κάτι παράξενο θέλω να πω... [...] και εδώ πολλά σπίτια την έχουν μέσα
 τη μεζουζά για να μη φαίνεται απ' έξω ότι είναι εβραϊκό σπίτι. **[α ενώ κανονικά θα
 έπρεπε να ήταν απ' έξω;]** ναι στην εξώπορτα... πρέπει να είναι κανονικά! [...] Αλλά
 για λόγους ρατσισμού και... διάφορους τέτοιους δεν! Δεν το αποκρύπτουμε αλλά δεν το
 διαφημίζουμε... κιόλας. [...] Δυστυχώς... και ζούμε σε μια χώρα η οποία έχει πολύ
 μεγάλο αντισημιτισμό και ρατσισμό, ακόμα... **[Ισχύει... εδώ πρόσφατα κιόλας
 διάβαζα που είχαν γίνει τέλος Αυγούστου... στο... έξω από την συναγωγή!]** Που
 ζωγραφίσανε αγκυλωτούς σταυρούς... [...] Ναι έχουνε βεβηλώσει το νεκροταφείο πολλές
 φορές, έχουνε σπάσει τάφους, έχουνε γράψει διάφορα... ναι δυστυχώς υπάρχουνε και το

χειρότερο δεν είναι τα παιδιά αυτά που κάνουνε... το χειρότερο είναι όλοι αυτοί που [το υποκινούν;] είναι... και δεν φαίνονται! Κατά την ταπεινή μου γνώμη... λυπάμαι ειλικρινά που έχουμε φτάσει σε... στο έτος 2017 και ακόμα σκοτωνόμαστε μεταξύ μας, και χωρίς λόγο... [ενώ υπήρχαν και περίοδοι που υπήρχε η αρμονική έτσι;!] Υπήρχε αρμονική συμβίωση... εδώ στα Γιάννενα μπορώ να σας πω ένα παράδειγμα με τον παππού μου για να ξεφύγουμε από τα βασικά... αυτά τα αυστηρά θρησκευτικά μπορείτε να τα μάθετε ακριβώς όπως είναι από έναν ραβίνο, γιατί εγώ όπως είπα δεν έχω καμία γνώση πέραν των εμπειριών των προσωπικών μου [αυτές θέλω! Εμένα αυτές με νοιάζουνε...] Ενδέχεται δηλαδή μερικά απ' αυτά που είπα να είναι λάθος να μην είναι έτσι... γραμμένο μέσα στη Τορά διότι εγώ δεν την έχω διαβάσει ποτέ ο ίδιος. [δεν πειράζει εγώ θέλω την προσωπική σας εμπειρία... για πείτε μου για τον παππού σας] Ο παππούς μου παραδείγματος χάριν είχε δύο φίλους κολλητούς, που λέμε τώρα, ο ένας ήταν μωαμεθανός και άλλο ήταν χριστιανός! Ο παππούς μου εβραίος... και κάναν παρέα απ' όλη την ημέρα... και τους φωνάζαν «οι τριόμπιστοι» [...] «ήρθαν οι τριόμπιστοι» που σημαίνει που έχουν τρεις πίστες... [...] «Τριόμπιστοι», [εδώ στα Γιάννενα;!] Εδώ στα Γιάννενα ναι! [πότε έγινε αυτό; πότε γινόταν αυτό ποια περίοδο;] Το... 25', 1930; 1940; Μέχρι εκεί μετά απ' τον πόλεμο... αποδεκατίστηκαν οι περισσότεροι... τέλειωσε η Τουρκοκρατία... το 12' είναι πρόσφατα αυτά... [ναι... η ιστορία των Ιωαννίνων είναι...] είναι παράξενη! Απελευθερωθήκαμε τελευταίοι σχεδόν... το 12' – 13' έγινε τέτοιο... έμειναν τα κατάλοιπα για άλλα είκοσι χρόνια... και μετά έπαψε να είναι τόσο έντονο το μωαμεθανικό στοιχείο στην πόλη. [... Άρα εσείς και στα παιδικά σας χρόνια πηγαίνατε στη συναγωγή μέσα στο Κάστρο] Όταν ήμουνα παιδί εγώ... λειτουργούσε και τα Σαββάτα... λειτουργούσε! Υπήρχαν ακόμη... [...] ναι υπήρχε κόσμος γιατί επιστρέψανε εκατόν ενενήντα έξι από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και θανάτου απ' τους δύο χιλιάδες που ήταν πριν! [...] Αυτοί οι εκατόν ενενήντα έξι παντρεύτηκαν μεταξύ τους, αρκετοί κάναν παιδιά... [...] οπότε άρχισε να υπάρχει η γενιά της μαμάς μου και του μπαμπά μου. Ο οποίος μπαμπάς μου δεν πήγε στα στρατόπεδα [ξέφυγε] ξέφυγε γιατί ήταν στην Αλβανία δεν ήταν στην Ελλάδα και μόλις έγινε... και αρχίσαν να ψάχνουν τους Εβραίους... πήγαν και κρύφτηκαν σε ένα χωριό που ήταν απάνω στο βουνό! Και εκεί χάθηκε ο παππούς του πατέρα μου! Πέθανε εννοώ χάθηκε διότι είχε ζάχαρο πολύ ο παππούς και δεν το ήξεραν ότι έχει ζάχαρο γιατί τότε δεν γινόταν εξετάσεις όπως ξέρετε και τέτοια πράγματα [...] και όπως πέρασαν από ένα πάρα πολύ στενό μονοπάτι που από κάτω είχε γκρεμό, με γαιδουράκια... το γαιδουράκι στραβοπάτησε και... [...] του πλάκωσε το πόδι του στο βράχο... δηλαδή μεταξύ του ζώου

και του βράχου ήταν το πόδι του προπάππου μου... του παππού του πατέρα μου! [...] Και αυτό έγινε μεγάλη πληγή η οποία δεν έκλεισε ποτέ, επειδή είχε πολύ ζάχαρο δεν έκλεισε ποτέ και πέθανε ο παππούς εκεί που ήταν κρυμμένοι μέχρι να τελειώσει ο πόλεμος... και μόλις τέλειωσε ο πόλεμος και ξαναγύρισαν στο Αργυρόκαστρο ανέλαβε ο Ενβέρ Χότζας και τους έδωξαν ως Έλληνες υπηκόους [...] τους έδωξαν με αυτά που φορούσαν όπως είπα και πριν! Ο παππούς μου όμως είχε κι άλλα αδέρφια τα οποία βρισκόταν πιο βόρεια **[αυτό ήθελα να ρωτήσω!]** τα οποία εγκλωβίστηκαν στην Αλβανία [...] και ενώ τότε έκλαιγαν που τους έδωξαν τον αδερφό τους το Μάρκο... [...] και την οικογένειά του και έχασε όλα του τα σπίτια του τα μαγαζιά του και όλη την περιουσία του κι όλη τα αυτά, μετά που έκλεισαν να τα σύνορα... έκλαιγαν εκείνοι που έμειναν μέσα και δεν είχαν έρθει κι αυτοί στην Ελλάδα. Γιατί πέρασαν όπως γνωρίζεις... [...] τρομερές καταστάσεις... ο παππούς μου βοηθούσε πάρα πολύ... και τους έστελνε δέματα από 'δω απ' την Ελλάδα με υφάσματα, με ρούχα, με παπούτσια... **[και μένανε που δηλαδή; Στο Αργυρόκαστρο τα αδέρφια;]** Μέναν στον Αυλώνα, στα Τίρανα νομίζω και στους Αγίους Σαράντα;! Όχι στους Αγίους Σαράντα... πιο βόρεια πάντως! Φιόρι; Φιέρι; Εκεί μέναν τα άλλα του αδέρφια και εγκλωβίστηκαν εκεί μέχρι το 81' που ανοίξαν τα σύνορα. **[που ανοίξαν τα σύνορα... και μετά;]** Φύγαν όλοι! Οι μισοί στην Αμερική οι άλλοι μισοί στο Ισραήλ. **[πως και δεν γύρισαν στην Ελλάδα... αφού είχανε οικογένεια εδώ πέρα;! Δηλαδή...]** Γιατί δεν υπήρχε υποδομή στην Ελλάδα για μετανάστες. [ακόμα δεν έχουμε είναι φοβερό] Ακόμα... στο Ισραήλ έγιναν αμέσως... πήραν σπίτι, πήραν βοηθήματα, πήραν δουλειές. **[μισό λεπτό... όταν ανοίξαν τα σύνορα φύγαν κατευθείαν δηλαδή για Ισραήλ;]** Ναι... για Ισραήλ και για Αμερική! Υπήρχε μέριμνα για ανθρώπους... στο Ισραήλ ακόμα υπάρχει και για ομόθρησκους που επαναπατρίζονται και...! [...] Ο παππούς μου όμως του βοηθούσε πάρα πολύ και εδώ μπορώ να σας πω μια ιστορία που ενδεχομένως να σας ενδιαφέρει... [...] εκεί απαγορευόταν να υπάρχει θρησκεία... οι εβραίοι όμως που ήταν εκεί και εγώ θα μιλήσω μόνο για το σόι μας, δεν ξέρω για τους υπόλοιπους, και θέλαν να τηρήσουν τα έθιμα... είχαν αναπτύξει έναν κώδικα με τον παππού μου ανταλλάσσαν γράμματα διότι ανοιγόταν τα γράμματα και τα διαβάζαν... [...] δεν υπήρχε το απόρρητο της αλληλογραφίας... και είχαν δημιουργήσει έναν κώδικα γιατί πολλές από τις εβραϊκές εορτές δεν είναι σε σταθερή ημερομηνία! [...] Είναι κινητές και επειδή δεν υπήρχε άλλος τρόπος να ξέρουμε πότε είναι Πάσχα ας πούμε το Πέσσαχ το εβραϊκό, οπότε είναι το Κιπούρ, πότε είναι το τέτοιο... είχαν συνθηματικά μεταξύ τους τ' αδέρφια. [...] Και έλεγε τώρα ο παππούς μου από 'δω... «τις δεκαπέντε του μηνός Ιουνίου», όχι «ας πούμε Απριλίου συνήθως ήτανε... στις δεκαπέντε Απριλίου θα 'ρθει

και η κόρη μου από τη Θεσσαλονίκη και θα μείνει εδώπέρα για δέκα μέρες» **[το διάστημα...]** όσο κρατάει το Πάσχα ας πούμε... ναι... «από τις δεκαπέντε του μηνός θα μείνει εδώ μαζί μας και θα περάσουμε πάρα πολύ ωραία όλοι μαζί, ανυπομονώ τότε θα 'ρθει εδώ να φάμε να πιούμε και να περάσουμε όλοι μαζί» **[οπότε καταλάβαιναν]** και καταλάβαιναν το Πέσσαχ. Μετά ξέραν ότι Σεπτέμβριο - Οκτώβριο περίπου είναι το Κιπούρ **[οπότε μπορούσαν να υπολογίσουν]** ναι... και έλεγε... «Στις δεκαοχτώ του Οκτώβρη θα πάμε στην Αθήνα γιατί είμαστε καλεσμένοι σε μια δεξίωση που έχει ο... “χ” ναι και πρέπει να είμαστε πολύ σοβαροί, γιατί είναι τα πράγματα αυστηρά, είναι για εμπορικούς λόγους και πρέπει να κάνουμε αυτό» δηλαδή είχαν αναπτύξει αυτό το πράγμα [...] και ειδοποιούσε τους αδερφούς τότε ήτανε γιορτές! Και όλη την οικογένεια φυσικά [...] οι οποίοι τα είχανε κρυφά στα υπόγεια! Τις τηρούσαν τις γιορτές κρυφά στα υπόγεία τους της Αλβανίας. **[ενώ δεν είχανε... Βιβλία ας πούμε ξέρω ‘γω...]** Ούτε Βιβλία ούτε τίποτα δεν είχαν... ότι θυμόταν. Δυστυχώς... **[Τώρα αυτοί που έχουν πάει στο Ισραήλ και στην Αμερική... έρχονται καθόλου στα Γιάννενα; Δηλαδή έχουνε κρατήσει επαφή ας πούμε με τον τόπο; Ή πηγαίνουνε στην Αλβανία που...]** Οι περισσότεροι ήταν μεγάλης ηλικίας οπότε δεν πολυμετακινούνται... **[τα παιδιά;]** Αυτοί που ήτανε στην ηλικία του πατέρα μου... έρχονται! Έχω ακούσει να ζαναπάν στην Αλβανία... καμιά φορά τους χρειάζονται τίποτα χαρτιά τίποτα... αλλά όχι... **[δηλαδή δεν νιώθουν την ανάγκη να... όχι;! Καλά δεν περάσαν και...]** δεν νομίζω... δεν έχω και προσωπικά μιλήσει με κάποιον να αισθάνεται ότι του λείπει η πατρίδα του... ή εκεί που γεννήθηκε ή εκεί που μεγάλωσε... ή τέτοιο. Αλλά νομίζω το θεωρούσαν σα μια φυλακή την οποία με το που φύγαν δεν ήθελαν ούτε να την ζαναδούν! Δηλαδή το φυσιολογικό ανθρώπινο... αποτέλεσμα αυτής της... **[ε ναι εντάξει γιατί είναι αυτό, ήταν μια κατάσταση]** Αυτό το καθεστώς... ήτανε πολύ κλειστό το... [...] Δεν αφήναν όμως διάφορα πράγματα να περάσουν μέσα δεν τα αφήνανε... αν ήτανε δηλαδή μάρκας... αν ήταν τέτοιο... βγάζαν τις ετικέτες απ' τα ρούχα... βγάζανε **[για να μη φανεί]** να μην είναι πολυτελείας... τα υφάσματα και τέτοια να είναι... [...] και για να μη κάνουν τη διαφορά με τους υπόλοιπους... το ζύλο που φάγανε για να μαρτυρήσουνε αν είχανε θαμμένα χρυσά ή τέτοια... [...] ζύλο! Ενώ δεν είχαν... τους τα είχαν πάρει όλα... δεν προλάβαιναν να κρύψουνε κάτι διότι τους διώζανε, πήγανε στις δώδεκα η ώρα το βράδυ και τους είπαν δύο η ώρα θα είστε στη πλατεία. Κάτι όπως έγινε κα με τους Γερμανούς εδώ... που σε μερικές μέρες είναι και η επέτειος. [...] 25^η Μαρτίου τους μαζέψανε... τους Γιαννιωτοεβραίους! Κάτω στο Μαβίλη... και δώδεκα η ώρα τη νύχτα τους είπαν στις δύο η ώρα θα είστε στη πλατεία Μαβίλη. **[για την επέτειο θα γίνει κάτι εδώ στα Γιάννενα**

ξέρετε;] Υπάρχει η παγκόσμια μέρα του Ολοκαυτώματος [...] η οποία είναι 27 Ιανουαρίου και εμείς το κάναμε τότε... νομίζω το κάναμε στις 28 φέτος γιατί έπεφτε Κυριακή... φέτος για να βολεύει όλους... δε νομίζω ότι θα γίνει κάτι ιδιαίτερο στις 25... [...] Δεν είναι μόνο ότι είμαστε λίγοι είναι ότι είναι γερασμένη η κοινότητα... πολύ! Δηλαδή νέοι οι περισσότεροι φύγανε για Αθήνα, για Θεσσαλονίκη... για εξωτερικό... [της γενιάς σας δηλαδή;] Η γενιά μου... εγώ είμαι τρίτη γενιά... Τρίτη γενιά δεν υπήρξε εδώ στα Γιάννενα [...] Ναι δεν υπήρξε δυστυχώς... Γεννηθ_ ήταν δηλαδή... τέσσερα παιδιά; Πέντε παιδιά; Οχτώ; Όλα – όλα που είναι στην ηλικία μου; Ή πέντε χρόνια πριν ή πέντε χρόνια μετά;! [που να μένουν ακόμα δηλαδή...] ναι... μετά γίναν οι μεικτοί γάμοι και δεν... [παντρευόταν ας πούμε Ρωμανιώτης με Σεφαραδίτη;] Ναι! Για πότε μιλάτε; [πριν... το_] Προ πολέμου; [ναι] Τι γινότανε... Παντρευότανε δεν απαγορευότανε αυτό το πράμα... αλλά οι κοινωνίες ήταν κλειστές! Δεν υπήρχε πολύ μεγάλη επικοινωνία με τους Θεσσαλονικείς ή με τους... εκτός απ' τους εμπόρους οι οποίοι είχανε αλληλογραφία και... δεν ήταν όπως τώρα παίρνουμε τ' αμάξι και πάμε [...] τότε για να πας στην Πρέβεζα που είναι εκατό χιλιόμετρα είχαν τρεις μέρες ταξίδι. [...] Δεν υπήρχε τόσοσ μεγάλος διαχωρισμός, τουλάχιστον στην Ελλάδα δεν ξέρω σε άλλες χώρες, ήταν όλοι Εβραίοι! Και επειδή τα πράγματα ήταν πολύ αυστηρά είχαν όλοι το ίδιο... μόνον οι μελωδίες άλλαζαν. Οι μελωδίες δηλαδή τα ίδια πράγματα διαβάζαν με διαφορετική μελωδία. Εδώ ας πούμε στη ρωμανιώτικη έχει επηρεαστεί πολύ από την ανατολίτικη μουσική, οι ψαλμοί! Και από την [...] τον τρόπο γιατί ξεκίνησε κατευθείαν από... η Ρωμανιώτικη κοινότητα ήρθε κατευθείαν από την Ιερουσαλήμ, ήρθε από 'κει! Δεν πέρασε από Ισπανία από τέτοιο όπως οι Σεφαραδίτες που τους έδιωξε μετά η Ισαβέλλα κ.λπ., 1492 αν δεν κάνω λάθος! [...] Και που είχαν και επιρροές από άλλα... [...] Οι μελωδίες είναι διαφορετικές γιατί δεν ήταν γραμμένες... και η κάθε γενιά τους μάθαινε από την προηγούμενη, δεν ήταν πουθενά γραμμένες με μουσικά... δηλαδή με νότες οτοσώστε να είναι αυστηρό... πάνω σ' αυτές τις νότες. [...] Εκτός απ' το σοφάρ! Αυτό έχει γραμμένες. [...] Αυτό έχει όμως ειδικές νότες όχι τις νότες στα κλειδιά που... [...] Άλλο είδους νότες δεν έχω δει... στους ψαλμούς του Δαβίδ ας πούμε... σώζονται μέχρι σήμερα και τους λέμε σε όλες τις εβραϊκές θρησκείες, συνήθως ξεκινάει και τελειώνει κάθε τελετή με ψαλμούς του Δαβίδ! Πως έφτασε η μελωδία μέχρι τις μέρες μας χωρίς νότες δεν ξέρω. Εγώ εικάζω σαν Μάρκος ότι από γενιά σε γενιά! [θυμάστε πιο μικρός στη συναγωγή αν ακούγατε ελληνικά λόγια; Ας πούμε τώρα στο Κιπούρ κάποια στιγμή ο... Χαίμ νομίζω ότι λίγο προς το τέλος είχε κάνει... είχε αναφέρει κάποια πράγματα στα ελληνικά... ας πούμε «κλείνουμε τα μάτια μας και λέμε την

προσευχή από μέσα μας..., η ερμηνεία του ψαλμού...» ήταν ένα σημαντικό κομμάτι, θυμάστε εσείς κάτι τέτοιο;] Όχι... αλλά δεν υπήρχε και λόγος ξέραν όλοι. Και δεν ξέραν μόνο να διαβάζουνε – ξέραν και τι σημαίνουν αυτά που διαβάζανε. Ενώ η μητέρα μου παραδείγματος χάριν δεν θυμάται τι σημαίνουν αυτά που διαβάζει! Ξέρει να τα διαβάζει πια... [... της βγαίνουν μηχανικά δηλαδή] της βγαίνουν μηχανικά αλλά δεν θυμάται τι σημαίνει... δηλαδή θυμάται απ' όλη τη γλώσσα πεντακόσιες λέξεις τι σημαίνουνε [...] Ενώ εκείνοι το καταλαβαίνουν σαν να είναι η γλώσσα τους! [...] Παραδείγματος χάριν το να μη τρως χοιρινό μπορεί εύκολα να εξηγηθεί... σε θερμοκρασίες τόσο μεγάλες που είχαν εκεί που ζούσαν τότε... το χοιρινό αλλοιωνόταν δεν υπήρχε, ψυγεία και τέτοια... και πεθαίνουν ο κόσμος από δυσεντερίες δεν υπήρχαν αντιβιοτικά. Εύκολα δηλαδή μπορεί να βρεις συσχετισμό και δεν μπορούσε να τους πει κανείς... παραδείγματος χάριν στην εβραϊκή θρησκεία απαγορεύεται να τρως κρέας και τυρί μαζί! Στο ίδιο γεύμα [...] αυτό γιατί γινόταν; Ήταν ένας λαός με βοσκούς, υπήρχε μια στο εκατομμύριο το τυρί που φτιάζανε να ήταν από το ζώο που σφάζανε για να φάνε ενδεχόμενος να δημιουργήσει... [να είναι κακό για τον οργανισμό;!] για τον οργανισμό κακά πράγματα. [εσείς το τηρείται αυτό;] όχι... μέχρι και τη γενιά του παππού μου ήταν αυστηρότατο αυτό! Και είχανε και διαφορετικά σερβίτσια! [μέχρι το... τι να πούμε τώρα; 25;] 20' - 30' όλα κατέρρευσαν μετά τον πόλεμο! Μετά το 40' αλλάζαν πολλά πράγματα, μέχρι το 40' τα τηρούσαν αυστηρά... υπήρχε ειδικό σερβίτσιο για τα τυρινά και ειδικό για τα κρεατικά. Και μάλιστα υπήρχε και ειδική γούρνα στο νεροχύτη το λεγόμενο που τα πλένανε. Δεν μπορούσαν να πλύνουν ένα σερβίτσιο του κρέατος στη γούρνα από τη... [...] από τα τυρινά. Αυτό το ξέρω γιατί υπήρχε μία ιστορία με το θείο μου, ο οποίος έκανε λάθος... αδερφός της μητέρας μου, και έβαλε τα πιάτα τα τυρινά στη γούρνα με τα κρεατικά μαζί με τα υπόλοιπα κρεατικά «Α τι έκανες» του είπαν εκεί πέρα, «Ε» λέει «Εντάξει» και παίρνει τα τυρινά και τα ξαναβάζει στα τυρινά και τις μόλυνε και τις δύο! [υπάρχει κάτι άλλο που να μην επιτρέπεται π.χ. το πλύσιμο των χεριών πριν] το πλύσιμο των χεριών επιβάλλεται! Όχι απλά επιτρέπεται... επιβάλλεται! [ναι αλλά πριν από ποιες διαδικασίες; Ξέρω ότι είναι για το φαγητό...] Για το φαγητό... πριν το φαγητό οπωσδήποτε! Πριν τη λειτουργία οπωσδήποτε [...] ακόμα και όταν ξυπνήσεις επιβάλλεται. Με το που ξυπνήσεις το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνεις είναι να πλύνεις τα χέρια σου! [πριν τη λειτουργία που να τα πλύνεις; Από το σπίτι σου ας πούμε πριν] Όχι υπάρχει ειδικό λεκανάκι [...] Εδώ στην συναγωγή πλέον δεν το χρησιμοποιούμε αλλά υπήρχε. [είναι αυτό το... η βρύση που έχει απ' έξω;] Η βρύση που έχει απ' έξω ναι... βέβαια... [...] Και μην ξεχνάμε ότι το νερό της λίμνης τότε ήταν

πόσιμο, πίναν απ' το νερό της λίμνης και πλέναν τα ρούχα τους εκεί και κάναν διάφορα... απ' το νερό της λίμνης και είχαν και πηγάδια πάρα πολλά σπίτια μέχρι και το 40'... εβραϊκά και μη. Οπότε όλο αυτό ήταν φυσιολογικό τότε, δεν υπήρχε μπάνιο και τρεχούμενο νερό ας πούμε, αλλά επιβάλλεται να πλένεις τα χέρια σου απ' την ώρα που θα ξυπνήσεις [...] το πρώτο πράγμα που πρέπει να κάνεις [...] να πλύνεις τα χέρια σου, με τη συγκεκριμένη προσευχή έτσι; Τη συγκεκριμένη ευλογία. [...] Η προσευχή λέει «Ευχαριστώ Θεέ μου» «Ευλογητός» μάλλον «Ευλογητός εσύ Κύριε» δεν το θυμάμαι ακριβώς **[Είναι το Σσεμά Ισραέλ;]** Όχι αυτό είναι άλλη «Άκουσε Ισραήλ ο Θεός» είναι η διακήρυξη της πίστεως, ένα απ' τα πιο σημαντικά [...] «Άκουσε Ισραήλ ο Θεός είναι ένας, ο Θεός είναι μοναδικός» **[ναι ενώ το άλλο τι λέει;]** Το άλλο λέει [...] «Ευλογητός Σὺ Κύριε που μας δίδαξες να πλένουμε τα χέρια μας». **[α δηλαδή αναφέρεται συγκεκριμένα σ' αυτό]** Όλες οι εβραϊκές ευλογίες αυτό λένε «Ευχαριστούμε Θεέ μου που μας δίδαξες να κάνουμε αυτό», «που μας δίδαξες να τρώμε», «που μας δίδαξες να πλένουμε τα χέρια μας», «που μας δίδαξες να είμαστε ευγενικοί», «που μας δίδαξες να ανάβουμε τα κεριά του Σσαμπάτου» όλο... το ενενήντα το εκατό των ευλογιών, που λέγονται «Μπεραχότ», έτσι ξεκινάν με το «Μπαρούχ» που σημαίνει «Ευλογητός» [...] «Μπαρούχ ατ Αδονάι Ελοέμ ολέμ χα ολάμ»... «ο Βασιλιάς του Σύμπαντος» [...] Πώς γίνεται; Μοιράζουμε ένα κομματάκι ψωμί στον καθένα της οικογένειας, αυτό γίνεται πάντοτε πριν από κάθε γεύμα, [κάθε μέρα άρα] ναι κάθε μέρα και πριν από κάθε γεύμα της ημέρας, το οποίο το βουτάμε στο αλάτι και λέμε «Ευλογητός Σὺ Κύριε που βγάζεις ψωμί από τη Γη» [...] τα έχει και με ελληνικά και με ελληνικούς χαρακτήρες (στο ημερολόγιο της κοινότητας). Αυτό είναι που σου 'πα για το ψωμί. Εδώ τώρα τι γίνεται! Εκεί... τώρα αυτό δεν το λέει η θρησκεία εγώ τι πιστεύω, εκεί πάλι ήταν αναπτυσσόταν πολύ μεγάλες θερμοκρασίες το αλάτι σε τι βοηθούσε;! Κατακράτηση υγρών! [...] Ανέβαζε και λίγο τη πίεση και δε λιποθυμούσε ο κόσμος απ' τη ζέστη. **[το αλάτι που άλλου το χρησιμοποιείται; Δηλαδή όπως είπαμε αυτό με το ψωμάκι;! Όχι! Το αυγό; Γιατί είχα διαβάσει ότι όταν πεθαίνει κάποιος σου δίνουνε ένα αυγό ανάλατο σε αυτή την περίπτωση]** Ναι συμβολίζει σχεδόν σε όλες τις θρησκείες, το αυγό συμβολίζει τη ψυχή του ανθρώπου... και εδώ τρώγεται από τους Αβελίμ που σου είπα προηγουμένως, τους λυπημένους δηλαδή αφού το διαβάσει ο ραβίνος [...] Και ενώ σε όλες τις περιπτώσεις Εβραίος δε μπορεί να φάει βραστό αυγό χωρίς αλάτι σ' αυτήν [είναι η μοναδική;!] πρέπει να φάει χωρίς αλάτι και γι' αυτό και δεν μπορεί στις υπόλοιπες... δηλαδή αυτό δεν είναι Νόμος είναι παράδοση. Επειδή η μοναδική φορά που απαγορεύεται να φας αλάτι στο αυγό σου είναι όταν έχεις χάσει κάποιον πολύ δικό σου

η παράδοση λέει πάντοτε στο αυγό να υπάρχει αλάτι για να μη συμβολίσει ότι θα γίνει θάνατος, κατάλαβες σαν δεισιδαιμονία πως αλλιώς. [...] Και υπάρχουν προσευχές για όλα! Για το κρασί... εδώ υπάρχουν (εννοεί στο ημερολόγιο που έχει φτιάξει η κοινότητα και έχει τις προσευχές) διαχωρίζει τους καρπούς που φυτρώνουν απ' τη γη **[απ' τους καρπούς των δέντρων;]** απ' τους καρπούς των δέντρων... να τη και η μεζουζά, πριν την τοποθετήσουμε λέμε «Ευλογητός Σὺ Κύριε που μας αγίασες με τις Εντολές σου και μας διέταξες να τοποθετούμε τη Μεζουζά» οι οποίες είναι οι εντολές του μέσα στο... τέτοιο. **[όλες οι Μεζουζώτ ή Μεζουζά γράφουν_]** Γράφουν το ίδιο μέσα... και αυτό είναι το Καντίς που λέμε όταν πεθαίνει κάποιος... **[έχετε παρακολουθήσει ποτέ μνημόσυνο ή...]** Δυστυχώς είναι ένας τομέας που ξέρω τα περισσότερα... [...] Γιατί όλο κηδείες έχουμε... σου είπα ο μόνος γάμος που έγινε στη ζωή τη δική μου στη συναγωγή των Ιωαννίνων **[ήταν της αδερφής σας]** ήταν της αδερφής μου. **[Μπορείτε να μου περιγράψετε τη διαδικασία; Εντάξει τώρα το ξέρω ότι δεν είναι και πολύ ευχάριστο αλλά... τι γίνεται ας πούμε όταν πεθαίνει κάποιος... ας πούμε είπαμε πριν όταν αν γίνει Σάββατο πάει μια μέρα μετά η ταφή, γενικά όμως η ταφή πρέπει να γίνεται την ίδια μέρα που γίνεται... που πεθάνει ο...]** Κοίταξε τώρα η τεχνολογία επιτρέπει... ψυγεία και τέτοια γίνεται ανάλογα με το πότε θέλουνε οι συγγενείς κι αυτά... δεν, εκτός από μέρα Σαββάτου η θρησκεία δεν απαγορεύει άλλη μέρα να γίνει [...] Τι κάνουν μέσα στο δωματιάκι δεν ξέρω δεν έχω μπει ποτέ μέσα! [...] Εκεί που ετοιμάζουν το νεκρό δεν ξέρω πως γίνεται αυτή η ετοιμασία, ενδεχομένως και ο γραμματέας να σας πει γι' αυτό γιατί βοηθάει υπάρχουνε δύο, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι [...] κανονίζουνε να σκαφθεί ο τάφος [...] που θα γίνει, πως θα γίνει και υπάρχουνε δύο. [...] Εγώ δεν έχω μπει ποτέ... λόγο λιποψυχίας πες το... δεν έχω μπει ποτέ σε θάλαμο, ούτε όταν χάθηκε ο μπαμπάς μου ας πούμε... δεν μπήκα μέσα στο θάλαμο που τον ετοιμάζανε **[καλά τώρα φαντάζομαι δεν επιτρέπεται να μπαίνει και ο οποιοσδήποτε]** Επιτρέπεται... ο οποιοσδήποτε όχι... δεν ξέρω... [...] ξέρω όμως ότι τα παιδιά, τα αγόρια οπωσδήποτε επιτρέπονται, δεν ξέρω αν διαβάζουν και τίποτα, αν επιβλέπουν αν γίνεται σωστά η διαδικασία;! Δεν ξέρω. [...] Εμείς εδώ είμαστε και λίγο πίσω απ' τον κόσμο. **[γιατί το λέτε αυτό;]** Είμαστε γιατί δεν έχουμε άτομα! Δεν έχουμε ραβίνο! Έρχεται «χτύπα ζύλο» να γίνει κάτι παίρνουμε τηλέφωνο σε ραβίνο σε... στην Αθήνα ή στη Θεσσαλονίκη να μας στείλουν έναν άνθρωπο να διαβάσει και να κάνει τη ταφή ας πούμε... οπότε δεν έχω άποψη. Τώρα αφού τον ετοιμάσουνε τον νεκρό από 'κει και πέρα μπορώ να σου πω ακριβώς τι γίνεται. [...] Ξέρω ότι αν πεθαίνει μες το σπίτι πρέπει να παραμείνει στο σπίτι μέχρι να πάει στο νεκροταφείο. Εκτός... εκτός αν είναι για πολύ καιρό οπότε θα πρέπει

να μεταφερθεί σε... [...] θάλαμο. [...] Εάν πεθάνει εκτός σπιτιού απαγορεύεται να τον φέρουν μες το σπίτι. [...] Ξέρω όμως από εμπειρία δεν ξέρω γιατί... όταν ο νεκρός πεθάνει εκτός σπιτιού δεν τον γυρνάν στο σπίτι, τώρα αν είναι λόγω της θρησκείας, αν είναι λόγω κάποιων παραδόσεων, δεν... δεν μπορώ να το διευκρινίσω δεν το ξέρω.[...]
Μετά απ' τη στιγμή που βρίσκεται στο θάλαμο δίπλα που είναι μέσα στα νεκροταφεία αυτοί οι θάλαμοι. [...] Αν πεθάνει μες το σπίτι παραμένει εκεί γιατί μετά τη δύση του ηλίου δεν γίνονται ταφές, νομίζω σε καμία θρησκεία δεν γίνεται και την επόμενη μέρα το πρωί πάει στο θάλαμο εκεί. Εκεί γίνεται μια ειδική διαδικασία καθαρισμού, την οποία δε γνωρίζω καθόλου. [...] Μετά μόλις τον ετοιμάσουνε ο νεκρός έρχεται σε ένα άλλο θάλαμο και είναι σκεπασμένος! Με ένα ειδικός σεντόνι αυτό που... καταρχήν υπάρχει αυτό που είχε κι ο Χριστός, τυλίγεται ο νεκρός με ένα σεντόνι [...] που λέγεται σάβανο. Ναι αυτή τη λέξη δεν μπορούσα να βρω! Είναι το σάβανο! Ναι δεν είναι με ρούχα και παπούτσια και τέτοια είναι ολόγυμνος, τυλιγμένος με αυτή τη σεντόνι [...] σκεπάζεται από πάνω με ειδικό [...] και δεν φαίνεται ο νεκρός καθόλου είναι μέσα σε ανοιχτό φέρετρο χωρίς καπάκι, αντί για καπάκι υπάρχει ένα μαύρο πανί να το πω, το οποίο το σκεπάζει δεν τον βλέπουμε. **[άρα μισό λεπτό, ο νεκρός είναι τυλιγμένος με σάβανο και από πάνω τον αλείβουνε με δεύτερο λευκό είναι και αυτό;]** όχι αυτό είναι μαύρο [άρα αυτό είναι το μαύρο που λέμε] και...οι βάσεις είναι ότι δεν τον βλέπει κανένας. Απ' τη στιγμή που θα πεθάνει και μετά και βεβαιώσει ο γιατρός ότι είναι νεκρός... εκτός απ' αυτούς τους... που τον ετοιμάζουνε σ' αυτόν τον ειδικό θάλαμο πριν και το ραβίνο προφανώς ή τον άνθρωπο... τον ιερούργό εμπάση περιπτώσει δεν τον βλέπει κανένας άλλος, απαγορεύεται να τον δεις το νεκρό. [...] Τέλος πάντων σε 'μας απαγορεύεται να δεις το νεκρό, ενδεχομένως γιατί... και εγώ να είχα εξοικειωθεί διαφορετικά με τους νεκρούς και να μην μου έκανε άσχημη εντύπωση. [...] Τον καλύβουν και εκεί διαβάξει ο ιερούργός την νεκρώσιμη τελετή... ακολουθία πως να το πούμε. Εκεί πρέπει όπως σε όλες τις εβραϊκές λειτουργίες να υπάρχουνε δέκα άντρες Εβραίοι οπωσδήποτε, κρατάμε όλοι από ένα κεριά αναμμένο στα χέρια μας και υπάρχει και ένα κεριά μεγάλο στις δυο άκρες του φέρετρου [...] Ο κόσμος μπαίνει αφού έχει τοποθετηθεί ο νεκρός μέσα σ' αυτό το θάλαμο, οπότε δεν ξέρουμε εμείς τα βρίσκουμε αναμμένα. **[άρα δηλαδή πάτε και]** καθόμαστε στην αυλή του νεκροταφείου υπάρχουνε δυο, εδώ στα Γιάννενα σου περιγράψω, στην αρχή που είναι που τον καθαρίζουν και γίνεται και δίπλα ακριβώς υπάρχει άλλος θάλαμος στο οποίο τοποθετείται στη μέση το φέρετρο με ένα κεριά από δω ένα κεριά από 'κει και γύρω γύρω έχει πάγκους που κάθεται ο κόσμος, είναι μικρούλη βέβαια εδώ στα Γιάννενα, δεν χωράει... **[Άρα είναι... εγώ νόμιζα επειδή τους είδα**

δύο τους θαλάμους νόμιζα ότι ένας είναι για τους άντρες ένας για τις γυναίκες γι' αυτό το είπα αυτό πριν, αλλά ο δεύτερος θάλαμος έχει αυτή τη λειτουργία δηλαδή] Και γιατί είναι αυτό το πράγμα; Γιατί λόγω καιρικών συνθηκών! Έτσι; Για να μην βρέχει για να μην κάνει, αλλιώς θα γινόταν εκεί επιτόπου το πράγμα, απλά έχει στεγαστεί για να μη βρέχεσαι την ώρα που... διαβάζει γιατί κρατάει κανά μισάωρο η λειτουργία αυτή, είκοσ' λεπτά. [...] Ναι υπάρχει ένα τραπέζι γύρω στο μέτρο με μάρμαρο πάνω, δεν νομίζω ότι αυτά είναι τελετουργικά αλλά δεν είμαι και σίγουρος κιόλας. **[άρα εδώ είναι και τα δυο κεριά και ο κόσμος με τα αναμμένα κεριά]** ναι όποιος μπει μπαίνει με αναμμένο κεριά. **[αυτό με τα κεριά το κάνουν και στο σπίτι;]** Όχι... στο σπίτι είναι αναμμένο ένα καντηλάκι... και έχει και ένα λεμόνι; Ή ένα αυγό; [...] Αφού τελειώσουν οι προσευχές τον θάβουμε χωρίς το φέρετρο! [...] Χωρίς το φέρετρο. Τον μεταφέρουμε μέχρι εκεί που έχει σκαφτεί από το... με το φέρετρο [...] και μετά ο νεκρός θάβεται χωρίς το ξύλινο. [...] Το μαύρο μένει με το φέρετρο [...] ρίχνουμε χώμα και εκεί διαβάζεται το Καντίς που είναι η προσευχή για τους νεκρούς [...] και το διαβάζει ο πρωτότοκος γιος συνήθως... ή ο πρώτος γιος αν είναι κόρη η πρώτη ή ο πλησιέστερος συγγενής. [α ναι οι γυναίκες δεν επιτρέπονται] Νομίζω ότι η θρησκεία το απαγορεύει αλλά εδώ τώρα έρχονται... δεν ξέρω αν είναι παράτυπο, νομίζω η θρησκεία το απαγορεύει. Νομίζω η θρησκεία γενικώς δεν έχει τη γυναίκα να συμμετέχει στα θρησκευτικά δρώμενα καθόλου, εκτός απ' το Σσαμπάτ... το οποίο είναι καθαρά δικό της... δεν ψάλουν δηλαδή οι άντρες, [...] μόνο στη συναγωγή. [...] Και μετά θάβεται αφού... **[ποιος ρίχνει το χώμα μέσα;]** Από μια χούφτα όλοι! Από όσοι παραβρίσκονται... πρώτα οι πρώτου βαθμού [...] και μετά... τα κοράκια που λέμε εδώ εμείς, οι νεκροθάφτες τελειώνουν το... **[είδα τώρα που είχα πάει στο νεκροταφείο ότι στις μαρμαρίνες πλάκες που τοποθετούνται από πάνω... γράφουν 'ντάξει το όνομα του αποθανόντα, την ηλικία που πέθανε και σε μερικά είδα πάνω ότι υπήρχανε κάτι πετρούλες μικρές και είδα μετά ότι όταν διάβαζε ο ραβίνος στο τέλος από κάθε ευλογία, τί ήταν αυτό, τοποθετούσαν όλοι από μια πετρούλα. Αυτό τι είναι;]** Αυτό δηλώνει την επίσκεψη. Όταν πας να επισκεφτείς έναν νεκρό πρέπει να τοποθετήσεις μια πέτρα πάνω στο μνήμα του. Δηλώνει ότι... τώρα γιατί πέτρα και τι δηλώνει ακριβώς δεν ξέρω [...] ξέρω όμως ότι όταν θα πάω να δω τον πατέρα μου ας πούμε [...] να βάλω μια πέτρα. [...] όχι στην κηδεία όμως... στην κηδεία ρίχνεις χώμα αντί για πέτρα. [...] **σε ένα μνημόσυνο όμως βάζεις πετρούλα.** Υπήρχε ρατσισμός προσωπικά δεν τον βίωσα γιατί έχω ένα όνομα το οποίο δεν παρέπεμπε σε Εβραίος, λέγομαι Μάρκος Μπαττίνος, το Μάρκος είναι και χριστιανικό όνομα και το Μπαττίνος δεν... ήταν ξέρω 'γω «Κοέν» που παραπέμπει αμέσως. Οπότε

όπως σου είπα στην αρχή της συνέντευξης δεν το απέκρυψα ποτέ αλλά δεν το διαφήμισα και ποτέ. [...] Προσωπικά δεν είχα μεγάλα προβλήματα... όταν το μαθαίνανε υπήρχε διαφορετική αντιμετώπιση όχι απ' τους δασκάλους τόσο πολύ όσο απ' τους συμμαθητές. [...] Ακόμα και τώρα στη δουλειά μου το ογδόντα τα εκατό των ανθρώπων που με γνωρίζουν δεν ξέρουν ότι είμαι Εβραίος. Πρόσφατα, προχθές ήρθε ένας εκεί στη δουλειά μου και μου είπε «Είσαι πάρα πολύ καλός άνθρωπος για Εβραίος» [...] το οποίο το είπε χαριτολογώντας αλλά η ουσία αυτή είναι. [...] Μου είπε «έλα κάθισε δίπλα μου όποτε θα με βλέπεις εμένα θα 'ρχεσαι στο τραπέζι μου και θα κάθεται μαζί, σε θεωρώ οικογένειά μου, είσαι πάρα πολύ καλός άνθρωπος για Εβραίος» αυτή ήταν όλη η πρόταση! [...] Υπάρχει αυτό το πράγμα όσο κι αν δεν θέλουμε να το παραδεχτούμε υπάρχει! Στους περισσότερους δεν είναι με κακία θέλω να πιστεύω... είναι απλά όπως έχει μείνει. [...] Αυτό αναριεύει όταν δυσκολεύουν τα πράγματα... σε δύσκολες οικονομικά, κοινωνικά, επαγγελματικά ζητήματα... σε δύσκολες καταστάσεις αμέσως αυτό το πράγμα υποβόσκει και γίνεται μεγαλύτερο, κατά την ταπεινή μου άποψη. Δυστυχώς διαπιστώνω ότι υπάρχει σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό απ' ότι θα περίμενα κι απ' ότι θα ήθελα. Και δεν το λέω μόνο για το ρατσισμό έναντι των Εβραίων αλλά γενικώς για το ρατσισμό δεν θα ήθελα να υπάρχει! [...] Γενικώς δεν περίμενα ότι θα φτάσουμε σε τόσο μεγάλη τεχνολογία και θα έχουμε ακόμα ρατσισμούς και θα σκοτωνόμαστε μεταξύ μας. [...] Λυπάμαι που υπάρχει αλλά υπάρχει! Και είναι πολύ έντονο και δεν μιλάω γι' αυτούς που ζωγραφίσαν τον αγκυλωτό σταυρό... το είπα και πριν, μιλάω γι' αυτούς που συναναστρέφεται καθημερινά και που σε αντιμετωπίζουν διαφορετικά... ακόμα και άντρας προς γυναίκα... υπάρχει! Ακόμα οι μισθοί δεν είναι ίδιοι παραδείγματος χάριν... ακόμα «αυτό» απαγορεύεται να το κάνει ο άντρας και αυτό απαγορεύεται να το κάνει η γυναίκα. Θα περίμενα ότι θα είχαν εξαλειφθεί αυτά τα πράγματα... απ' τη θρησκεία δεν μπορούν διότι σου είπα στηρίζεται πάνω σ' αυτά... χωρίς αυτά δεν υπάρχει δόγμα... καλώς ή κακώς έτσι ήταν όταν γραφήκαν αυτές οι θρησκείες... και έτσι ήταν τα πράγματα τότε [...] καλό είναι να 'χουμε τα μάτια μας ανοιχτά και να μπορούμε να τα προσαρμόσουμε στις δικές μας [...] συνθήκες ζωής... αυτό! [Έχετε πάει ποτέ στο Ισραήλ;] Δυστυχώς όχι! [Θα θέλατε;] Πάρα πολύ! [Γιατί θα θέλατε να πάτε;] Πρώτα απ' όλα γιατί είναι μία υπέροχη χώρα όπως ακούω και μαθαίνω! Και χθες είχε στην ΕΡΤ1 ένα ωραίο ντοκιμαντέρ το οποίο το έχασα δυστυχώς [αναβλήθηκε! Δεν το έδειξαν] Δεν το έδειξαν... α πολύ ωραία γιατί θα ήθελα να το δω... γιατί δεν έχω πάει ποτέ! [...] Δεν έχω πάει λοιπόν ποτέ... θεωρώ ότ' είναι μια πολύ όμορφη χώρα όπως είπα... ότι αγαπάνε πάρα πολύ τους λαϊκούς τραγουδιστές όπως είμαι εγώ... αγαπάν πάρα πολύ την Ελληνική

μουσική, εγώ έχω συγγενείς εκεί οι οποίοι με παρακαλάνε «Γιατί δεν έρχεσαι στο Ισραήλ να τραγουδήσεις; Έστω για ένα μήνα! Θα 'ναι πάρα πολύ καλά τα πράγματα για 'σενα εδώ», ένας δεύτερος λόγος λοιπόν για την επαγγελματική μου ζωή και φυσικά για να δω τη Γη της Επαγγελίας, να δω... για τουριστικούς λόγους. Πως να πω... νομίζω είναι ένα πράγμα που αξίζει να δεις. Έχω πάει σε όλη την Ευρώπη σε όλα τα κράτη από δυο και τρεις φορές και δεν έχω πάει στο Ισραήλ ε.. απaráδεκτο! **[Ε ναι... πως γίνεται;]** Να σου πω πως γίνεται... γιατί δεν πήγα με... ήμουνα σ' ένα χορευτικό όμιλο... με παραδοσιακά και πήγαινα ως χορευτής εκεί... τα οποία δεν πληρωνόμαστε εμείς, δεν ήμασταν επαγγελματίες αλλά ήταν όλα πληρωμένα! [...] **Κι απ' όταν σταμάτησα να χορεύω πήγα μέχρι το Αργυρόκαστρο της Αλβανίας για να δω που έμενε ο πατέρας μου!** **[Πήγατε να ψάξετε που έμενε ο μπαμπάς σας;]** Ναι... **[Πωπω! Το βρήκατε;]** Το βρήκαμε ναι! **[Σε τί κατάσταση ήταν;]** Το σπίτι κατοικούταν ακόμα, ήτανε αναπαλαιωμένο φυσικά δεν ήτανε... δεν ήταν δικό τους ήταν με ενοίκιο! **[Α ήταν με ενοίκιο; Ναι γιατί μου 'πατε ότι ερχόντουσαν κιόλας]** Όπως και τα μαγαζιά που είχαν ήταν με ενοίκιο δεν είχανε δικά τους μαγαζιά... γιατί πήγαν εκεί όχι για μόνιμα για μπίζνες! **[προσωρινά ναι...]** Τώρα για μπίζνες που κράτησαν δεκαπέντε χρόνια και ποιος ξέρει πόσο θα κρατούσαν εάν δεν τους έδιωχνε ο Χότζας; Ή αν δεν είχαν γίνει πόλεμοι κι αυτά; Που να ξέρεις; [...] Πάντως δεν είχανε αγοράσει παρότι είχαν την οικονομική δυνατότητα να το κάνουν [...] Είχανε πολλά μαγαζιά δεν... και τα οποία πήγαιναν πολύ καλά... είχαν δέκα μαγαζιά – δεκαπέντε; [...] Από την Αγγλία μέχρι τη... είχανε και μετά έφυγαν... μετά το πόλεμο δεν βρέθηκε τίποτα! Μηδέν. Ξεκινήσαν με τα ρούχα που φορούσανε! Μπορεί να μη πήγανε στο Άουσβιτς αλλά ξεκινήσαν κι αυτοί απ' το μηδέν μαζί μ' όλους τους υπόλοιπους! [...] Και είδα και το σχολείο που πήγαινε και το δημοτικό και το γυμνάσιο, γιατί πήγε και τρεις τάξεις γυμνασίου [...] και τα είδα αυτά στο Αργυρόκαστρο... στη παλιά πόλη, είχαμε γυρίσει και ένα μικρό ντοκιμαντέρ τότε με τον Ισαάκ τον Ντόστη γιατί και 'κεινού ο πατέρας ήταν εκεί! **[Δεν το... ενώ είχαμε μιλήσει πέρυσι με τον κύριο Ντόστη. Ξέρετε πως λεγόταν το ντοκιμαντέρ;]** Του Ντόστη ήταν... [...] Τίποτα εδώ λέει πήγαινε σχολείο ο πατέρας μου εδώ πήγαινε αυτό, νομίζω ότι υπήρχε και συναγωγή τώρα που το λες... [...] **Άρα έχετε συγγενείς αυτή τη στιγμή που ζούνε στο Ισραήλ;** Ναι είναι οι μισοί συγγενείς του πατέρα μου που δεν πήγαν στην Αμερική οι υπόλοιποι βρίσκονται στο Ισραήλ αλλά είναι κι απ' το σόι της μαμάς μου ο αδερφός της γιαγιάς μου [...] της μαμάς της μαμάς μου δηλαδή... μετά το πόλεμο έμεινε πέντε – έξ' χρόνια εδώ στα Γιάννενα και μετά έφυγε το σαράντα ενιά - το πενήντα – το πενήντα τόσο; Δε ξέρω ακριβώς και όλη του η οικογένεια ζει εκεί! Ο παππούς πέθανε τώρα... και τώρα πέθανε

και η σύζυγός του. **[Μιλάνε ελληνικά ή μόνο]** Μιλάνε ναι... τα εγγόνια δεν μιλάνε. [...] Μάλλον αυτουνού που λεγόταν – λέγεται Χαϊμ Ναχμίας τα δισέγγονα δε μιλάνε! Τα εγγόνια μιλάνε! Τα παιδιά του Χαϊμ Ναχμιά είναι στην ηλικία της μαμάς μου, δηλαδή είναι τώρα εξήντα πέντε – εβδομήντα [...] και τα εγγόνια του μιλάνε λιγότερο... που είναι τώρα γύρω στα τριανταπέντε – σαράντα, τα δισέγγονα είναι μικρά... τέσσερα – πέντε χρονών δεν μιλάν καθόλου! [... **Έρχονται αυτοί καθόλου;**] Έρχονται και πρόσφατα ήρθε ο γιός του Χαϊμ... πως στο είπα; Χαϊμ; Όχι Χαϊμ είναι ο γιός του! Αυτός λεγότανε... [...] μα να μη θυμάμαι το όνομα του παππού; Μου έρχεται το παρατσούκλι του τώρα... τον φώναζαν «Γκέλια» **[τι σημαίνει αυτό;]** Ίσως επειδή... λένε... δεν ξέρω από που βγήκε... η αδερφή του δηλαδή η γιαγιά μου όπου ζει εδώ, δεν θυμάται από που βγήκε το παρατσούκλι του «Γκέλια» Μιχαέλ τον λεν!!! Θεέ μου!!! Μιχαήλ δηλαδή... και τον φώναζαν Γκέλια, ο οποίος ο πατέρας του... και της γιαγιάς μου και του αδερφού της του Μιχαήλ είχε ταβέρνα λίγο πιο κάτω... εδώ [...] ταβέρνα και ο... τα παιδιά του, τα αγόρια δηλαδή, δούλευαν μες τη ταβέρνα ήταν σερβιτόροι... όλα! Τότε έτσι ήταν οι επιχειρήσεις [...] οικογενειακές και ο Γκέλιας λέγαν χόρευε πολύ ωραίο ζεμπέκικο! Και τον είχε ατραξιόν μέσα στο μαγαζί όταν γινόταν το κέφι του 'λεγαν «Άντε Γκέλια... ρίξε μια στροφή!» και γινόταν όλο μαγαζί μια παρέα και χόρευε στο τέτοιο και εικάζει η γιαγιά μου ότι είχε βγει απ' το «γκελ – γκελ» που λέγαν τότε... [...] γιατί ήταν και Τούρκοι και απ' το «γκελ – γκελ – γκελ» του βγήκε το Γκέλιας. Εικάζει η γιαγιά της οποίας απαγορευόταν να μπει μέσα εκεί. **[απαγορευόταν να μπει;]** Απαγορευόταν να μπει γυναίκα να παν' σε καφενείο! [...]

Συνομιλήτρια: κα. Τσίτου Σάρα, γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1947 και έχει έναν αδερφό. Παντρεύτηκε με θρησκευτικό γάμο από τον οποίο απέκτησε δύο παιδιά, την Ζανέτ και τον Μάρκο που ζουν στην Αθήνα και τα Ιωάννινα αντίστοιχα. Ο άντρας της δε ζει πια. Μέχρι πρόσφατα διατηρούσε κατάστημα ενδυμάτων στην παλιά αγορά των Ιωαννίνων και τώρα είναι συνταξιούχος.

Τόπος και χρόνος: Η συζήτηση δεν μαγνητοφωνήθηκε τηρώντας την επιθυμία της συνομιλήτριας ενώ μου επιτράπηκε η καταγραφή σημειώσεων πεδίου. Η συζήτηση πραγματοποιήθηκε μετά από προγραμματισμένη συνάντηση στην οικία της ενώ σε επαφή μαζί της με έφερε ο συνομιλητής μου στο πεδίο και υιός της κ. Μπαττίνο. Η συνάντηση διήρκεσε περίπου τέσσερις ώρες, 29/5/2017

Ακολουθούν σε μορφή κειμένου τα κυριότερα σημεία της συζήτησης σύμφωνα με τις σημειώσεις πεδίου και χρησιμοποιούνται αυτούσιες όσες φράσεις σημειώθηκαν πλάγια γράμματα.

Η κα. Τσίτου Σάρρα γεννήθηκε στα Ιωάννινα το 1947. Οι γονείς της γυρίσανε από το πόλεμο και τότε όσοι γύρισαν έγιναν κατευθείαν ζευγάρια. Πριν τον πόλεμο ο πατέρας της είχε ήδη οικογένεια αλλά την έχασε στο Ολοκαύτωμα. Η μητέρα της ήταν είκοσι – είκοσι δύο χρονών όταν γύρισε και αρραβωνιάστηκε τον πατέρα της.

Το πατρικό τους βρισκόταν στην οδό Μαρούλη δηλαδή κοντά στην παλιά αγορά. Όταν γυρίσανε από τα στρατόπεδα τα περισσότερα σπίτια ήταν κατελημμένα. Το ίδιο ίσχυε και για το σπίτι του πατέρα της όπου διέμενε μια οικογένεια χριστιανών από ένα χωριό της Ηπείρου το οποίο κάηκε κατά την διάρκεια του πολέμου. Δεν το πήρανε ποτέ πίσω το σπίτι, ζήτησαν να τους δώσουν έστω ένα δωμάτιο (ο πατέρας και η μητέρα της). Στην πορεία ο πατέρας έχτισε στην αυλή του σπιτιού ένα νέο σπίτι. Η ίδια θυμάται πως οι αρμόδιες επιτροπές είχαν επιτρέψει την κατάληψη των οικιών που ανήκαν σε Εβραίους. Όταν η κυρία Τσίτου έγινε δεκαπέντε χρονών ο πατέρας της αναγκάστηκε να πουλήσει το σπίτι που είχε χτίσει προκειμένου να συντηρήσει το μπακάλικο που είχαν στην οδό Καλλάρη. Ενώ και το μαγαζί τους το είχαν καταλάβει, κατάφεραν να το πάρουν πίσω με δικαστήριο το 1946. “Το μαγαζί σου δίνει σπίτι, το σπίτι δεν σου δίνει μαγαζί” έτσι έλεγε ο πατέρας και αποφάσισε να το πουλήσει.” Το νεόχτιστο σπίτι αγοράστηκε αμέσως από την οικογένεια που ήδη διέμενε στο προηγούμενο σπίτι τους και εκείνοι μετακόμισαν στην οδό Κουντουριώτου.

Στο μπακάλικο ο πατέρας της, Τέλης Τσίτος πουλούσε τουρσί -αγγούρι, ντομάτα, πίκλες- και ήταν μοναδικό. “Δεν θέλουμε τα Αθηναϊκά” θυμάται να λένε οι πελάτες, επειδή ήταν αλμυρό και τους άρεσε. Η μητέρα της βοηθούσε στο μαγαζί.

Η κυρία Τσίτου πήγε σχολείο στα Γιάννενα στην Καπλάνιο σχολή, στην οδό Λόρδου Βύρωνος και εκεί φοίτησαν και τα παιδιά της ενώ υπογράμμισε πως είναι ένα από τα καλύτερα σχολεία. Η ίδια παρακολουθούσε σε ηλικία δώδεκα ετών, όπως οι μετανάστες στη λέσχη της ισραηλιτικής κοινότητας, για τρία χρόνια, μαθήματα εβραϊκού περιεχομένου με τον κ. Ιωσήφ Μάτσα., μαθαίνανε γράμματα, να διαβάζουνε την παλιά γραφή, τώρα είναι με ραβινικό στυλ. Η ίδια γνωρίζει την παλιά και την Ιστορία.

Ο αδερφός της φοίτησε στο δημοτικό εβραϊκό σχολείο που ξεκίνησε την εποχή του 50'. Ήταν μονοθέσιο κρατικό σχολείο, υπήρχε μια κοπέλα που δίδασκε και ένας εβραιοδιδάσκαλος, ο κ. Ισαούσης, ο οποίος πληρωνόταν από την κοινότητα. Ενώ αργότερα εβραιοδιδάσκαλος ήταν ο κύριος Βενουζίου.

Πήγε σε γυμνάσιο θηλαίων και στην ηλικία της και υπήρχαν μόνο δύο εβραίες συνομήλικές της αλλά μικρότερες υπήρχαν περισσότερες. Από μικρή τονίζει πως την φώναζαν Νινέτα παρόλο που την είχαν γράψει «Σάρα» και δεν το ήξερε μέχρι που πήγε στο Γυμνάσιο και ο καθηγητής την φώναζε «Σάρα». Οι γονείς της την φώναζαν Νινέτα και τώρα πια όλοι την φωνάζουν Νίνα. Θυμάται το φαινόμενο με τα διαφορετικά εγγεγραμμένα και καθημερινά ονόματα να συμβαίνει όχι μόνο στην ίδια αλλά και σε άλλες περιπτώσεις όπως και του πεθερού της που τον έλεγαν Μορδεχάι μόνο στα χαρτιά. Τώρα οι νέοι γονείς δίνουν δύο ονόματα στα παιδιά τους. Η ίδια δεν ήθελε τα παιδιά της να έχουν δύο ονόματα.

Θυμάται πως η συναγωγή παλιά ήταν γεμάτη με παιδιά και πως βγαίνανε στην αυλή και γινόταν χαμός. Και τότε έβγαινε ο Σσαμάς -ο επιστάτης- και ένα από τα καθήκοντά του ήταν να τους προσέχει γιατί μέσα προσεύχονταν. Όταν μεγάλωσαν οι περισσότεροι φεύγανε για Αθήνα, Ισραήλ, Αμερική και κάποιες φίλες της πήγαν στο Ισραήλ να σπουδάσουν και να αποκατασταθούν. Ειδικά τα κορίτσια πηγαίναν στο Ισραήλ για να παντρευτούν με Εβραίο.

Στο Ισραήλ υπήρχε Γιαννιώτικη κοινότητα, σύμφωνα με πληροφορίες από τον θείο της που μένει στη Χάιφα.

Οι ψαλμοί στη συναγωγή των Ιωαννίνων είναι διαφορετικοί, ο τόνος των ψαλμών. Πολλοί ξέρανε εβραϊκά επειδή είχαν φοιτήσει στη σχολή της Αλιάντζ. Ο πεθερός της που τον φώναζαν Μάρκο είχε παρακολουθήσει το σχολείο της Αλιάντζ και ήξερε εβραϊκά. Όσο ήταν μικρή θυμάται η συναγωγή να ανοίγει τις Παρασκευές παρόλο που δεν υπήρχε ραβίνος, γιατί ξέρανε να διαβάζουν. Τώρα η συναγωγή ανοίγει το Κιπούρ που έρχεται από την Αθήνα ο κύριος Ισχακίς. Τα τελευταία δέκα χρόνια έρχονται πιο οργανωμένα από Αθήνα, παλιά ερχόντουσαν μεμονωμένα για να δούνε τους συγγενείς ή όσοι έχουν ζήσει στα Γιάννενα και πια έχουν φύγει στην Αθήνα. Έρχονται και από Ισραήλ για να γιορτάσουνε.

Σχετικά με τις διατροφικές συνήθειες ανέφερε πως η μητέρα της δεν κρατούσε το Κόσσερ ούτε και η ίδια το τηρεί. Η πεθερά της όμως το τηρούσε πριν τον πόλεμο.

Μεταπολεμικά δεν υπήρχαν χρήματα για διπλά σερβίτσια. Υπήρχε φτώχεια και τον πατέρα της τον καλέσαν να υπηρετήσει φαντάρος εφτά φορές. Γι' αυτό και αναγκάστηκε να πουλήσει το σπίτι. Η Αμερική έστελνε υλικές βοήθειες. Νηστεία κάναν το Κιπούρ! Πιάνανε τανίθ με κοτόπουλο και μπάμιες και όταν τελείωνε το σπάγανε με κοτόπουλο και ρύζι αυγολέμονο.

Το Κιπούρ είναι μέρα περισυλλογής, διαβάσματος να συγχωρέσεις τον εαυτό σου γι' αυτά που έκανες στον άλλο, αυτογνωσία βαθιά, τόσο τις πράξεις όσο και τα λόγια. Η ίδια δεν το κάνει, ο γιός της όμως ο Μάρκος το τηρεί όπως και ο παππούς του ο Μορδεχάι, από τον οποίο πήρε και το όνομα. Την παραμονή του Κιπούρ βάζουνε στα ποτηράκια καντηλάκια για τους πεθαμένους ενώ οι Καντήλες είναι για τους ζωντανούς και αγόρια και κορίτσια δεν τα ξεχωρίζει.

Το Σουκότ είναι η επόμενη γιορτή και παλιά στα σπίτια είχαν και Σσουκά στις αυλές χτισμένη για οχτώ μέρες και τοποθετούσαν παιδικά στολίδια, ανεμόμυλο. Ήταν ημέρα χαράς, χαράς να τα στολίσουνε. Ρόδια, σταφύλια, αχλάδια, φρούτα βάζουνε στη Σουκά στη συναγωγή.

Το Χάνουκα κρατάει εφτά ημέρες και ανάβει στο σπίτι της κάθε μέρα τη Χανουκιγιώτ με έναν βοηθό [εννοεί το κεράκι] ενώ παλιά γιορτάζανε στη συναγωγή την πρώτη μέρα.

Το Ήρταμαν θυμάται να πηγαίνει και ίδια και τα παιδιά της. Ήταν σαν κάλαντα. Το Ήρταμαν ήταν μόνο Γιαννιώτικη και σημαίνει «Ήρθαμε». Μέχρι τελευταία γινόταν στο γραφείο της κοινότητας και η κοινότητα έδινε στα παιδιά σακουλαάκια με γλυκά, καραμέλες, φρούτα, γλυκό αμύγδαλο. Και μετά στο Πουρίμ δίνανε χρήματα. Από το 80' και μετά σταμάτησε και πλέον το γιορτάζει μόνο στο σπίτι με την ετοιμασία ενός γλυκού, παστέλι – σουσάμι.

Ο πρώτος γάμος που έγινε μεταπολεμικά από απογόνους, ήταν ο δικός της και είχε μαζευτεί πάρα πολλούς κόσμος καλεσμένοι και μη για να δουν πώς γίνεται. Ο άντρας της είχε πάει κατευθείαν στον πατέρα της, δυο τους, χωρίς τελετή και τη ζήτησε. Ο πατέρας της την ρώτησε αν τον θέλει και του είπε ναι, ήταν δεκαπέντε χρονών. Ο πατέρας της αναφέρει πως κράτησε τα παλιά. Περίπου δεκαπέντε μέρες πριν από το γάμο, οι γυναίκες έπιαναν τα μαλλιά και πλέναν τα μπουκάρια,¹⁰ για να φτιάξουν τα προικιά, τέσσερις -

¹⁰ Εννοεί τους μάλλινους κόμπους που θα χρησιμοποιούσαν για τη δημιουργία παπλώματος, μαξιλαριών κ.λπ.

πέντε γυναίκες ήταν και αφού τα έπλεναν, [ανακαλεί] πως η λίμνη δεν ήταν όπως είναι τώρα, τότε είχε βράχια μπροστά, τα έβαλαν εκεί για να στεγνώσουν και να της φτιάξουν ύστερα, παπλώματα, μαξιλάρια τα οποία έχει ακόμα! Ύστερα πήγανε και εκείνοι και ήρθε και το σόι του γαμπρού και κέρασαν γλυκά, μπακλαβά, κανταΐφι. Εκεί γινόταν το πρώτο γλέντι, με όργανα, βιολιά, και αρνιά. Οι γύφτοι τα παίζανε, στην περιοχή Μάτσκας, μόνο μποστάνια υπήρχαν και η λίμνη ήταν σα θάλασσα με άμμο και βότσало, μέχρι το γόνατο αναφέρει τους ήταν το νερό.

Δύο χρόνια έμεινε αρραβωνιασμένη, μετά παντρεύτηκε. Ο γάμος, τόνισε, δεν γίνεται ποτέ Σάββατο, ή Παρασκευή ή Κυριακή, το Σάββατο δεν γίνεται τίποτα ούτε κηδείες ούτε τίποτα. Την Πέμπτη βγάλανε τα προικιά. Στα Ιωάννινα Μίκβε¹¹ δεν είχε και έκανε το μπάνιο σπίτι της και ήρθαν και της έκοψαν το φόρεμα, μια μέρα πριν. Στο γάμο υπάρχει η Σκέπη του Θεού, είναι ένα σαν Ταλέθ και εκεί από κάτω είναι ο γαμπρός και η νύφη, και οι κουμπάροι, δύο μάρτυρες. Στο τέλος ο γαμπρός σπάει με το πόδι του ένα ποτήρι και λένε ότι είναι για το μάτι. Μετά υπογράψανε την Κεντουμπά, το προικοσύμφωνο που λέει η κοπέλα τι δίνει, λίρες, παπλώματα όλα τα γράφει και υπογράφουν οι μάρτυρες και το ζευγάρι. Μετά είχανε τραπέζι στα Λιθαρίτσια εκεί τονίζει ήταν το καλύτερο κέντρο, και όταν ο γιός της Μάρκος έγινε δεκατριών χρονών εκεί κάνανε το γλέντι. Ενώ σχετικά με τη μουσική ανέφερε πως γιορτάζανε με Ηπειρώτικα.

Μετά την περιγραφή του γάμου η κα. Τσιτου θυμήθηκε πως ο κουμπάρος πρέπει να ελέγξει τη βέρα της νύφης γιατί η παράδοση λέει για έναν μύθο που ένας γαμπρός, δυσαρεστημένος από την προίκα που αναγράφηκε στην Κεντουμπά, ακύρωσε τον γάμο έχοντας τοποθετήσει μέσα στη βέρα ένα μήνυμα. Η ίδια θυμάται τον δικό της κουμπάρο να ελέγχει την βέρα της.

Εφτά χρόνια έζησε στο πατρικό του άντρα της και φύγανε από το σπίτι του όταν η κόρη της ήταν εφτά και ο γιός της τέσσερα, περίπου το 71'. Όταν έγινε η ονοματολογία της κόρης της, μετά από ένα μήνα από την ημέρα της γέννας, αποφάσισε να την πει Ζανέτ παρόλο που την πεθερά της την έλεγαν Νίνα δηλαδή Σάρα όπως την ίδια. Αυτός ήταν και ο λόγος που δεν της έδωσε το ίδιο όνομα. Δεν γίνεται να ακούγεται τρεις φορές το ίδιο όνομα στο ίδιο σπίτι. Και έτσι την έβγαλε Ζανέτ, από την μητέρα της. Και στα δύο της παιδιά φορούσε φυλαχτά, ματάκια και σσαντάι. Το σσαντάι είναι το Αστέρι του Δαβίδ.

¹¹ Τελετουργικό λουτρό που τελείται πριν το γάμο και μετά την έμμηνο ρύση σε ειδικό χώρο, σαν πισίνα, που ονομάζεται Τεβιλιά

Το φορούσαν και τα παιδιά και οι γυναίκες αλλά και ματάκια οπωσδήποτε. Όταν γεννήθηκε ο γιός της την όγδοη μέρα πήγανε στην συναγωγή για την περιτομή. Ο ραβίνος είχε ετοιμάσει το Άλεφ και το κρέμασε πάνω από το κρεβάτι της για σαράντα μέρες.

Σχετικά με τις τελετουργίες στην περίπτωση θανάτου θυμήθηκε πως παλαιότερα υπήρχαν στα Γιάννενα μοιρολογίστρες. Η μεγάλη διαφορά με τις χριστιανικές πρακτικές θανάτου είναι ότι ο αποθανών όταν βρίσκεται στο σπίτι είναι σκεπασμένος και καίνε δύο κεριά ένα δίπλα και ένα κάτω μέχρι να τελειώσουν οι προσευχές. Μετά για μια εβδομάδα κάθονται «αβέλ». Αβέλ σημαίνει λύπη και οι συγγενείς κάθονται κάτω για επτά ημέρες, δεν βγαίνουν από το σπίτι, δεν εργάζονται ενώ ανάμεσά τους είναι η οικογένεια και στενοί φίλοι. Τα παλιά χρόνια κάθονταν κάτω, βάζαν ένα στρωματάκι και ένα άσπρο σεντόνι από πάνω και κάθονταν κάτω. Εκείνη όταν έχασε τον άντρα της κάθισε μαζί με τα παιδιά και την κουνιάδα της στον καναπέ, είναι χαμηλός βάλανε και ένα άσπρο σεντόνι. Τα μνημόσυνα λέγονται «γεσιβά». Οι επισκέψεις στο νεκροταφείο γίνονται σίγουρα μια φορά το χρόνο και δεν σταματούν ποτέ! Πηγαίνουν λουλούδια αν θέλουν και αντί για στεφάνια πολλοί κάνουν δωρεές στο όνομα του αποθανόντα. Η ίδια κάνει δωρεές στο Μοναστήρι Ντουραχάνης γιατί εκεί έχει και γηροκομείο και συσσίτιο. Όταν πέθαναν κάποιοι φίλοι της χριστιανοί έκανε δωρεά στην εκκλησία Αγίου Νικολάου γιατί και εκεί έχει συσσίτια. Πάντα είχε σχέσεις με χριστιανούς όπως όλοι, οι Γερμανοί τους ανακάτεψαν!

Οι Ιουδαϊκές εορτές

Σύμφωνα με το Καταστατικό της Ισραηλιτικής Κοινότητας των Ιωαννίνων που παρατίθεται στο βιβλίο του Τζιόβα Πάνου «*Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων*»¹², στο Κεφάλαιο Ζ' του καταστατικού με όνομα *Εβραϊκαί εορταί*, Άρθρο 130., οι εβραϊκές εορτές που οι εβραίοι δικαιούνται να είναι αργία ορίζονται οι εξής:

- 1) Το Σάββατο κάθε εβδομάδας
- 2) Η Ημέρα Εξιλασμού – Κιπούρ 10^η Κισρί (δηλαδή Τισρί)
- 3) Δύο ημέρες της εορτής του Νέου Έτους – Ροσς Ασανά
- 4) Δυο μέρες τις Πεντηκοστής – Σαβουώθ
- 5) Οι δύο πρώτες και δύο τελευταίες ημέρες του Αγίου Πάσχα
- 6) Οι δυο πρώτες και οι δύο τελευταίες του οκταημέρου της Σκηνοποιγίας – Σουκώθ
- 7) Ημέρα της επετείου της πτώσεως της Ιερουσαλήμ – Τσιά Μπεάβ
- 8) Η εορτή της Εσθήρ - Πουρίμ

¹² Τζιόβας Πάνος, *Ισραηλιτική κοινότητα Ιωαννίνων*, αυτοέκδοση, Ιωάννινα, 2017, σ. 226 - 257

Πίνακας 1. Όλες οι Κινητές Ιουδαϊκές Εορτές

<i>Όνομα Εορτής – Τελετής – Πρακτικής</i>	<i>Σεφαραδίτικο τυπικό</i>	<i>Ρωμανιώτικο τυπικό</i>	<i>Έτος 5777 (2016 -2017) Ημέρα/Μήνας</i>	<i>Μυθικό και Ιστορικό πλαίσιο</i>	<i>Σε ισχύ στα Ιωάννινα</i>
Ροσς Ασσανά/ Νέο Έτος	Επιτελείται	Επιτελείται	1 ^η – 2 ^η Τισσρί 3 Οκτωβρίου 2016	Ολοκλήρωση συγκομιδής – ολοκλήρωση του κύκλου της Φύσης – Δημιουργία του Σύμπαντος Έναρξη Δεκαήμερου Μετάνοιας	Επιτελείται
Γιομ Κιπούρ/Μεγάλη Μέρα	Επιτελείται	Επιτελείται	10 ^η Τισσρί 10 – 12 Οκτώβρη 2016	Ημέρα της Κρίσης, «Θα ταπεινώσετε τις ψυχές σας» Λευίτ. 23 – 32, Συγχώρεση και Εξιλασμός	Επιτελείται
Σουκότ/ Σκηνοπηγία	Επιτελείται	Επιτελείται	18 ^η Τισσρί 16 Οκτωβρίου 2016	Αναγέννηση μετά το θάνατο, Συγκομιδή των φρούτων, Ενθύμηση περιπλανήσεων στην Έρημο μετά την Έξοδο, κατοίκηση Σουκά(=σκηνή),	Επιτελείται
Σιμγά Τορά/ Χαρά του Νόμου	Επιτελείται	Επιτελείται	την 8 ^η μέρα 25 ^η Οκτωβρίου	Ολοκλήρωση ημερών της Ικεσίας - διάβασμα της τελευταίας περικοπής	Εκλείπει
Χάνουκα/ Αφιέρωση και Γιορτή των Φώτων	Επιτελείται	Επιτελείται	25 ^η Τισλέβ – 2 ^η Τεβέτ 25 ^η Δεκεμβρίου – 1 ^η Ιανουαρίου	Ενθύμηση της σωτηρίας του Εβραϊκού λαού από τον Αντίοχο Δ' τον Επιφανή, Ενθύμηση της Ιουδήθ που τους έσωσε από την Περσική υποδούλωση, Ενθύμηση του θαύματος των Φώτων	Επιτελείται μόνο στην οικία
Του Μπισβάτ/ Γιορτή των Νέων Δέντρων	Επιτελείται	Επιτελείται	25 ^η Σσεβάτ	Αρχίζουν τα πρώτα δέντρα να ανθίζουν – νέος κύκλος καρποφορίας – φορολογία των καρπών	Εκλείπει
Ήρταμαν/ Ήρθαμε – Λαϊκό δρώμενο	Δεν επιτελείται	Δεν επιτελείται Αποτελεί αποκλειστικά Γιαννιώτικο	Αντάρ – Φεβρουάριος - Μάρτιος	Διπλασιασμός της χαράς τον μήνα Αδάρ και ήταν προπομπός του Πουρίμ.	Εκλείπει από το 1980

		Εβραϊκό δρώμενο και όχι γενικά Ρωμανιώτικο			
Πουρίμ	Ναι	Ναι	14 ^η Αντάρ – 13 ^η Μαρτίου	Εβραϊκό καρναβάλι, σωτηρία του εβραϊκού λαού από τον Χαμάν με τη μεσολάβηση της βασίλισσας Εσθήρ τον 5 ^ο αιώνα π.Χ.	Εκλείπει από τέλη 80' Επιτελείται μόνο στην οικία
Πουρίμ Σισιλιάνο ή Πουρίμ Κατάν ή Πουριμόπουλο	Όχι	Ναι ¹³	14 ^η Αντάρ 11 ^η – 12 ^η Μαρτίου	Ανάμνηση της σωτηρίας των Εβραίων των Συρακουσών από τον βασιλιά Σαραγουσάνου το 15 ^ο αιώνα	Εκλείπει από το 1954
Πέσαχ	Ναι	Ναι	15 ^η Νισσάν 10 ^η – 11 ^η Απριλίου	Ενθύμηση και εορτασμός της Εξόδου από την Αίγυπτο, Γιορτή της Άνοιξης, Κοσμογονία του Ισραήλ	Επιτελείται (2017 στην οικία)
Σσαβουώτ	Ναι	Ναι	6 ^η – 7 ^η Σιβάν 30 ^η Μαΐου 1 ^η Ιουλίου	Αρχή θερισμού, Πρώτα φρούτα, Δόθηκε η Τορά 7 εβδομάδες μετά την Έξοδο, όρος Σινά 10 εντολές	Εκλείπει
Τισά Μπε Αβ/ 9 ^η Μέρα του μήνα Αβ	Επιτελείται	Επιτελείται	9 ^η Αβ 1 ^η Αυγούστου 2017		Εκλείπει
Μνημόσυνο	Επιτελείται	Επιτελείται	7 ^η Μέρα Σίβα, 1 ^{ος} μήνα, 11 ^ο μήνα, Ετησίως την αντίστοιχη Ημέρα		Επιτελείται στο νεκροταφείο την παραμονή του Ροσς Ασσανά εξαιτίας της ολιγάριθμης δυναμικής της κοινότητας

¹³ Παναγιώτα Ανδριανοπούλου, *Η Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων. Διαδρομή στο χρόνο*, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Αθήνα, 2014, σελ.55

Πίνακας 2. Σταθερές Ιουδαϊκές Εορτές και Τελετές

<i>Όνομα Εορτών - Τελετών</i>	<i>Ημερομηνίες</i>	<i>Τόπος</i>
Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος	27 Ιανουαρίου (από το 2004)	Δημόσια
Μπριτ Μιλά/Τελετή Περιτομής και ονοματοδοσία αγοριού	8 ^η Ημέρα μετά τη γέννηση	Συναγωγή ή οικία
Θαβάριο/Ονοματοδοσία κοριτσιού	3 ^η – 40 ^η Ημέρα μετά τη γέννηση, μετά από έξι μήνες, μετά από ένα χρόνο	Οικία
Bar Mitzvah – Τελετή θρησκευτικής Ενηλικίωσης αγοριού	13 ^ο έτος του αγοριού	Συναγωγή
Bat Mitzvah – Τελετή θρησκευτικής Ενηλικίωσης κοριτσιού	12 ^ο έτος του κοριτσιού	Συναγωγή
Σαμπάτ/Σάββατο	Παρασκευή απόγευμα με τη δύση του ηλίου και ολοκληρώνεται το Σάββατο με τη δύση του ηλίου Ευλογία των Έργων της Δημιουργίας, Εξαγνισμός –του σώματος και πνεύματος	Επιτελείται στην οικία μερικών Γιαννιωτοεβραίων
Μνημόσυνο για όσους χάθηκαν στο Ολοκαύτωμα	Στα Ιωάννινα γίνεται την παραμονή του Γιομ Κιπούρ.	Νεκροταφείο

Χρονοδιάγραμμα των κυριότερων σημείων της Εβραϊκής Ιστορίας¹⁴

- 1250 π.Χ. Η Έξοδος των Εβραίων από την Αίγυπτο και η περιπλάνησή τους. Συνδέεται με τις εορτές του Πέσαχ, του Σαβουώτ και του Σουκώτ.
- 722 π.Χ. Η καταστροφή του Βόρειου Βασιλείου και ο διωγμός των Δέκα Φυλών του Ισραήλ από τους Ασσύριους.
- 621 π.Χ. Κάτω από την ασσυριακή πίεση την εποχή του Ιωσία εμφανίζεται η προφητεία των δεινών και εικάζεται πως το Δευτερονόμιο βρέθηκε στον Ναό του Σολομώντα.
- 587 π.Χ. Η πρώτη καταστροφή του Ναού του Σολομώντα από τους Βαβυλώνιους. Ο Βαβυλώνιος βασιλιάς Ναβουχοδονόσωρ κατακτά την Ιουδαία και καταστρέφει τον Ναό εξαιτίας των εξεγέρσεων ενώ μεγάλο μέρος του εβραϊκού πληθυσμού εκτοπίζεται στη Μεσοποταμία. Σε αυτή τη χρονική περίοδο γεννιέται το μεγαλύτερο μέρος του Νόμου ενώ ξεκινούν οι πρώτες Διασπορές των Εβραίων. Η ανάμνηση της πολιορκίας της Ιερουσαλήμ από τον Ναβουχοδονόσωρ εντάσσεται στο πλαίσιο της Νηστείας Ασαρά Μπ' Τεβέτ/Asharah B'Tevet και της εορτής Τισά Μπε Άβ/9 του εβραϊκού μήνα Άβ Ημέρα μνήμης της καταστροφής των δύο Ναών. Η εορτή Χάνουκα συνδέεται με την λύτρωση των Εβραίων από έναν στρατηγό του Ναβουχοδονόσωρ – εχθρό των εβραίων, εξαιτίας της θρυλικής εβραϊκής Ιουδήθ που φρόντισε για την σωτηρία του λαού.
- 539 π.Χ. Ο βασιλιάς των Περσών Κύρος κατακτά την Βαβυλώνα και μαζί με την Ιουδαία και το Ισραήλ γίνονται τμήμα της περσικής κυριαρχίας. Ο ίδιος επιτρέπει στους εξόριστους από τον Ναβουχοδονόσωρ να επιστρέψουν το 537 π.Χ. και να ανοικοδομήσουν τον Ναό. Η ολοκλήρωση της ανοικοδόμησης του Ναού έγινε το 516 π.Χ. Αρχίζει η επικράτηση της δευτερονομιακής θρησκείας. Η εορτή του Πουρίμ είναι αφιερωμένη στη σωτηρία των Εβραίων από τον

¹⁴ Για τις κομβικές χρονολογίες του χρονοδιαγράμματος:

Assmann Jan, *Η πολιτισμική μνήμη: Γραφή, ανάμνηση και πολιτισμική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μτφ. Παναγιωτόπουλος Διαμαντής, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017 σ.280

Pearl Chaim, *Βασικές Αρχές του Ιουδαϊσμού*, μτφ. Κρίστης Μάνθος Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, Αθήνα, 1964

Patai Raphael founding ed. & Bar – Itzhak Haya ed., *Jewish Folklore and Traditions*, Routledge Tylor & Francis Group, London and New York, 2015, Vol 1 – 2

Laqueur Walterm & Baumel Tydor Judith (edt.), *The Holocaust Encyclopedia*, Yale University Press, New Haven and London, 2001

Πέρση βεζίρη Χαμάν ύστερα από τη μεσολάβηση της Εβραίας βασίλισσας Εσθήρ.

- 332 π.Χ. Ο Μ. Αλέξανδρος κατακτά τις περιοχές της Ιουδαίας και του Ισραήλ και ιδρύεται η ελληνιστική Αλεξάνδρεια. Ξεκινούν οι αγώνες αντίστασης κατά του εξελληνισμού. Το 280 π.Χ. ξεκίνησε η μετάφραση της Τορά από 72 Ιουδαίους της Αλεξάνδρειας στην ελληνιστική κοινή/η Μετάφραση των Εβδομήκοντα.
- 168 π.Χ. Ο βασιλιάς των Σελευκιδών Αντίοχος Δ' απαγορεύει την τέλεση όλων των εβραϊκών τελετών και εορτών και μετατρέπει τον Ναό του Σολομώντα σε ναό του Ολυμπίου Διός. Αρχίζουν οι Πόλεμοι των Μακκαβαίων και αποκαθίσταται η Πίστη με το Θαύμα των Φώτων – Χάνουκα το 164 π.Χ. όταν εγκαινιάζεται ο Ναός ύστερα από την κατάκτηση της Ιερουσαλήμ από τον Ιούδα Μακκαβαίο.
- 70 μ.Χ. Οι Ρωμαίοι κατακτούν την Ιερουσαλήμ παρά τις αντιστάσεις και το μεγαλύτερο μέρος του Ναού καταστρέφεται και αρχίζει η μεγάλη Διασπορά. Εβραίοι μεταναστεύουν στην Ισπανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία ενώ πολλοί μεταφέρονται ως δούλοι στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η εορτή Τίσβα Μπε Άβ συνδέεται επίσης με την δεύτερη καταστροφή του Ναού διότι και η δεύτερη καταστροφή έγινε την ίδια μέρα με την πρώτη (στις 9 του εβραϊκού μήνα Άβ).
- 380 μ.Χ. Καθιερώνεται ως επίσημη θρησκεία στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία ο χριστιανισμός με την υποκίνηση του αυτοκράτορα Θεοδοσίου Α'.
- 1290 Ο βασιλιάς Εδουάρδος Α' διώχνει όλους τους Εβραίους από την Αγγλία οι οποίοι είχαν φτάσει εκεί με την νορμανδική κατάκτηση του 1066. Στην εορτή Τισά Μπε Άβ μνημονεύεται και ο εκτοπισμός των Εβραίων από την Αγγλία γιατί συνέβη στις 9 του εβραϊκού μήνα Άβ.
- 1478 Ο πάπας Σίξτος Δ' εγκρίνει τη λειτουργία της Ιεράς Εξέτασης στην Ισπανία και διώκονται ακόμη και οι Εβραίοι που εξαναγκάστηκαν να αλλαξοπιστήσουν (ονομάζονται: μαράνοι).
- 1492 Η Ισαβέλλα και ο Φερδινάνδος εκδίωξαν τους Εβραίους της Ισπανίας. Η γιορτή Τισά Μπε Άβ συνδέεται και με τον εκτοπισμό των Εβραίων από την Ισπανία γιατί συνέβη την 9^η μέρα του εβραϊκού μήνα Άβ. Μετανάστευσαν στην Ολλανδία, τη Βόρεια Αφρική, την Οθωμανική αυτοκρατορία, τη Μέση Ανατολή και την Πορτογαλία από την οποία εκδιώχθηκαν το 1497. Ενώ το

1493 Εβραίοι από την Ιταλία και τη Σικελία μεταναστεύουν μαζικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

- 1897 Πραγματοποιείται στη Βασιλεία της Ελβετίας το 10^ο Παγκόσμιο Σιωνιστικό Συνέδριο και ορίστηκε η ίδρυση του Παγκόσμιου Σιωνιστικού Κινήματος. Βασική επιδίωξη του κινήματος αποτελεί η «επιστροφή» των Εβραίων στην Γη του Ισραήλ/Ερέτς Ισραέλ.
- 1914 ιδρύεται η American Jewish Joint Committee με σκοπό της παροχής βοήθειας στις εβραϊκές κοινότητες μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο.
- 1933 γίνεται καγκελάριος της Γερμανίας ο Αδόλφος Χίτλερ και πολύ γρήγορα ξεκινούν οι εχθροπραξίες ενάντια των Εβραίων.
- 1939 μετά την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στην Πολωνία οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές συγκεντρώνουν του Εβραίους σε γκέτο.
- 1941 ξεκινούν οι συστηματικές δολοφονίες Εβραίων στην γερμανοκρατούμενη Ευρώπη ενώ από το 1942 αρχίζουν να μεταφέρονται οργανωμένα Εβραίοι σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης.
- 1945 στις 27 Ιανουαρίου ο Κόκκινος Στρατός ελευθερώνει το μεγαλύτερο στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Άουσβιτς – Μπιρκενάου στην Πολωνία. Η ημερομηνία 27 Ιανουαρίου έχει ορισθεί από τον ΟΗΕ στις 2 Νοεμβρίου του 2005, ως Παγκόσμια Ημέρα Μνήμης των θυμάτων του Ολοκαυτώματος ενώ στην Ελλάδα ορίσθηκε τον Ιανουάριο του 2004¹⁵ η 27^η Ιανουαρίου ως «Ημέρα Μνήμης των Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων και Ηρώων του Ολοκαυτώματος». Η εβραϊκή εορτή της Μνήμης των Εβραίων του Ολοκαυτώματος ονομάζεται Yom Hashoah και είναι σταθερή εορτή στις 27 του εβραϊκού μήνα Νισάν (Απρίλιος – Μάιος). Έχει δημιουργηθεί και ξεχωριστός ψαλμός για τα θύματα του Ολοκαυτώματος El Male Rachamim/Φιλεύσπλαγος Θεός.
- 1948 Ιδρύεται το κράτος του Ισραήλ. Η εβραϊκή εορτή που σχετίζεται με την ίδρυση του κράτους ονομάζεται Yom Ha'atzmaut/ Ημέρα Ανεξαρτησίας.

¹⁵ Το 2004 ψηφίστηκε ο Νόμος περί Δημόσιου Εορτασμού της Επετείου του Ολοκαυτώματος, 28/02/2005 Προεδρικό Διάταγμα, ΦΕΚ51, 28/2/2005

Χειρόγραφο Κ.Ε.Ε.Λ.¹⁶

Είδα μες στ' όνειρό μου

Είδα ψες, μαύρα μου μάτια

Είδα ψες στο όνειρό μου

Μαύρα μάτια στο πλευρό μου

Και ξυπνώ, μαύρα μου μάτια

Και ξυπνώ με τη χαρά μου

Δεν τα βρίσκω χαρασμά μου

Ρούχα μου, παλιά μου ρούχα (τρεις)

Πουν' τα μαύρα μάτια που' χα

Γιαλό, γιαλό, ψαράκια κυνηγώ

Γιαλώ γιαλώ ψαράκια κυνηγώ

Ψαράκια κυνηγώ

Μα δεν μπορώ να βρώ

Διό μάτια π' αγαπώ (δεις)

Γι' αυτά θα τρελαθώ (δεις)

Στη μαύρη γη θα μάθω

Αχ τ'αχειλάκια σου

Τα μαγουλάκια σου

Γιαΐναι πράσινο

¹⁶ Το χειρόγραφο του Κ.Ε.Ε.Λ. μελετήθηκε στις 3/7/2017 στην Αθήνα. Α.Α. 2437, καταθέτης Leon Levy, Ιωάννινα, 1964, «14 Θρησκευτικά άσματα της Ισραηλιτικής κοινότητας Ιωαννίνων».

Δεν είναι κόκκινο
Μην αρρωστήσει
Μήνα θερμάνθηκες
Ούτε αρρώστησα
Ουδέ θερμάνθηκα
Είμαι κερί μωίνα μου
Η ματζουράνα μου
Μ'αρρώστησε
Σ' ξένα μ' έδωσε
Μ' έδωσε μακριά
Στην αρβανιτιά

Κόκκινη τριανταφυλλιά

Κόκκινη τριανταφυλλιά (2)
Κι άσπρη μου γαρυφαλλιά
Για τύλιξε με αμάν αμάν στ' άνθη σου (2)
Στα άνθη λουλουδάκια σου
Για να μ'αρέσειουν τρείς εννιά
Τρείς εννιά, τρείς δώδεκα
Κα δεις νέας τον υιό
Κι όπου τον έχει μοναχό
Μοναχό στα γράμματα
Και στα κοντολιάσματα
Θέλω γυναίκα παρουσιά

Παραλεβεντωμένη

Να περπατάει λεβέντικα

Να σιούνται τα μαλλιά της

Φουρτούνα χαλασιά της

Μικρή φεγγαροπρόσωπη

Επιτραπέζιο

Μικρή φεγγαροπρόσωπη

του ήλιου θυγατέρα

εσύ μ'έκανες και αρνήθηκα

και μάνα και πατέρα

Μια Κυριακή και μια καλή ημέρα

Μου 'ρθε μια περιστέρα

Μια καγκελοφρυδάτη

Μια μοσχομυρωδάτη

Να μου την είχα ιδή

Μου είχα μπερδευεί

Δόντια πυκνά και μαργαριταρένια

Λαλιά σαν αηδονιού

Σαν του χελιδονιού

Μου τσάτησαν το νου

Για τ'όνομα του Θεού

Μην αγαπάζ αλλού

Έρωτα για κάνε μου τη χάρη

Δώσε μου το δοξάρι

Να πάω να κυνηγήσω

Την κόρη π' αγαπώ

Γιατί θα τρελαθώ

Ένας είναι ο Θεός

(θρησκευτικόν)

Ένας ποιος ξέρει

Ένα εγώ ξέρω

Ένας είναι ο Θεός

Μπαρουχού, Μπαρούχ, Σιμόν

Δύο ποιος ξέρει

Δύο εγώ ξέρω

Δύο Μωσέ και Ααρών

Ένας είναι ο Θεός

Μπαρουχού, Μπαρούχ Σιμόν

Τρία ποιος ξέρει

Τρία εγώ ξέρω

Τρεις οι πατεράδες μας

Δύο Μωσέ και Ααρών

Ένας είναι ο Θεός

Μπαρουχού, Μπαρούχ, Σιμόν

Δώδεκα ποιος ξέρει;

Δώδεκα εγώ ξέρω
Δώδεκα τα σεφαρντίμ
Ένδεκα τα κουκαρίμ
Δέκα είναι οι εντολές
Εννιά μήνες το παιδί
Οχτώ μέρες το μιλά
Εφτά μέρες το Shabat
Έξι τα σιδρεμησά
Πέντε χόμα (χώμασε) shi η Τορά
Τέσσερις οι μανάδες μας
Δύο Μωσέ και Ααρών
Ένας είναι ο Θεός
Εννιά ποιος ξέρει
Εννιά μέρες το παιδί
Πους ουρανούς και της ζωή γη
Σελασα Odeha hi anithani
Δεκατρία εγώ ξέρω
Δεκατρία κτρα της πτεός

Ένα κατσίκι που μ'αγόρασε ο πατέρας μου

Ένα κατσίκι που μ'αγόρασ' ο πατέρας μου

Με δυο άσπρα – ένα κατσίκι, ένα κατσίκι

(ακολουθεί στίχος εβραϊστί)

Και ήρθε η γάτα κι' έφαγε το κόκαλο

Που μ' αγόρασε ο πατέρας μου
Με δυο άστρα – ένα κατσίκι, ένα κατσίκι
Και ήρθε το σκυλί και έφαγε τη γάτα
Που έφαγε το κατσίκι, που μ' αγόρασε ο πατέρας μου
Με δύο άσπρα, ένα κατσίκι, ένα κατσίκι
Και ήρθε ακαλότσι Μπαρουχού
Και έσφαξε τον χασάπη
Που έσφαξε την αγελάδα
Που ήπιε νερό
Που έσβησε φωτιά
Και έμαξε το ξύλο
Και έβάρεσε το σκύλο
Που εδάγκωσε τη γάτα
Που έφαγε το κατσίκι
Που μ' αγορασ' ο πατέρας μου
Δυο άσπρα, ένα κατσίκι, ένα κατσίκι

Χρόνια πολλά

Έρταμαν και καλώς σας βρήκαμαν
Τώρα τοροστόδες των παινημένων
Των δοξασμένων
Δέκα πέντε στο πουρίμ
Και τριάντα στα ζουμάρια
Αβραχάμ που τον τσάμησε του πέτου

Να, μούλι – μπούλι
Τσάκισε το γιούλι
Όσα καρφιά και πέταλα
Του χαμάμη, τ' χαρούρ
Στου μπικόν τσεργιαμίχ
Όποιος δεν μας αγαπάει
Τρείς μέρες ν' αρρωστάει
Ως τ' εητά ως στ' ωχτρό
Να κυλιέται σαν τ' αυγό
Αν στην κασέλλα, τρώμι μια καρύδα
Να ζήσει τι καλομοίρα
Αν στην κασέλλα τρώμ' ένα πορτοκάλι
Να ζήσ' το παλληκάρι
Χρόνια Πολλά

Μια φορά κι' ένα καιρό

-ανέκδοτο-

Μια φορά κι' ένα καιρό είχε πνιγεί μια
Κότα στο πηγάδι και οι οβραίοι επειδή
Δεν μπορούσαν να βγάλουνε την κότα
Απ' το πηγάδι διότι είχαν Shabat
Επήγαν στο χαχάμ και τον ρώτησαν
- Λέγουσι χαχάμ μας επήδεξε μια κότα
στο πηγάδι πάμε να την βγάλουμε;

-δεν καν' γιατ' είναι Shabat και θέλουμε

Να σε ρωτήσουμε;

Κι λέγ' ο χαχάμ: δεν καν' λέει, είναι αυτό μεγάλο

Shabat, δεν κάνει να αγγίζουμε εμείς τους πιθαμένους

- Λέγουσι χαχάμ, η κότα είναι δική σου
- -α είναι δική μου! Δεν είναι αυτή

Βγάλτε την γιατί είναι κότα χαχάμη

Για Ραμπί που 'σαι ψηλά

Για Ραμπί που σαι ψηλά και χαμηλά κοιτάζεις

Τα κρίματα μας είν' πολλά και μην τα λογαριαζεις

Τα κρίματα μας ρίζατα στις θάλασσας τα βάθη

Και το τζιχούρ του Αβραάμ δια λόγια του ετάθη

Μια δίκια δοκιμαματα, είναι δοκιμασμένος

Της εβδομήντα δύο φυλές είναι φανερωμένος

Για ραμπί που 'σαι ψηλά και χαμηλά κοιτάζεις

Τα κριματά μας είν' πολλά και μην τα λογριάζεις

Mispas Shabosh

-προηγούνται στίχοι εβραϊστί)

Τούτο το ψωμί που την τυρραγνίσης

Που ήφαγαν οι πατέρας μας, ohin ζην αυγοπλήν

Όστις την ανέρθηκε να πάει όποιος χρειάζεται

Ν' αρθει να κάνει Πέσαχ, φέτος εδώ

Τν χρονιά την ερχόμενη στη γη του γ' Ισραέλ

Φέτος εδώ κάνει την χρονιά την ερχόμενη

Στη γη του γ'Ισραέλ - Ισραέλ

Τέσια ελευθερωμένη

Daqenon bem onvritte on benievitte

bayenon Jloka

(προηγούνται στίχοι εβραϊστί)

Πόσες και πόσες καλοσύνες, διπλές και διπλωμένες

Του akoudosh Μπαρουχού, πάνω μας

Μας έβγαλε από την αιγυαλό

Και δεν έκανε μετατουνού κρίσεις;

Ναγιένου και αν έκανε μετατουνού κρίσεις

Και δεν έκανε είδωλά τους

Και δεν μας έδωσε το Τορά

Και δεν έβγαλε Ισραέλ ναγιενού

(ακολουθούν στα εβραϊκά)

Γι' αυτό και μεις χρειαστούμε για να δοξάσουμε

Για να πιννέσουμε για να επαινέσουμε

Για να ευχή -χί- νωμε, για να ομορφαίνουμε

Εις πουν έκαμες τα θαύματα

Όλα τα θαύματα τόσα

Μας έβγαλες από σκαβιά ελευθεριά

Από λύπη για χαρά κι από σκότος για φώς μεγάλο

Και να ειπούμε προς σε...

Του αδωνάι

Χωρίς τίτλο

Ο Θεός σου μίλησε την ημέρα

Ήμασταν στο όρος Σινά

Η φωνή του ακούσθ' τους όλους Τους λαούς

Νιγό 'αδωνάι

Μοιρολόγια

Έμαθεταν τι έγινε τούτη την εβδομάδα

Απεθάν' 'έναν άρχοντα από μεγάλ' αράδα

Σε τούτη την αντάμωση να ματαμωθούμε

Σ' ένα τραπέζι να κοιτούμε να φάμε και να πιούμε

Κοίτα καιρό που διάλεξε ο χάρος να με πάρει

Τώρα π' ανθήσαν τα κλαδιά και βγάλε η γη χορτάρι

Μαθέταν τι έγινε ετούτη την εβδομάδα

Απέθαν ένας άρχοντας από μεγάλ' αράδα

Εβραϊκοί Όροι¹⁷

1. *Αβέλ*: λυπημένοι
2. *Αμοτσιλ*: η τελετουργική κοπή των άζυμων σε δύο τεμάχια και του μοιράσματος στους καλεσμένους την παραμονή του Πέσαχ
3. *Αγγαδά*: βιβλίο με τις περικοπές που διαβάζονται την παραμονή και την ημέρα του Πέσαχ - παραπομπή στην σ.152 του παραρτήματος
4. *Μπέιτ Κνεσσετ και Μπέθ Τεφιλά*: εβραϊκοί όροι που σημαίνουν συναγωγή
5. *Γαΐμ Νοραΐμ*: Τρομερές Ημέρες, εννοείται η διάρκεια από το Ροσ Ασανά ως το Γιομ Κιπούρ
6. *Δείκτης της Τορά*: ασημένιος δείκτης που μεταχειρίζεται ο ιερούργος για το διάβασμα της Τορά στο Βήμα
7. *Εϊχάλ ή Καλ*: το Ιερό Ερμάριο/ Ιερή Κιβωτός όπου βρίσκονται μέσα τα βιβλία του Νόμου παραπομπή στην σ. 148 του παραρτήματος
8. *Galut*: η εβραϊκή εξορία από το 70 μ.Χ. ως τη δημιουργία του κράτους του Ισραήλ 1948
9. *Κινότ*: θρήνος – μοιρολόι
10. *Κιντούσς*: καθαγιασμός
11. *Κιπά*: καπελάκι - το τελετουργικό εξάρτημα του άνδρα εντός της συναγωγής
12. *Καλ Καντόσς Χαντάσς*: Παλαιά Ιερή Συναγωγή – ονομασία συναγωγής μέσα στο Κάστρο, Ιουστιανού 16
13. *Καλ Καντόσς Γιασσάν*: Νέα Ιερή Συναγωγή – ονομασία συναγωγής εκτός Κάστρου, Γιωσέφ Ελιγιά
14. *Κεχιλά Κεντόσς Γιάννινα*: Ιερή Κοινότητα Ιωαννίνων - ονομασία της συναγωγής στην Αμερική που δημιουργήθηκε από τους Γιαννιώτες εβραίους
15. *Κοέν*: ιερατικό όνομα – ιδιότητα ιερούργου
16. *Κοανίφ/κοενίφ*: τελετουργία που επιτελούν μόνο ένας Κοέν την Ημέρα του Γιόμ Κιπούρ παραπομπή στην σ.150 του παραρτήματος
17. *Κρίματα*: αμαρτίες
18. *Λαντίνο*: ισπανό -εβραϊκή διάλεκτος
19. *Λεβί*: ιερατικό αξίωμα - βοηθός του Κοέν στη συναγωγή
20. *Λουλάβ*: ένα μπουκέτο, που συμβολίζει την ενότητα του εβραϊκού λαού, από τέσσερα φυτά, φοίνικα, μυρτιά, ιτιά και κίτρο, και ονομάζεται λουλάβ και το

¹⁷ Παρατίθενται οι εβραϊκοί όροι που χρησιμοποιήθηκαν στην διπλωματική εργασία και για τη μετάφραση χρησιμοποιούνται οι ερμηνείες των συνομιλητών μου.

- φτιάχνουν στη συναγωγή την ημέρα της γιορτής της Σκηνοπηγίας. Κατά τη διάρκεια των προσευχών ο ιερούργος στρέφει στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα
21. *Μαπά*: το Βήλο που καλύπτει το Ιερό Ερμάριο - παραπομπή στην σ.160 του παραρτήματος
 22. *Μάτσα*: άζυμα - παραπομπή στην σ.152 του παραρτήματος
 23. *Μαχζορίμ*: εορταστικές προσευχές
 24. *Μεζουζά*: τελετουργικό αντικείμενο καθαγίασης της συναγωγής και της οικίας παραπομπή στην σ.161 του παραρτήματος
 25. *Μεΐλ*: βελούδινο συναγωγικό κάλημα της Τορά - παραπομπή στην σ.160 του παραρτήματος
 26. *Μινιάν*: τελετουργικός αριθμός δέκα άντρών
 27. *Μίκβε*: τελετουργία καθαγίασης της γυναίκας με νερό
 28. *Μοέλ*: ο ειδικός ιερούργος για την τελετή της περιτομής - παραπομπή στην σ. 157 του παραρτήματος
 29. *Μπεραχά*: το διαφορετικό κομμάτι της περικοπής της Τορά που διαβάζεται το Σαμπάτ
 30. *Μπαρ Μιτσβά*: υιός του Νόμου
 31. *Μπατ Μιτσβά*: γυναίκα του Νόμου
 32. *Μπριθ Μιλά*: τελετή περιτομής - παραπομπή στην σ.157 του παραρτήματος
 33. *Πιγιούτ*: λειτουργική ποίηση
 34. *Σοφάρ*: το τελετουργικό κέρασ κριαριού που «χτυπάει» ο ιερούργος και σηματοδοτεί τη λήξη του Γιόμ Κιπούρ - παραπομπή στην σ.150 του παραρτήματος
 35. *Σιντουρίμ*: όλες καθημερινές προσευχές
 36. *Rashi και mensbah*: δύο συστήματα γραφής εβραϊκών Το σύστημα της ημι – επισεσυρμένης και το τετράγωνο σύστημα γραφής αντίστοιχα.
 37. *Seder*: τάξη, ονομάζεται και ο δίσκος όπου τοποθετούνται μικρά κομμάτια από το τελετουργικό γεύμα του Πέσαχ
 38. *Ριμονίμ*: διακοσμητικό σκεύος της Τορά - παραπομπή στην σ.160 του παραρτήματος
 39. *Σανταγιότ*: συναγωγικά σκεύη που τοποθετούνται πάνω στη Μαπά και αποτελούν «τάματα» που ευχαριστούν οι πιστοί τον Θεό παραπομπή στην σ.153 του παραρτήματος
 40. *Τανίθ*: νηστεία

41. *Ταλέθ*: τελετουργικό εξάρτημα του άνδρα στη συναγωγή - παραπομπή στην σ. 146 του παραρτήματος
42. *Ταχριτίν*: το τελετουργικό σάβανο που τυλίγεται ο νεκρός και είναι το ίδιο για όλους
43. *Τεβιλά*: ο ειδικός διαμορφωμένος χώρος – σαν πισίνα – για το Μίκβε
44. *Τεφελίν*: μέρος της τελετουργικής ένδυσης των ανδρών για τις καθημερινές προσευχές
45. *Τίκ*: ξύλινη θήκη που τοποθετείται ο πάπυρος της Τορά - παραπομπή στην σ.160 του παραρτήματος
46. *Τσιτσιτί*: οι φουντωτές απολήξεις του ταλέθ
47. *Υενανίς*: εβραϊκά με ελληνικές, ιταλικές και τουρκικές λέξεις
48. *Χουβά*: χρέος – ο χυλός που απλώνεται πάνω στην μάτσα στο τελετουργικό γεύμα της παραμονής του Πέσαχ - παραπομπή στην σ.152 του παραρτήματος
49. *Χαλότ*: τα ειδικά ψωμάκια του Σσαμπάτ που ετοιμάζει η γυναίκα για την υποδοχή της γιορτής
50. *Χουπά*: η σκέπη του Θεού στο γάμο - παραπομπή στην σ.154 του παραρτήματος
51. *Χάμσα*: φυλακτό – το χέρι του Θεού
52. *Χαχάμ*: ιερουργός
53. *Χαλακά/ Halakah*: Οι Νόμοι του Ιουδαϊσμού

Χάρτες

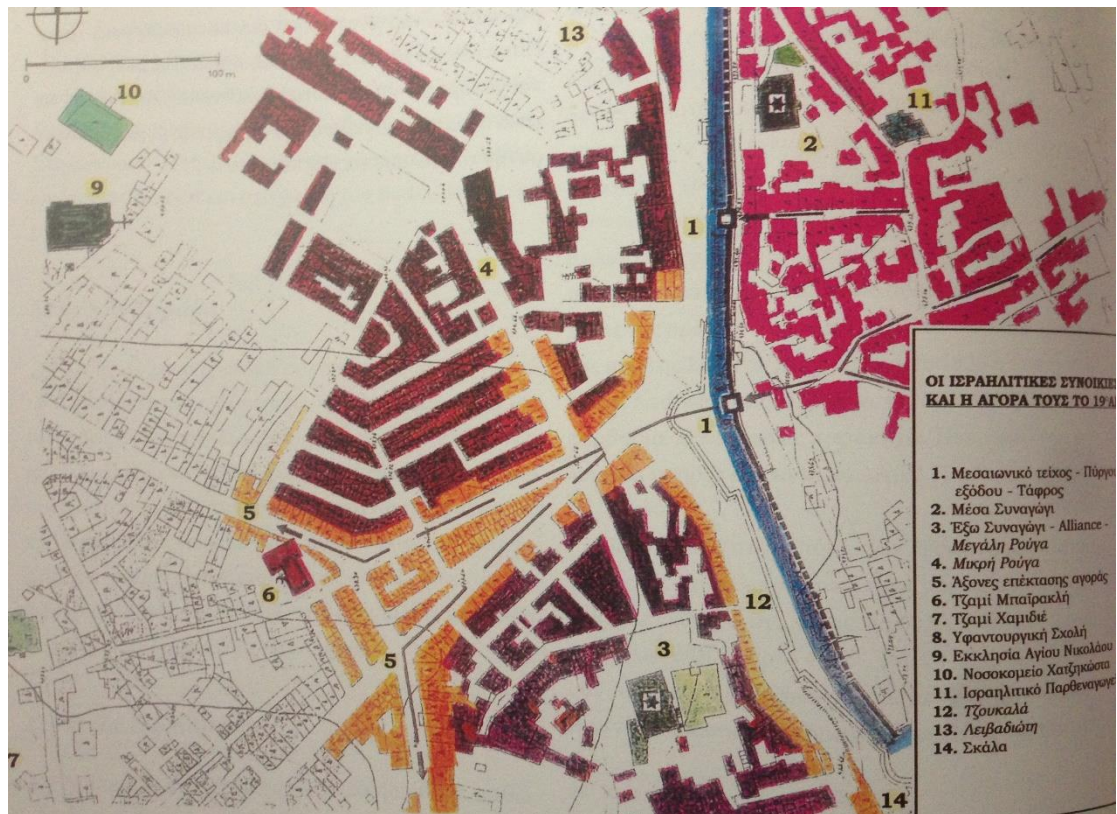
Χάρτης 1. Ο χάρτης του Barbie du Bocage

(Κανετάκης Γιάννης: *Το Κάστρο: Συμβολή στην Πολεοδομική Ιστορία των Ιωαννίνων*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, Αθήνα, 1994, σ. 243)

Χάρτης 2. Ο πολεοδομικός χάρτης της πόλης των Ιωαννίνων του 1902

(Ντάτση, Ευαγγελία: «Ένας άγνωστος πολεοδομικός χάρτης των Γιαννίνων του 1902», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ήπειρος 15^{ος} – 20^{ος} αιώνας, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννίνων, Γιάννινα, 1987, σ. 110)

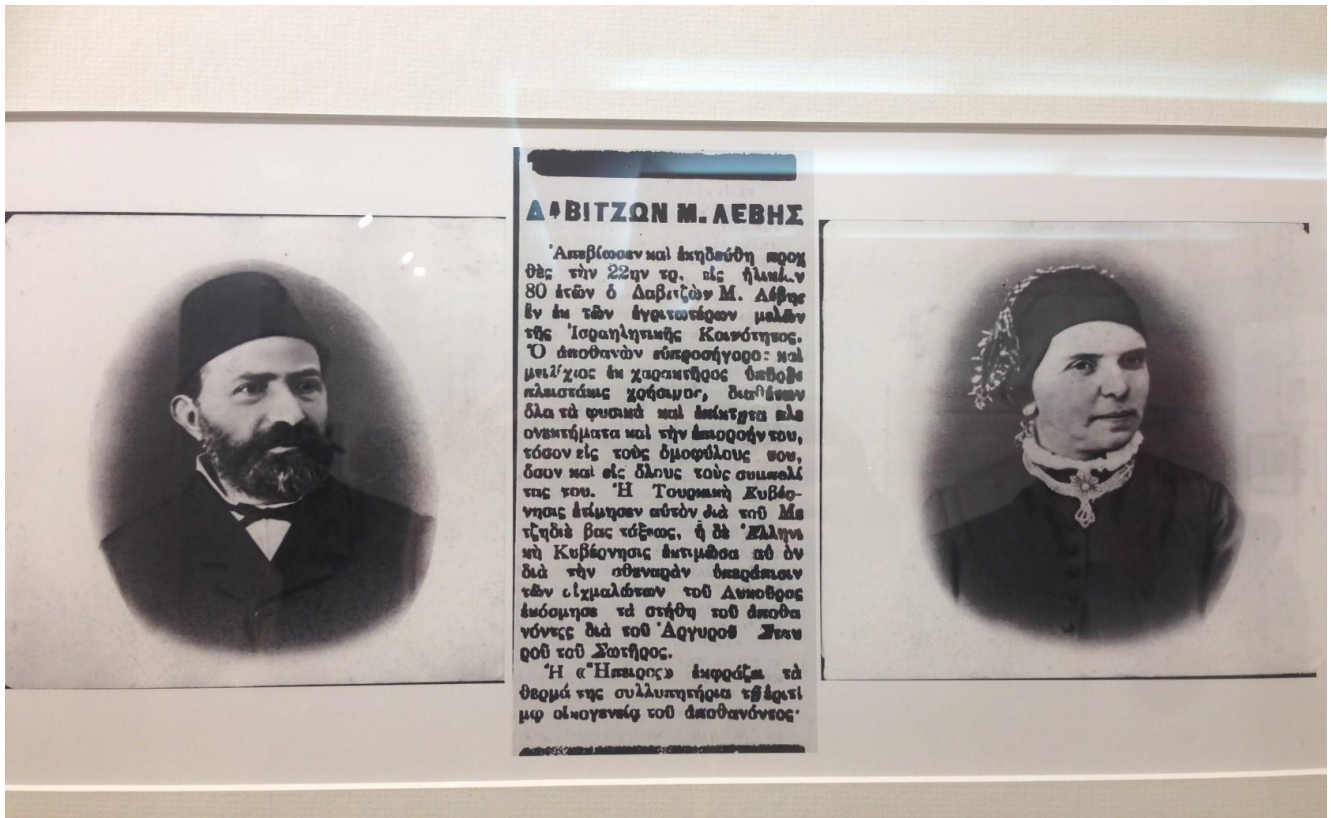

Χάρτης 3. Χωρική οργάνωση των εβραϊκών συνοικιών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα

(Κουρμαντζής, Γιάννης: «Η Εβραϊκή Κοινότητα των Ιωαννίνων: Ιστορία, Χώρος και Κοινωνικός Ιστός», Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, *Οι Εβραϊκές Κοινότητες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης: Από τον 15ο αιώνα μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, . Ι. Κ. Χασιώτης(επιμ.), Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 294)

Εικόνες από την εθνογραφική έρευνα πεδίου

Εικόνα 1. Πολυχώρος Χατζής 1^{ος} Όροφος περιοδική έκθεση στο πλαίσιο παρουσίασης του βιβλίου «Το πανόραμα του Νισήμ Λεβή: Οι στερεοσκοπικές φωτογραφίες και τα ταξίδια ενός Γιαννιώτη γιατρού, 1898 - 1944» Μωυσής Αλέξανδρος, Καπόν, Αθήνα, 2016, παρουσίαση στα Ιωάννινα στις 22/2/2017

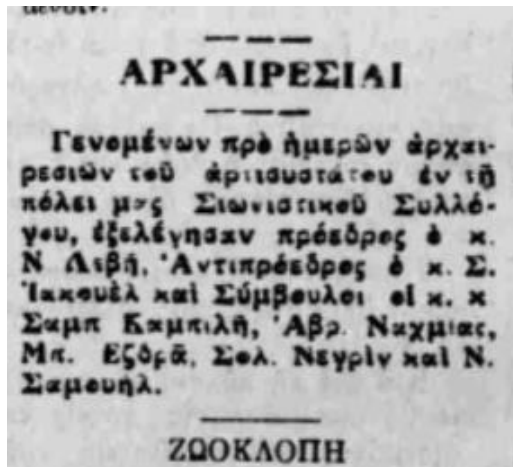

Ιωάννινα c. 1875.
Ο Δαβιτῶν Εφέντης Λεβῆς (1832-1913) καὶ ἡ σύζυγος του
Χανούλα (1842-1917) τὴν ἐποχὴ τῆς γέννησης τοῦ τέταρτου
γιού τους, Νισήμ.
Επίσης, παρατίθεται ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ θανάτου τοῦ Δαβιτῶν.
Οι τάφοι τους βρίσκονται στο ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ εβραϊκοῦ
νεκροταφείου Ἰωαννίνων, ὡς τὸν ὅποιο ὁ ἴδιος δώρισε στὴν
κοινότητα, γιὰ νὰ ἀναπαυτεῖ με τὴ θῆα τῆς ἀγαπημένης του
λίμνης Παμβώτιδας.
Τις μαυρόασπρες εἰκόνες ἀνακάλυψε πρόσφατα στο Εβραϊκὸ
Μουσεῖο τῆς Αθῆνας ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν
Ἰωαννίνων Γρηγόρης Μανόπουλος, ὁ ὁποῖός τους ἀναγνώρισε
ἀπὸ μεταγενέστερες φωτογραφίες τους.

Εικόνα 3. Πηγή: Εφημερίδα Κυριακάτικος Ηπειρωτικός Αγώνας, 21/2/1935, Στήλη: Τοπικά Νέα, Γεγονότα και Ειδήσεις της Εβδομάδος, Τίτλος: Ο ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ 21^{ης} ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ σ.6, Τοποθεσία Αρχείου: Ένωση Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα, «Στεφάνους επίσης κατέθεσαν ... η Ισραηλιτική Νεολαία...»

Εικόνα 4. Πηγή: Εφημερίδα Κυριακάτικος Ηπειρωτικός Αγώνας, 30/6/1935, Στήλη: Τοπικά Νέα, Γεγονότα και Ειδήσεις της Εβδομάδος, Τίτλος: ΑΡΧΑΙΡΕΣΙΑΙ, σ. 6, Τοποθεσία Αρχείου: Βιβλιοθήκη της Βουλής

Εικόνα 5. Πηγή: Εφημερίδα Κυριακάτικος Ηπειρωτικός Αγώνας, 29/9/1935, Στήλη: Τοπικά Νέα, Γεγονότα και Ειδήσεις της Εβδομάδος, Τίτλος: ΑΙ ΠΡΟΧΘΕΣΙΝΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΥ, σ 6, Τοποθεσία Αρχείου: Βιβλιοθήκη της Βουλής

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΜΑΣ

ΚΑΛΑΜΠΟΚΙ! ΚΑΛΑΜΠΟΚΙ!

Κύρια Διευθυντά,
 Θρηνώ άδιστακτως ότι ή περι-
 γρεν πάσης άλλης περιφερει-
 δεινεπαθεύσα τειαύτη, είναι
 περιφέρεια Λάκκας Σουλίου.
 γη του άγένου του εδάφους
 ή παραγωγή, ως γνωστόν,
 αι σχεδόν μηδαμινή. Φέτος
 λιστα με την πρωτοφανή άνο-
 κν του θέρεος, ή παραγωγή έ-
 καταστραφή έντελώς, ή δέ έλ-
 φης άραβείτου έγένετο αισθη
 από μηνών ήδη.
 με το ζήτημα άκριβώς αυτό
 ήθέλωμεν να έπιστημόνωμεν
 τουδε τους κινδύνους τουδ έ-
 ους, διατρέχουμεν ν' αποθάνω-
 έλει μας από τον εξ αίτίας
 κτον και να παρακαλέσωμεν
 άρμεδίους όχι μένον άπλώς
 περιμνήσασιν διά την εισγω-
 άτελεος άραβείτου, αλλά
 χουν τειούτεν εις σεβαρά έ-
 ματα. Και να μάς χορηγηθηδ
 επί πιστώσει. Διότι τον χει-
 α, με την διακοπήν της συ-
 ωνίας λόγω των βροχών ή
 χιώνων, δέν θα μάς είναι εύ-
 νη να κατερχώμεθα εις Ίωά-
 και άλλαχού. Διδομένου
 η δέν διαθέτομε χρήματα
 εν κατερχώμεθα δέν θα δυνά-
 να προβαίνωμεν εις αναλό-
 πρημθειας. Είναι καλόν,
 εύμεν, να εξετασθη το ζήτη-
 ότε άπιστωμένως υπό των άρ-
 υν ει όποις σταθμίζοντες

**ΑΙ ΠΡΟΧΘΕΣΙΝΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ
 ΤΟΥ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΥ**

Γεννημένων αρχαιρειών του
 'Εμπορικού'Επιμελητηρίου εξελέ-
 γησαν οι εξής:

Κατηγορία Α'.
 'Α. Λιβής, Σ. Μάρτζες, Γ. Μαρ-
 νάλης, Σ. Ίσακ, Σ. Καμπιλής.

Κατηγορία Β'.
 Δ. Μάτσας, Χ. Θ. Νεγρίν.

Κατηγορία Γ'.
 Κων. Ζαλιγκας

Κατηγορία Δ'.
 Μπάσε 'Εζρά;

Κατηγορία Ε'.
 Σ. Σταγκίλιας

Κατηγορία ΣΤ'.
 Π. Παγώνης

Κατηγορία Ζ'.
 Κ. Σανθές, Σ. Βίλλης, Θ. Βεού-
 ρης, Χ. Θάμης, Χ. Μανδέλης.

Κατηγορία Η'.
 Γ. Γκυλέτας, Χ. Βλάχος.

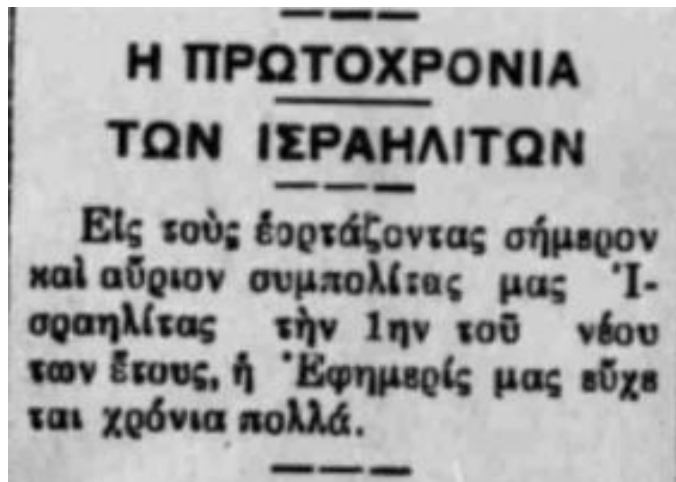
Κατηγορία Θ'.
 Δ. Ίωαννίδης

Κατηγορία Ι'. Βιομ. Τμήμα
 Ε. Φρίγκας, Α. Νισόπουλος
 Κ. Μπάζας.

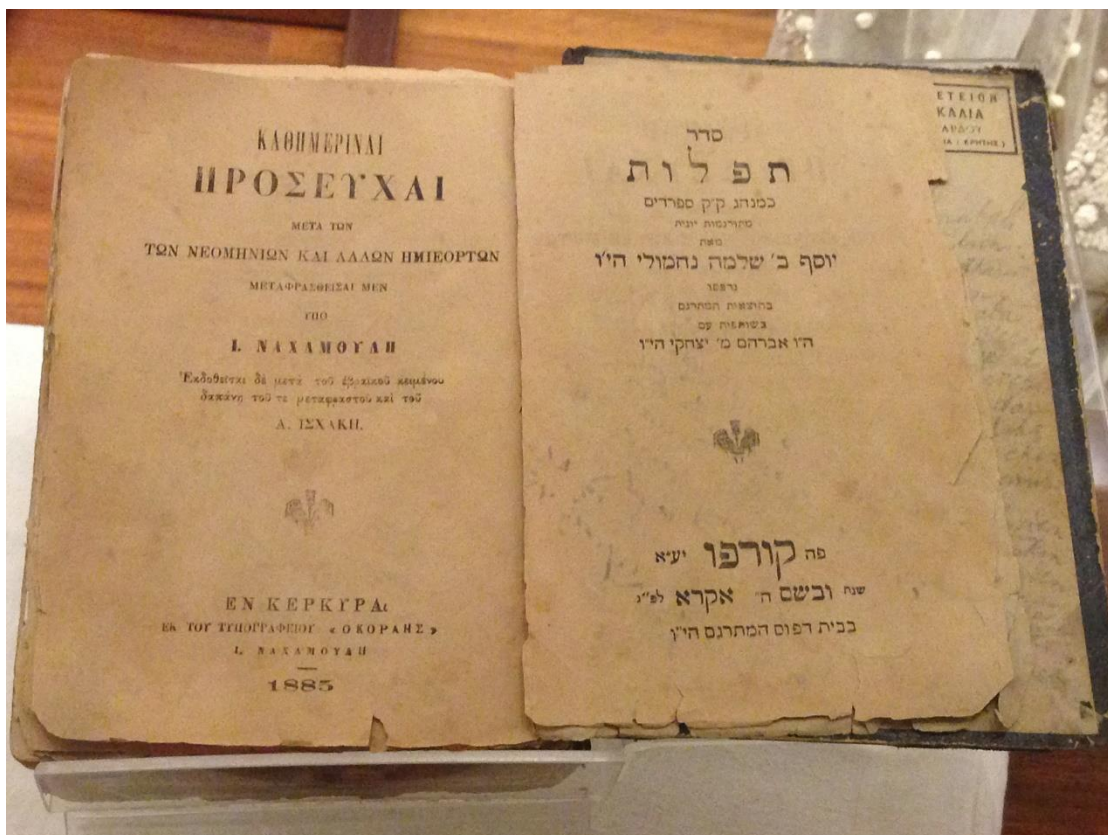
Κατηγορία ΙΑ'.
 'Α. Παπαχρήστου, Π. Σεπετάς

Η ΕΚΘΕΣΙΣ ΗΠΕΙΡ. ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Εικόνα 6. Πηγή: Εφημερίδα Κυριακάτικος Ηπειρωτικός Αγώνας, 1935, Στήλη: Τοπικά Νέα, Γεγονότα και Ειδήσεις της Εβδομάδος, Τίτλος: Η ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑ ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ, σελίδα 6, Τοποθεσία Αρχείου: Βιβλιοθήκη της Βουλής

Εικόνα 7. Προσευχολόγιο Mihnag Corfu για τις καθημερινές προσευχές στην ελληνική και εβραϊκή γλώσσα, Κέρκυρα 1885, Ανήκε στον Ηλία Κοφίνα από τα Γιάννενα, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος μόνιμη έκθεση

Εικόνα 8. Τα προσευχολόγια της Ημέρας Εξιλασμού/Γιόμ Κιπούρ. Το μπλε βιβλίο είναι γραμμένο στα εβραϊκά και έχει την ελληνική μετάφραση των ψαλμών (Ασέρ Μουσή) και το άσπρο έχει τις προσευχές γραμμένες στα εβραϊκά με ελληνικούς χαρακτήρες και μεταφρασμένους στα ελληνικά τους ψαλμούς (Χαΐμ Ισχακή). Ταυτόχρονα βλέπουμε τον ιερουργό κ. Ισχακή που φορά όπως και ο πιστός τα τελετουργικά εξαρτήματα ταλέθ και κιπά.

Εικόνα 9. Γιαννιώτες Εβραίοι από την Αμερική πριν την έναρξη του Ροσς Ασσανά που μπήκαν στη συναγωγή κρατώντας τις φωτογραφίες των προγόνων τους

Εικόνα 10. Ο ιερούργος Χαΐμ Ισχακίς γυρίζει τους κυλίνδρους της Τορά στο σημείο που θα γίνει η ανάγνωση την ημέρα του Γιομ Κιπούρ 11/10/2016

Εικόνα 11. Παραμονή του Γιομ Κιπούρ στολισμός με φύλλα και λουλούδια των μικρών καντηλιών που βρίσκονται στο νότιο κλίτος της συναγωγής, 11/10/2016

Εικόνα 12. Παραμονή της Ημέρας Εξίλασμού Εβραίοι από τη Διασπορά βγάζουν αναμνηστική φωτογραφία μπροστά από το Ιερό, 11/10/2016

Εικόνα 13. Παραμονή του Γιομ Κιπούρ, επίσκεψη στο νεκροταφείο μαζί με Γιαννιώτες Εβραίους για την επιτέλεση μνημόσυνων, στην καμαρωτή είσοδο βλέπουμε την μαρμάρινη πλάκα που πληροφορεί για την Ιερότητα του χώρου και την Χεβρά Καντισσά 11/10/2016

Εικόνα 14. Κατά την διάρκεια μίας επιμνημόσυνης τελετής, παραμονή του Γιομ Κιπούρ, 11/10/2016

Εικόνα 15. Επιτελεστική αναπαράσταση της τελετουργίας Κοανφί/Κοενίφ, Γιομ Κιπούρ, 12/10/2016

Εικόνα 16. Τα δύο σοφάρ που «χτύπησε» ο ιερούργος Χαΐμ Ισχακίς, Γιομ Κιπούρ 12/11/2016

Εικόνα 17. Μετά το Γίομ Κιπούρ, στο ξενοδοχείο Du Lac προσφέρεται πρώτα βυσσινάδα και ένα γλυκό, 12/10/2016

Εικόνα 18. Η μόνιμη κατασκευή της Σουκά στον προαύλιο χώρο της συναγωγής, τελετουργική χρήση μέχρι σήμερα στην τελετή της Σκηνοπηγίας

Εικόνα 19. Το τελετουργικό εξάρτημα που καλύπτει το Δίσκο του Σέντερ την παραμονή και την ημέρα του Πέσαχ. Ευγενική παραχώρηση της συνομιλήτριάς μου Κλαίρης Βενουζίου, 30/11/2016 Αναγράφονται τα ονόματα των φαγητών που τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις πάνω στο Δίσκο. Πάνω δεξιά τοποθετείται ένα κομμάτι από το ψητό αρνί, πάνω αριστερά ένα κόκκινο αυγό, στη μέση τρεις ματσώθ η μια πάνω στην άλλη, στο κάτω μέρος τοποθετείται λίγο χαρόσσετ από το μείγμα φρούτων, κάτω και δεξιά καρπάς, σέλινο ή μαϊντανό και κάτω αριστερά μαρόρ/πικρόχορτα μαρούλι. Όλα τα παραπάνω χρησιμοποιούνται κατά τη διάρκεια της τελετής στο σπίτι με το ανάγνωσμα της Αγγαδά

Εικόνα 20. Η τελετουργία του Πέσαχ αρχίζει με μία πρακτική εξαγνισμού, το πλύσιμο των χεριών όλων των παραβρισκόμενων ενώ η οικοδέσποινα και συνομιλήτριά μου Κλαίρη Βενουζίου περιχύνει νερό στα χέρια μας μέσα από μια ασημένια κανάτα. Ταυτόχρονα στην εικόνα βλέπουμε το τελετουργικό κρασί Κόσερ της Ημέρας, το ασιμένιο ποτήρι του Ελιγιά και το Δίσκο του Σέντερ, 10/4/2017

Εικόνα 21. Τα φαγητά της ημέρας του Πέσαχ μοιράζονται στα πιάτα με τελετουργική σειρά σύμφωνα με την ανάγνωση της Αग्γαδά. Στην αρχή φάγαμε ένα κομμάτι από τη Ματσώθ που βρισκόταν στο δίσκο του σέντερ και ύστερα μαρούλι, χαροσέτ, μαϊντανό και τσουγκρίσαμε το αυγό. Για κυρίως πιάτο, αρνάκι ψημένο με αρακά, πατάτες φούρνου, καροτοσαλάτα, ενώ στο τραπέζι υπήρχαν και μανιτάρια, 10/4/2017

Εικόνα 21. Παροχέτ, τμήμα
νυφικού βενετσιάνικου
εργαστηρίου που καλύπτει το
Καλλιερό και πάνω έχει τα
τελετουργικά τάματα –
αφιερώματα σανταγιώτ, ενώ
μπροστά βλέπουμε τις καντήλες
που στολίζονται την ημέρα του
Γιομ Κιπούρ 30/1/2016

Εικόνα 22. Στο κάτω μέρος της εικόνας βλέπουμε τους παλαιότερους πέτρινους τάφους που είναι τοποθετημένοι εντελώς κάτω στο χώμα ενώ στο πάνω μέρος της φωτογραφίας βλέπουμε να καινούρια αρχιτεκτονικά ύψη μαρμαρίνης κατασκευής, μερικοί έχουν σηκωμένη την πλάκα στην κεφαλή ενώ άλλοι όχι, υπάρχουν τοποθετημένες οι πετρούλες της επίσκεψης και το δοχείο που τις περιέχει ενώ στον πρώτο τάφο υπάρχει ξεχωριστό δοχείο. Τα στοιχεία του αποθανόντα σε μερικούς τάφους αναγράφονται στην κεφαλή όπως φαίνεται στο βάθος ενώ άλλοι κοσμούνται με το Αστέρι του Δαβίδ και τα στοιχεία αναγράφονται πάνω στον τάφο.

Εικόνα 23. Η Χουπά του γάμου. Ευγενική παραχώρηση συνομιλήτριας Κλαίρης Βενουζίου, φωτογραφία από τον γάμο της στη Θεσσαλονίκη στις 22/7/1997

Εικόνα 24. Το Ταλέθ που φοράει ο άντρας της συνομιλήτριας Κλαίρης Βενουζίου, είναι όλο άσπρο χωρίς τις μπλε ρίγες που έχουν τα υπόλοιπα, ευγενική παραχώρηση συνομιλήτριας Κλαίρη Βενουζίου, γάμος Θεσσαλονίκη, 22/6/1997

Εικόνα 25. Κεντουμπά/Προικοσύμφωνο της συνομιλήτριας Κλαίρης Βενουζίου 22/6/1997, ευγενική παραχώρηση από την ίδια, 30/11/2016

Εικόνα 26. Έξι φωτογραφικές λήψεις από την τελετή της περιτομής 6/11/2016. Βλέπουμε την προετοιμασία του Μοέλ και της Κατέρ, τον Σαντάκ/Νούνο που κάθεται στον Θρόνο του Ελιγιά και έχει στα γόνατά του το τελετουργικό μαξιλάρι που θα ακουμπήσει η Κατέρ το μωρό για να γίνει η τελετουργική πρακτική της περιτομής, την μεταφορά του μωρού από την πρώτη Κατέρ, μια λήψη από την τελετουργική πρακτική κατά την οποία και ο πατέρας του μωρού λέει μια προσευχή, την επιστροφή του μωρού από την δεύτερη Κατέρ στη μητέρα και την ευλογία του Μοέλ από τον Σαντάκ.

Εικόνα 27. Γιαβαρέχ – ονοματοδοσία κοριτσιού, ευγενική παραχώρηση της συνομιλήτριάς μου Σάρας Τσίτου, 29/5/2017

Εικόνα 28. Τέσσερις φωτογραφικές λήψεις από την απονομή τιμητικών πλακών σε Γιαννιώτισσες εβραίες επιζήσασες του Ολοκαυτώματος. Στην πρώτη λήψη βλέπουμε τις αδερφές κα. Χρυσούλα Ελιασάφ και κα. Φορτυνέ Γκανή, στη δεύτερη την κα. Στέλλα Κοέν, στην τρίτη την κα. Νίνα Νεγρίν και στην τέταρτη την κα. Ζανέτ - Σέβη Ναχμία.

Εικόνα 29. Η Τορά μέσα στο Καλ/Ιερό της Παλαιάς Ιερής Συναγωγής Ιωαννίνων, 30/1/2016

Τα βελούδινα υφάσματα που καλύπτουν τις ξύλινες θήκες είναι τα μεϊλ. Κάτω αριστερά υπάρχει ένα τικ που δεν φέρει μεϊλ, αποτελεί δώρο της Ισραηλιτικής κοινότητας της Ιερουσαλήμ στην κοινότητα των Ιωαννίνων. Πάνω από τις θήκες υπάρχουν οι ξύλινες κορώνες της Τορά και τα ασημένια ριμωνίμ. Οι μεϊλ και οι τικ φέρουν το σύμβολο «Δέντρο της Ζωής».

Εικόνα 30. Τελετουργική κουβερτούλα που τυλίγεται το μωρό μετά την τελετή της περιτομής/Μπριθ Μιλά και έχει χρυσοκέντητο το σύμβολο «Δέντρο της Ζωής». Ευγενική παραχώρηση από την συνομιλήτρια Κλαίρη Βενουζίου, 30/11/2016

Εικόνα 31. Μεζουζά/φυλαχτό. Τοποθετείται στην πόρτα της οικίας και της συναγωγής και κατά την είσοδο και την έξοδο από τους χώρους την ασπάζονται. Αριστερά η μεζουζά του σπιτιού της κα. Σάρα Τσίτου, 29/5/2014 και δεξιά η μεζουζά της συναγωγής που την ασπάζεται η κα. Αλέγρα Μάτσα κατά την είσοδό της την παραμονή του Γιομ Κιπούρ 11/10/2016

Εικόνα 32. Άλεφ. «Επιτύχιο φυλαχτό και πιστοποιητικό περιτομής. Μαύρο μελάνι και ακουαρέλα χαρτί. Ανήκει στον Βίκτωρ Χαΐμ, υιό του Μωσέ Αλκαλάη, ο οποίος γεννήθηκε την ημέρα του Σαββάτου, την 8^η του μηνός Αβ, το έτος 5670 (30/7/2010) στα Ιωάννινα». Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Μόνιμη έκθεση 4/9/2016. Πάνω στο άλεφ στο ζωγραφικό διάκοσμο εντοπίζουμε την τελετουργική κίνηση των χεριών των Κοέν.

